

Toivo Nygård

Itsemurha suomalaisessa
yhteiskunnassa

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 1994

Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 50

Toivo Nygård
Itsemurha suomalaisessa
yhteiskunnassa

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 1994

URN:ISBN:978-951-39-7962-1
ISBN 978-951-39-7962-1 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISBN 951-34-00337-8
ISSN 0081-6523

Copyright © 1994, by Toivo Nygård and
University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House and
Sisäsuomi Oy, Jyväskylä 1994

ABSTRACT

Nygård, Toivo

Suicide in Finnish society

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1994, 157 p.

(Studia Historica Jyväskyläensia,

ISSN 0081-6523; 50)

ISBN 951-34-0337-8

Summary

This study will examine the history of suicide in Finnish society. The approach to the problem will be through an examination of the legislation concerning suicide, of popular beliefs, the attitude of the Church to suicide, the measures taken by officials, and the opinions on suicide during the 19th Century and the beginning of the 20th century, with its concomitant factors: facts, attitudes and norms. The question is one of how the problem posed by suicide was treated and experienced. The study will also treat the facts regarded as being at the background of the suicides.

The principal source for the study is a body of statistics, on the surface exact and accurate, but in fact containing large scope for interpretation: statistics on cause of death (official Finnish statistics) and autopsy reports, oral tradition associated with popular beliefs, the classics of suicide research and official documents, both Church and secular. The study shows that the statistical reporting of suicide depends on the attitudes of Church and civil authorities, their procedures and popular attitudes to suicide.

Despite critical reservations about sources, the study shows that there was more than a fourfold increase in suicides in Finland during the period 1811-1920, and that it was not until the 1910s that Finland rose to the top of European suicide statistics. Suicide may also be regarded as a Finnish national cultural trait, associated with manliness. The backgrounds and living circumstances of those who had committed suicide indicated combinations of certain risk and personality factors, eagerly charted by the doctors, legal authorities and researchers of the time. Secular authorities long regarded suicide as a crime. For the Church it was both a crime and a sin. Popularly the private tragedy was seen as a phenomenon arousing horror, fear and repulsion, due to the influence of the Church. Furthermore, mystic aspects were appended to this phenomenon.

Key words: suicide, popular beliefs, Church legislation, self-destruction, mental illness, alcoholism, national cultural trait

SAATTEEKSI

Tutkimuksen aihe ei liene niitä tavanomaisimpia Suomen historian käsittelemiä teemoja. Rajoittuminen pelkästään siihen, mitä vanhastaan on totuttu pitämään historiana kaventaa kuitenkin aiheetta liikkumavaraa. Ja kun muualla on tutkittu itsemurhaa historiallisena ilmiönä, voisi ajatella, että suomalaisiin kohdistuvasta tutkimuksesta saataisiin välttämätöntä vertailumateriaalia. Näinhän onkin. Mutta historiantutkijan on tänäänkin syytä pitää kiinni siitä lähtökohdasta, että vuosituhansia perusrakenteeltaan samana pysynyt ihminen on käyttäytynyt uskomattoman monimuotoisesti ajasta ja paikasta riippuen. Monet asiat, ilmiöt ja käsitykset, joita pidetään itsestäänselvyyksinä, jopa universaaleina inhimillisinä ominaisuuksina, ovat kiteytyneet asteittain ja pitkän kehityksen tuloksena.

Paradoksaalista on, että vanhempi sosiaalhistoria katsoi olevansa nimenomaan yhteiskunnallisten ongelmien historiaa. Tänäänkin ongelma on lähtökohta, kuitenkin niin ajateltuna, että sillä on vähintään kaksi ulottuvuutta: ongelma itse ja se, miten kyseinen ongelma aikaan käsitettiin ja koettiin ja miten siitä yritettiin päästä eroon. Ns. kansan keskuudessa kiteytyneet ajattelutavat ja käsitykset eivät samastuneet ajallisesti valtion, kirkon ja tiedemiesten, eräässä mielessä kulttuurin eliitin, ilmaisemiin käsityksiin. Sama ongelma oli eri ihmisryhmille erilainen. Arvot ja tavoitteet ovat vaihdelleet ajan myötä, kuten ne vaihtelevat paikan ja kulttuuripiirin mukaan. Suomalaisen itsemurhan kokemisen ja käsittämisen tutkiminen antanee tietoa ajan yhteiskunnan ja sen kulttuurin keskeisistä piirteistä.

Tutkimuksen valmistuttua kiitän Suomen Akatemian humanistista toimikuntaa, jonka myöntämä varttuneen tieteenharjoittajan apuraha antoi mahdollisuuden keskittyä työn viimeistelyyn. Olen keskustellut aiheesta niin monen historiantutkijan ja yhteiskuntatieteilijän kanssa, että en voi kiitostani tarkemmin yksilöidä. Kuitenkin dosentti Juha Siltala ja D. Ph. Anssi Halmesvirta, jotka ovat Jyväskylän yliopiston julkaisuryhmän pyytämänä tarkastajina lukeneet työn käsikirjoituksen, ansaitsevat osuvista ja tutkimuksen luonteen oivaltavista huomautuksista erityisen kiitoksen. Heidän kommenttinsa olen pyrkinyt ottamaan huomioon. Kuten ennenkin saan jälleen kiittää, muiden vastaavien laitosten työntekijöitä unohtamatta, Valtionarkiston ja Jyväskylän maakunta-arkiston sekä Jyväskylän yliopiston kirjaston henkilökuntaa erinomaisesta palvelusta ja avuliaisuudesta. Jyväskylän yliopiston julkaisuryhmä on ottanut tutkimuksen Studia Historica-julkaisusarjaansa. Kiitokset myös sarjan toimittajalle, professori Jorma Ahvenaiselle. Julkaisuryhmän sihteerin Kaarina Niemisen joustava ja pätevä asioiden hoito on jouduttanut työn valmistumista. Tutkimuksen englanninkielii-

set osat on kääntänyt Andres Perendi. Perheeni jaksaa yhä suurenmoisesti sietää aihepiiriäni, jonka täytyy sen mielestä käydä vuosi vuodelta yhä oudommaksi. Suhtautumistapa on vähintään lämpimän kiitoksen arvoinen.

Jyväskylässä kesäkuussa 1994

Toivo Nygård

SISÄLLYS

1	MISTÄ ON KYSYMYS - NÄKÖKULMA JA ONGELMIA	9
	1.1 Miten itsemurhaa on tutkittu ja tulkittu	9
	1.2 Miten nyt tutkitaan	20
2	KETKÄ SIITÄ KERTOVAT	26
3	MILLAINEN SE OLI NUMEROINA	31
	3.1 Lukumäärä	31
	3.2 Alueellisiakin eroja	35
	3.3 Kaupunki selittää eroja	38
	3.4 Ei kaikkina vuodenaikoina yhtä paljon	41
	3.5 Miehet niitä tekivät	43
	3.6 Myös "parhaasta" päästä - ikä ja siviilisäätö	46
	3.7 Eivät pelkästään köyhät ja työläiset	48
4	MITEN SE TAPAHTUI	54
	4.1 Harvat vaihtoehdot	54
	4.2 Suomalainen vaihtoehto - hirttäytyminen	58
	4.3 Naisten vaihtoehto - hukuttautuminen	62
	4.4 Raaka vaihtoehto - teräse itsemurhavälineenä	65
	4.5 Miesten vaihtoehto - itsemurha ampumalla	68
	4.6 Modernimpi vaihtoehto - myrkyttäytyminen	71
5	MIKÄ SEN AIHEUTTI AIKALAISTEN MIELESTÄ	73
	5.1 Määräysvallan käyttäjien mielipide	73
	5.2 Mielenterveydelliset ongelmat	77
	5.3 Uskonto ja työ, menestys ja kärsimys	85
	5.4 Poliitikko ja pettymys	89
	5.5 Moraali	93
	5.6 Häpeä ja kunnia	97
	5.7 Pelko	101
	5.8 Viinan kirot	103

6	MITEN SIIHEN SUHTAUDUTTIIN	109
6.1	Valtiolle vaara	109
6.1.1	Vieroksumisella vanhat perinteet	109
6.1.2	Rikos on rikos, vaikka teko vahingoittaa vain tekijää	111
6.1.3	Ajattelussa lievennystä - käytännössä ei muutosta	114
6.2	Kirkolle synti	116
6.3	Modernimpi asenne itsemurhiin ja hautaamistavan muutos	122
6.4	Kansalle kauhu	131
	SUMMARY	140
	LÄHDELUETTELO	147

1 MISTÄ ON KYSYMYS - NÄKÖKULMA JA ONGELMIA

1.1 Miten itsemurhaa on tutkittu ja tulkittu

Kun Suomessa vielä 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tehtiin huomattavasti vähemmän itsemurhia kuin useimmissa muissa maissa, maamme oli 1980-luvun puolivälissä miesten itsemurhien osalta toisella sijalla Euroopassa Unkarin jälkeen.¹ Viime vuosina toteutettujen laajojen tutkimushankkeiden² eräänä tavoitteena onkin ollut selvittää, onko yhteiskunnallis-taloudellisilla tekijöillä ollut yhteyttä itsemurhien määrään ja toisaalta, ovatko itsemurhat ymmärrettävissä ihmisen arkielämän kokonaistilanteen kautta.³

Dramaattisuudesta huolimatta pelkkä kuriositeetti tuskin ansainnee tutkimista. Itsemurha ei liene vaikuttanut väestökehitykseen tai talouselämään kovin merkittävästi, sillä esim. 1800-luvulla vuosittain vain satakunta ihmistä otti hengen itseltään. Määrä ei 1900-luvun alusakaan noussut paljoa korkeammalle kuin 200. Toisaalta itsemurhat ovat lisääntyneet koko sen ajan, mistä on saatavissa suhteellisen luotettavaa tietoa eli tabellilaitoksen alkamisesta (1750) saakka. Ensimmäinen

-
- 1 Jouko Lönnqvist, Itsemurhakuolleisuus ja itsemurhien ehkäisy Suomessa. Suomalainen itsemurha. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist ja Markku Salokari. Yliopistopaino. Helsinki 1989, s. 175-176.
 - 2 Ks. selostusta esim. Itsemurhat Suomessa -projektista teoksessa Suomalainen itsemurha, 1989, erit. s. 189-209.
 - 3 Esim. Esa Perä-Rouhu, Arvoton elämä. Tutkimus talouden ja itsemurhan suhteesta. Licensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto. Kansanterveystieteen laitos 1992, s. 3 erit.

suuri suomalaisten "itsemurhakausi" näyttäisi ajoittuvan 1800-luvun lopulle ja 1900-luvun alkuun.

Itsemurhat voisivat liittyä kiinteästi esim. poliittisiin ja aatteellisiin sekä taloudellis-sosiaalisiin kriiseihin ja murroskausiin. Itsemurha olisikin viite ja oire jostakin ihmisen elämään ja yhteiskunnan kehitykseen kietoutuneista tekijöistä. Nykyisyyden tuntemukset eivät kuitenkaan ole oikeita menneisyyden mittapuita eivätkä 1800-luvun loppu ja 1900-luvun jälkipuolisko ole keskenään verrannollisia. Vaikka edellisellä kaudella työn hallinta perinteisellä tavalla antoikin tunteen elämän ennakoitavuudesta, toisten tuomiolla oli totaalinen merkitys heti yhteisesti tunnustettujen kaavojen ulkopuolelle jouduttaessa; yksilöllisyyttä sanan modernissa merkityksessä ei ehkä ollut. Toisaalta talous ja työ vaativat sekä ruumiin että sielun. Henkiset virtauksetkaan moraalisine kytkentöineen eivät tuoneet vapautusta.

Esimerkiksi herätysliikkeisiin pohjautuvat kristilliset ja nationalistiset virikkeet yhdistyivät eräissä Euroopan maissa ns. kunniallisuuden ideologiaksi, jonka puitteissa oli tapana orientoitua ehdottomin kannanmäärittelyin, vaikka yhteiskunta muuttui. Tällöin tavallaan absolutisoitiin käsitteet "pahe", "hyve", "normaali" ja "epänormaali". Poikkeaminen yhteisön hyväksymästä kaavasta merkitsi yksilölle sisäistä taistelua. Velvollisuudet kansaa ja valtiota kohtaan maksimoitiin, kuten Eugen Schaumanin tapaus kaikesta erikoistapausluonteestaan huolimatta osoittaa. Vaikutukset saattoivat laajeta kun kiista ulottui koskemaan kysymystä koko yhteiskuntajärjestelmästä; eli kun porvariain keskinäisistä riidoista siirryttiin sosialistien ja porvareiden väliseen vastakohtaan.⁴

Miltei aina aatteellis-poliittisiin kriiseihin liittyy hyvin voimakas taloudellis-sosiaalinen ulottuvuus, mikä ei tarkoita reduktionistista selitysmallia. Kriisien psyykkisiin vaikutuksiin tässä yhteydessä taas viittaavat lääkäreiden (kaupunkien, kuntien ja piirilääkärien) lausunnot. Heidän mukaansa esimerkiksi poliittinen kiihotus aiheutti joillain seu-
duilla jopa mielenterveydellisiä ongelmia. Merkittiinpä lääkintöhallituksen toimintakertomuksen liitteinä olevien mielisairaustilastojen "syyt"-sarakkeeseen esimerkiksi: "sosialistinen kiihotus alueella". Vaikka mainintojen tarkoitus saattoi olla muukin kuin lähteessä mainittu, ne kuitenkin viittaavat siihen suuntaan, että politiikkaa tehtiin tosimelellä keinoja kaihtamatta.

Stereotyyppiset käsitykset tuskin selittävät Suomen historiaan liittyneitä itsetuhon ilmentymiä. Standardimaisia ajatusjohteluja vastaan sotivat selvät lähdehavainnot vaatisivat tutkimaan, millaisessa yh-

4 Esim. George L. Mosse, *Nationalism - Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York 1985, s. 5-12, 151-153: Ks. Juha Siltala, *Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta*. Keuruu 1992, s. 14-15.

teydessä ovat olleet politiikka, aatteet, yhteiskunta ja itsetuhon ajatus, vai ovatko ne olleet yhteydessä lainkaan. Toteaahan mm. Charles Tilly (1984, s. 18-21), että yksi niistä pitkään eläneistä virheellisistä ajatuksista, joista yhteiskuntaa koskevan tutkimuksen olisi päästävä irti, on väärä käsitys yksilön ja yhteiskunnan sitoutumisesta toisiinsa. Tillyn mukaan on väärin olettaa, että sosiaalinen toiminta johtuisi ihmisen mielenliikkeistä, jotka yhteiskunta "aiheuttaa". Yhteiskunta ei ole mekaaninen kokonaisuus vaan sarja verkostoja, jotka yksilöiden varsin erisuuntainen toiminta muodostaa.

Toisaalta tutkimuksessa on asioita pakko yksinkertaistaa ja kaavamaisistaa ja tässä tapauksessa kysyä, kuinka syvällisesti 1900-luvun alun suomalainen koki politiikan ja talouden "visiot", miten voimakkaasti hän suhteutti ne omaan asemaansa, mutta samalla myös, miten hän sulatti koetut pettymykset. Itsemurhan tärkeyden vuoksi sillä on erittäin pitkä tutkimustraditio, josta todettakoon historiallisen lähestymistavan kannalta eräitä mielenkiintoisimpia kohtia, niitäkin vain maininnoin. Jo tässä yhteydessä viitattakoon Howard I. Kushnerin vuonna 1993 julkaistuun artikkeliin, jossa on hyvä katsaus itsemurhatutkimuksen klassikoihin sekä heidän tekstiensä kontekstiin ja jonka lähdeviitteistö antaa edustavan kuvan viime vuosien itsemurhatutkimuksen painopisteistä.⁵

Keskeinen yhteiskuntaan liittyvä ongelma itsemurhatutkimuksessa on ollut tapahtuman kytkeytyminen yleiseen väkivaltarikollisuuteen sekä toisaalta kysymys, millaiset olosuhteet aiheuttavat itsemurhia, jolloin vastakkain asetettiin 1800-luvulla terve maaseutu ja sairas kaupunkiyhteisö. Jo 1833 ensimmäinen rikostilastoja tutkimuksissaan hyväksi käyttänyt André-Michel Guerry kiinnitti huomiota itsemurhien ja toisen yksilön persoonaan kohdistuvien rikosten väliseen suhteeseen. Hän piti niitä toisiinsa verrattavina ilmiöinä ja väitti, että maissa, joissa väkivaltarikollisuus oli runsasta, itsemurhia esiintyi vähän ja että maissa, joissa tehtiin vähän murhia, sattui varsin paljon itsemurhia.⁶ Myöhemmin ranskalainen lääkäri ja rikospsykologian tutkija Prosper Despine täydensi teoriaa.⁷

Italialainen kriminologinen koulukunta otti edellä mainitut käsitkset tarkasteltavakseen. Rankalainen lääkäri Cazauvieilh esitti kuitenkin jo 1840 päinvastaisen näkemyksen. Hänen mukaansa itsemurhat ja väkivaltarikokset lisääntyivät tai vähenivät samanaikaisesti. Hänen

5 Howard I. Kushner, *Suicide, Gender, And the Fear of Modernity in nineteenth Century Medical and Social Thought*, *Journal of Social History* 1993, s. 461-490.

6 Ks. esim. Emile Durkheim, *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus*. Suom. Seppo Randell. Helsinki 1985, s. 41-19. Guerryn teos, jossa teoria esitettiin, oli nimeltään *Essai sur la statistique morale de la France*. Paris 1833.

7 Durkheim 1985, s. 418; myös Veli Verkko, *Lähimmäisen ja oma henki*. Jyväskylä 1949, s. 161.

kokoamansa aineisto osoitti, että maaseudulla tehtiin jopa suhteellisesti enemmän itsemurhia kuin kaupungeissa, mikä oli vastoin ajan yleistä olettamusta.⁸ Paria vuosikymmentä myöhemmin niin ikään rankalainen tutkija Alfred Maury perusteli Guerryn käsitystä psykologisin argumentein. Murha oli äärimmilleen johdetun itsekkyyden seuraus; itsemurhasa taas rakkaus omaan itseen oli täysin sammunut. Vaikka itsemurhia tekivät molemmat sukupuolet, oli olemassa tiettyjä naiseuteen liittyviä itsemurhia. Naiset olivat alttiimpia mielisairauksille ja mielisairaus puolestaan oli itsemurhien yleinen syy. Kun naisten moraalitaso oli korkeampi kuin miesten, he eivät syyllistyneet juoppouteen ja murhiin. Siksi heidän tiensä ahdistuksessa oli itsemurha.⁹ Kuten Kushner on osoittanut, naisten ja miesten itsemurhaintensiteetin eron tähdentämisen liittyi pyrkimykseen korostaa vanhan, patriarkaalisen perheyhteisön erinomaisuutta sekä sen myötä naisen ja miehen välistä eroa.

Kysymys oli myös itsemurhan sijoittamisesta yhteiskunnan modernisoitumiskehitykseen. Itsemurhatutkimus otti kantaa tapahtuvaan kehitykseen. Siinä ilmeni vahva arvovaruksellisuus ja samalla sofistisuus. Italialaisen psykiatrin ja antropologin Enrico Morsellin selitys perustui Mauryn lähtökohtaan, joskin siinä palattiin tavallaan varhaisempaan eli Guerryn esittämään käsitykseen, sillä Morsellin mielestä itsemurha ja murha olivat luonteeltaan vastakkaisia. Tämä oli yleisesti pätevä laki, olipa kyseessä itsemurhien alueellinen jakautuminen tai ajanmukainen kehityskuva. Selitys oli siinä, että itsemurha ja murha olivat saman syyn kaksi eri seurausta. Morsellin tutkimus *Il Suicidio Saggio di statistica morale comparata* ilmestyi 1879.¹⁰

Sen teoriaansa häiritsevän ristiriidan, että itsemurhan ja murhan välillä saattoi toisinaan olla vastakohtaisuutta, toisinaan yhdensuuntaisuutta, Morselli selitti johtuvan siitä, katseltiinko asiaa suhteessa yksilöön vai yhteiskuntaan. Tähän teorian täydennykseen kuului sääntö, että henkirikos ja itsemurha olivat yhteiskunnassa toistensa vastakohtia. Sitä vastoin yksilössä taipumus sekä itsemurhaan että murhaan olivat yhdensuuntaisia. Olivathan ne samojen syiden seurauksia. Siten ne vaihtelivat esimerkiksi rodun ja paikan mukaan. Morselli toi itsemurhan yhteydessä esiin myös olemassa olon taistelun ja evoluutioteorian. Hänen mielestään kaupungeissa tehtiin enemmän itsemurhia kuin maaseudulla, koska suurissa asutuskeskuksissa taistelu elintilasta oli kovempaa. Morsellin tavoin Thomas G. Masaryk liitti itsemurhien lisääntymisen, niinkuin tuolloin oletettiin, yhteiskunnan kompleksisuuden kas-

8 Ks. Kushner 1993, s. 465; myös Verkko 1949, s. 161.

9 Mauryn artikkeli ilmestyi *Revue de Mondes* XXX (1860).

10 Ks. Durkheim 1985, s. 419; Morsellin tutkimus ilmestyi myös saksankielisenä käännöksenä *Der Selbstmord. Ein Kapitel aus der Moralstatistik*. Leipzig 1881, jota tässä on käytetty hyväksi; myös Kushner 1993, s. 466.

vuun.¹¹

Samalla vuosikymmenellä eli 1880-luvulla, jolla Morselli tarkensi teoriaansa, esitti italialaisen ns. antropologisen koulukunnan edustaja juristi Enrico Ferri teoksessa *L'omicidio - Suicidio. Responsibilita giuridica*, että itsemurhan ja väkivaltarikoksen vastakohtaisuus ilmeni voimakkaimminkin.¹² Ranskalaisen ympäristökoulukunnan edustajan Gabriel Tardén, itsemurhatutkimuksessa aikanaan jalansijaa saaneen imitaatio-teorian kannattajan, nimissä Ferri huomautti, että yhteiskunnallisessa miljöössä siirtolaisuuden ja itsemurhan välinen vastakohtaisuus oli paljon korostuneempi kuin henkirikosten ja itsemurhan välinen. Vaikka Ferri puhui vuotuisesta antagonismista, hän ei sanallakaan ilmoittanut kannattavansa Morsellin esittämää lakia itsemurhien ja henkirikosten välisestä riippuvuudesta. Morselli puolestaan katsoi siirtolaisuuden samanlaiseksi taistelusta luopumiseksi kuin itsemurhan. Tappion kärsinyt jätti taistelulentän muille ja toivoi saavuttavansa muualla edullisemmat olot.¹³

Tardé, joka julkisti oman käsityksensä itsemurhan ja eräiden muiden ilmiöiden välisestä suhteesta 1882, toi jo aiemmin esitetyn mielisairauden korostetusti esiin. Hänen mielestään itsemurha ja mielisairaus esiintyivät rinnakkain. Kerrassaan uutena elementtinä hän tähdensi avioeroja itsemurhien rinnakkaisilmiönä, mikä liittyi kaupungistumisen ja naisen aseman muutoksen pelkoon, yleensä traditonaalisen yhteiskunnan ihailuun.¹⁴ Kritiikki Ferriä vastaan oli kuitenkin pitkälle näennäistä, sillä monessa asiassa he olivat samaa mieltä. Erimielisyys aiheutti kuitenkin sen, että Ferri omaksui Morsellin kannan, jota hän pääväitteissään oli vastustanut. Ferrin ja Morsellin teoria esiintyy lopullisessa muodossaan *L'omicidio - Suicidio* -teoksen neljännessä painoksessa 1895. Sen mukaan itsemurha ja henkirikos kehittyivät sekä alueellisesti että ajallisesti vastakkaisesti.¹⁵

Niiden taustalla olivat tietyt orgaaniset ominaisuudet: esim. ikä, sukupuoli, tai "kosminen ympäristö", joka kuitenkaan ei voinut vaikuttaa moraaliseen yksilöön muuten kuin fyysisen yksilön kautta. Yksilöllisten ominaisuuksien seurauksena itsemurha ja henkirikos muodostuivat yhdeksi ja samaksi teoksi. Lombroson tavoin Ferri ja Morselli yrittivät määritellä tätä "psykologista temperamentia". Sille oli kuvaavaa eräänlainen elimistön sortuminen, mikä saattoi ihmisen niin huonoon tilaan, ettei hän kestänyt taistelua olemassaolosta. Tästä oli helppo vetää

11 Uusi teoria esiintyi siinä alustuksessa, jonka Morselli piti 1885 ensimmäisessä kansainvälisessä kriminaaliantropologisessa konferenssissa Roomassa, ks. Verkko 1949, s. 162-64; myös Kushner 1993, s. 466.

12 Ferrin teos ilmestyi 1883; vrt. Verkko 1949, s. 164.

13 Keskustelusta ja mielipiteistä Durkheim 1985, pass.

14 Käsityksensä pääkohdat Tardé esitti *Annales de Demographie* 1882.

15 Durkheim 1985, s. 273-76.

johtopäätös, että tappaja itsemurhaajan tavoin oli degeneroitunut ja kyvytön. Kumpikin oli ennalta tuomittu jäämään yhteiskunnan kannalta täysin merkityksettömäksi ja joutumaan tappiolle.¹⁶

Kun mahdollisuudet itsensä surmaamiseen olivat yhtä suuret kuin toisen tappamiseen, degeneroituneelle yksilölle oli yhteiskunnallinen miljöö ratkaiseva. Tämän seikan esille nostaminen osoittaa, että näilläkin mielipiteillä ja tutkimuksella oli voimakkaan yhteiskunnallinen luonne ja pragmaattinen funktio. Teorian esittäjät tähdensivät, että rauhallisissa ja lempeissä oloissa, missä kammottiin verenvuodatusta, voitettu ihminen tunnusti voimattomuutensa, mukautui edeltä käsin määrätyn luonnonvalinnan vaikutukseen, vetäytyi taistelusta ja poistui rauhanomaisesti elämästä. Raakojen tapojen hallitsemassa ympäristössä, missä ihmishenkeä ei arvostettu, huono-osainen nousi kapinaan, julisti sodan yhteiskunnalle ja surmasi itsensä sijasta toisia. Itsemurha ja toisen tappaminen olivat väkivaltaisia tekoja. Jos väkivaltaa ei vastustettu, se lisääntyi ja muuttui henkirikoksiksi. Jos se tukahdutettiin, se nousi kantajaansa vastaan. Uhriksi joutui juuri väkivaltainen yksilö itse.¹⁷

Koska itsemurha oli Ferrin ja Morsellin mukaan muunnettu ja ohentunut henkirikos, se olikin hyvä asia, tai ainakin pienempi paha, joka säästi yhteisön murhulta ja tapolta. Se oli varaventiili, jolle oli annettava mahdollisuus, sillä sehän vapautti yhteiskunnan ilmaiseksi joukosta tarpeettomia ja haitallisia yksilöitä. Oli parempi antaa "kelvottoman" eliminoida itsensä kaikessa rauhassa kuin velvoittaa yhteiskunta väkivalloin kitkemään hänet "poveltaan". Tälle teorialle Ferri hankki italialaisen eli antropologisen koulukunnan kannatuksen.¹⁸

Ferri olikin R. Carofalon kanssa kuuluisimpia Lombroson opin kannattajia Italiassa. Koulukunta kutsui itseään antropologiseksi eli positiiviseksi. Se sai kannatusta myös Ranskassa ja Venäjällä. Toisaalta Ferri myös lievensi Lombroson oppia myöntäessään ympäristötekijöille rikollisuuden selittäjinä huomattavan osuuden. Hänen katsantokantaansa alettiin nimittää biososiaaliseksi. Ferri itse tavallaan myöhemmin kumosi Ferri-Morsellin lain, joskin vasta 1920-luvulla ilmestyneessä *L'omicidio - Suicidio* -teoksen viidennessä painoksessa. Uuden käsityksen mukaan melkein jokaisen Etelä-Euroopan kansan keskuudessa henkirikokset olivat yleisempiä kuin itsemurhat ja melkein jokaisen Pohjois-Euroopan kansan keskuudessa asia oli päinvastoin. Teoriaan kuului myös kuuluisa kaavio itsemurhien ja henkirikosten kehityssuunnista keskiajasta nykyaikaan. Siinä nyky(uuden)ajan alkuun muodostui piste,

16 Lombroson mielipiteistä ks. Arvi Grotenfelt, C. Lombroson rikos- sielutiede ja kysymykset vastuunalaisuudesta sekä tahdonvapaudesta, *Valvoja* 1893, s. 397-400. Lombroson teokset levisivät Euroopassa oikeastaan vasta 1880-luvulla, vaikka hän julkaisi ne huomattavasti aiemmin. Cesare Lombroso syntyi 1836.

17 Durkheim 1985, s. 24-31.

18 Myös Verkko 1949, s. 169.

jossa henkirikosten ja itsemurhien kehityssuunnat leikkasivat. Keskiajalla henkirikoksia oli ollut enemmän kuin itsemurhia, nykyaikana tilanne oli kääntynyt päinvastaiseksi.¹⁹

Howard I. Kushner ja Olive Anderson ovat tähdentäneet, että 1800-luvun itsemurhatutkijat lähes poikkeuksetta uskoivat itsemurhien lisääntyvän sivilisaation myötä. He huomauttavat myös, että kyseiset tutkijat kyllä valaisivat tutkimuksiaan tilastoilla mutta heidän tutkimuksensa eivät pohjautuneet kovinkaan lujasti tilastoihin.²⁰ Näin oli osin laita myös sosiologian suuren klassikon Emile Durkheimin teosten. Durkheimin lähtökohta oli, että itsemurhat, joita yleensä tehtiin vähän nuorissa ja keskittymässä olevissa yhteiskunnissa, lisääntyivät yhteiskuntien hajotessa.²¹ Toisaalta nimenomaan suurten poliittisten vallankumousten ja sotien aikana itsemurhien määrä väheni.²² Kaikki poliittiset tai kansalliset kriisit eivät vähentäneet itsemurhia. Kyseeseen tulivat vain ne, jotka kiihottivat "intohimoja". Massoja liikuttamattomat dynastiset sodat eivät alentaneet itsemurhien määrää, sillä ne olivat puhtaasti poliitikkojen aloittamia.²³

Suuret sosiaaliset levottomuudet saivat aikaan yhteiskunnan voimakkaan yhdentymisen (integraation). Kriisiin liittyneen "kilvoittelun" pakottamina ihmiset tiivistivät rivinsä ja asettuivat rintamaan yhteistä vaaraa vastaan.²⁴ Havaintojensa perusteella Durkheim päätyi lakiin, jonka mukaan itsemurha oli kääntäen verrannollinen niiden sosiaalisten ryhmien yhdentyneisyyden asteeseen, joihin yksilö kuului.²⁵ Hän korosti nimenomaan, että itsemurhien vähenemiseen eivät vaikuttaneet uskonnot, perheet eivätkä poliittiset yhteisöt sinällään, vaikka hänkin 1800-luvun kollegojensa tapaan tähdensi traditionaalisen perheen asemaa suojana itsemurhalta ja vaikka hän varasi naiselle ja miehelle erilaisen roolin itsemurhassa. Syynä oli ainoastaan näille kaikille sosiaalisille ryhmille yhteinen ominaisuus, joskin ehkä vaihtelevassa määrin. Tämä yhteinen ominaisuus oli niiden voimakas yhdentyneisyys.²⁶

Kyseessä oli yleinen sosiaalipsykologinen laki, jonka kääntöpuolelle jäivät väitteet, että mitä heikompia olivat ne ryhmät, joihin yksilö kuului, sen vähemmän hän oli niistä riippuvainen ja sitä vähemmän hän tunnusti muita käyttäytymissäantöjä kuin sellaisia, jotka perustui-

19 Ferrin ja Carofalon suhteesta Lombrosoon Grotenfelt 1893, s. 399-400.

20 Kushner 1993, s. 467; Olive Anderson, Did Suicide Increase with Industrialisation in Victorian England, *Past & Present* 86, February 1980.

21 Durkheim 1985, s. 232.

22 Durkheim 1985, s. 236.

23 Durkheim 1985, s. 237-38.

24 Durkheim 1985, s. 239; Perä-Rouhu 1992, s. 31.

25 Durkheim 1985, s. 240-41.

26 Durkheim 1985, s. 240; ks. myös Kushner 1993, s. 471.

vat hänen henkilökohtaisille pyyteilleen. Tämä oli ydin ajatusjohtelusta kuuluisaan teoriaan egoistisesta itsemurhasta. Nimen aiheutti Durkheimin käsitys, että yksilöllinen ego vaati itselleen laajentumisoikeutta sosiaalisen egon kustannuksella. Kun kollektiivinen voima, joka oli yksi itsemurhaa rajoittava este, heikkeni, tapahtumaan liittyi itsemurhan kehittyminen.²⁷

Anomisen - Durkheimhan erotti periaatteessa neljä itsemurhaa: altruistinen, egoistinen, anominen ja fatalistinen - itsemurhan taustalla taas oli halujen rajattomuus. Ihminen oli hillitön ellei mikään ulkopuolinen estänyt häntä toteuttamasta intohimojaan. Perinteinen rajoittaja oli ollut yhteisö. Modernin eli säätyrajoja vailla olevan yhteiskunnan aikana esteitä ei välttämättä asetettu. Niinpä tarpeiden tyydyttämisestä tuli kyltymättömyyden lähde, ainaista tavoittamattomuuden tavoittelua.²⁸ Rajattomia haluja mikään ei voinut tyydyttää. Kun keinot eivät riittäneet, syntyi voimakas ristiriita tarpeiden ja käytössä olevien resurssien välille.²⁹

Durkheimin teoriassa käsitteellä vieraantuminen on keskeinen merkitys. Suurten yhteiskunnallisten muutosten kaudella tietyt yhteiskuntaryhmät jäävät tavallaan yhteiskunnan ulkopuolelle. Ne eristäytyvät, vieraantuvat ympäristöstään. Tämä puolestaan johtaa siihen, että ne normit ja ihanteet, jotka heitä aiemmin ovat ohjanneet, muuttuvat äkkiä heille tarpeettomiksi. Mitä lajia tahansa oleva yhteiskunnallinen muutos on Durkheimin mukaan itsemurhatehtävien kasvun takana.³⁰

Euroopassa itsemurhaproblematiikan mielenkiintoisimmat tutkimukset olivat 1800-luvulla yhteiskunnasta kiinnostuneiden juristien, sosiologien, valtio-oppineiden ja antropologien aikaansaamia. Mutta eurooppalainen ja amerikkalainen tutkimus askarteli varsin intensiivisesti myös itsemurhan lääketieteellis-psykiatrisella alueella, johon tässä ei ole mahdollista eikä tarpeenkaan syvällisemmin kajota.³¹ Varsin merkityksestä kuitenkin on, että Suomessa itsemurha oli myös yhteiskuntaan liittyviltä osiltaan harvojen lääkäreiden ja juristien mielenkiinnon kohteena. Kun julkisuudessa nimekkäimmät eurooppalaiset tutkijat etsivät itsemurhan syytä ja luonnetta, suomalainen tiede suuntasi huomionsa siihen, miten itsemurhan tekijää oli rangaistava tai miten itsemurhat voitiin estää, parhaassa tapauksessa siihen, ketkä niistä olivat vastuussa.

Ensimmäinen lääketieteellinen selvitys itsemurhasta ilmestyi Suomessa jo 1832, jolloin Nils Abraham Ursin julkaisi tutkimuksen

27 Durkheim 1985, s. 240; myös Perä-Rouhu 1992, s. 31-32.

28 Durkheimin itsemurhatyypeistä Kushner 1993, s. 474 ja Pertti Töttö, *Sosiologia teoriana modernista yhteiskunnasta*. Tampere 1989, s. 96-97.

29 Töttö 1989, s. 98-99; Perä-Rouhu 1992, s. 20; myös Durkheim 1985, s. 351-53.

30 Durkheim 1985, s. 315-318.

31 Ks. Kushner 1993, s. 464-465 sekä s. 479 oleva viite 22.

"Hukuttautuneet ja hirttäytyneet". Työssä ei, sen luonteesta johtuen, lainkaan puututtu itsemurhien psykologisiin eikä sosiaalisiin taustatekijöihin. Pohjana olivat patologiset ja patologis-anatomiset havainnot.³² Oikeusoppinut R. Lagus, jonka mielipiteisiin palataan tarkemmin toisessa yhteydessä, tunsi jo mielenkiintoa itsemurhien aiheuttamaa inhimillistä tragediaa kohtaan. Laguksen käyttämät lähteet viittaavat sekä hegeliläisiin että uuskantilaisiin oikeusfilosofisiin vaikutteisiin, ja hänen kirjoituksensa problematiikka keskittyi pohtimaan sitä, oliko oikein rangaista itsemurhan tehnyttä tai sitä yrittänyttä. Samaan aikaan esitti tilastotietoja suomalaisten tekemistä itsemurhista K.J. Edelsköld.³³

Lagusen paljolti juridis-teoreettisen kirjoituksen tunsi itsemurhien taustaan laajan tilastollisen aineiston avulla Suomessa ensimmäiseksi paneutunut Th. Saelan, jonka väitöskirja Suomessa vuosina 1851-1860 tehdyistä itsemurhista ilmestyi vuonna 1864. Saelanista tuli myöhemmin Suomen mielisairaanhoidon, oikeuspsykiatrian ja botaniikan merkkihenkilö, ja hänen väitöskirjansa näkyy olleen tuttu tieteellisessä kirjallisuudessa myöhemminkin. Vaikka Saelan kosketteli itsemurhan oikeudellista puolta vain viittauksenomaisesti, hän oli Laguksen kanssa samaa mieltä siitä, että itsemurhaajan ruumiin rankaiseminen oli juridisesti väärin.³⁴

Saelan tarkasteli myös niitä syitä, jotka olivat johtaneet itsemurhaan. Nämä kuten muunkin tutkimusaineistonsa hän oli saanut ruumiinavauspöytäkirjoista, joissa esitetyt "syyt" pohjautuivat lääkäreiden arviointeihin. Useimmat syyt olivat sellaisia, joita nykyisen käsityksen mukaan pidettäisiin pikemminkin oireina kuin taustavaikuttimina. Saelan jakoi itsemurhaajat tilapäisten epäonnistumisten seurauksena tekonsa tehneisiin ja monomaniasta kärsineisiin. Edelliset itsemurhaa suunnittelevat olivat valmiita perumaan aikeensa olosuhteiden muuttuessa heille paremmiksi. Monomaanit taas eivät halunneet missään oloissa muuttaa mieltään.³⁵ Saelan ei myöskään kovin herkästi luottanut niihin vaikuttimiin, jotka virallisesti ilmoitettiin itsemurhien syiksi. Toipa hän esille senkin mahdollisuuden, että itsemurhaa aikova saattoi petkuttaa jälkeen jääviä.³⁶ Saelan esitti tutkimuksessaan runsaasti autenttisia potilastapauksia, joiden avulla välittyy kuva 1800-luvun puolivälin psykiatrian itsemurhaproblematiikkaa koskevista näkemyksistä. Jo itsemurhien luokittelutapa kuvasti syy - seuraus -ajattelua, mutta se heijasti samalla ajan moraalinäkemyksiä. Kaikkiin kommentoimiinsa tapauksiin

32 Kalle Achté - Olavi Lindfors - Jouko Lönnqvist - Markku Salokari, Varhaiset itsemurhatutkimukset. Suomalainen itsemurha. 1989, s. 163.

33 Lagus 1861, s. 90-91, 100-104.

34 Th. Saelan, Om Sjelfmordet i Finland i statistiskt och rättmediciniskt afseende. Helsingfors 1864, pass.

35 Saelan 1964, s. 38-42.

36 Myös Achté - Lindfors - Lönnqvist - Salokari 1989, s. 165.

kuten koko tutkimukseensa Saelan sisällytti kasvattavan ja moralisoivan aspektin.³⁷ Hänen käsityksensä eräiden itsemurhien vaikuttamista hätkähdyttää karuudessaan. Niistä ei kannattanut kirjoittaa syvämiellettisiä tutkimuksia, koska teko saatiin tehdä varsin merkityksettömien motiivien vaikutuksesta.³⁸ Väitöskirja oli Saelanin julkaisuista ainoa, joka spesifisesti käsitteli itsemurhia.

Saelanin tapaan F. W. Westerlund, joka 1890-luvulla painotti voimakkaasti alkoholin osuutta itsemurhissa, käsitteli ajan yleiseen tapaan ongelmaa, jolla oli psykiatrisia, sosiaalisia, psykologisia, eettisiä ja taloudellisia ulottuvuuksia, paljolti tietynä sairautena, joka voitiin poistaa muutamalla toimenpiteellä ja siitä kärsinyt ihminen parantaa terveeksi. Westerlund, joka oli käytännön lääkäri ja joka tunnetaan myös suomalaisten antropologiaan liittyneistä mittauksista ja tutkimuksista, palasi asiaan uudelleen 1914. Hänen tutkimuksensa osoittaa, että tieteelliset paradigmat eivät kovin herkästi muutu, sillä lähtökohta oli sama kuin kaksikymmentä vuotta aiemmin. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö Westerlund olisi tuntenut ulkomaista kirjallisuutta, ja hänen mielipiteensä esim. kaupungin ja maaseudun erilaisesta vaikutuksesta itsemurha-alttiuteen pohjautui kansainväliseen keskusteluun.

Kuitenkin suomalaisten tavoitteet ja näkökulma olivat selvästi "empiirisempiä", jos tutkimusta arvioidaan nykyajan perspektiivistä. Jo se, että Westerlund kiinnitti tutkimusaineistonaan oleviin ruumiinavauspöytäkirjoihin suuren huomion, käänsi näkökulmaa tiettyyn suuntaan. Tavoitteena oli löytää aivoista ja kehosta fysiologiaa tai anatomisia syitä itsemurhaan. Hyväksyen ulkomailla esiintyneet käsitykset hän päätteli, että itsemurhan tehneet olivat joko psykopaatteja, psykisesti häiriintyneitä, tai muuten sairaita ja kärsiviä ihmisiä. Erityisen kiinnostunut Westerlund oli juoppohulluuskohtauksen aikana tehdyistä itsemurhista. Neljänneksellä itsemurhan tehneistä hän havaitsi aivostollisia poikkeavuuksia. Kahdella kolmasosalla oli jokin elimellinen sairaus, jonka hän pyrki asettamaan enemmän tai vähemmän itsemurhan syyksi.³⁹

Oikeuslääkäri O. E. Elo ja etenkin sosiologi Veli Verkko jatkoivat paljolti siitä, mihin Saelan ja Westerlund olivat lopettaneet. Sitä osoittaa sekin, että heidän tutkimuksissaan kuvastuu enemmän kansainvälisen keskustelun 1800-luvun tematiikka kuin 1930- ja 1940-luvun akuutit tieteelliset ongelmat. Alkoholi ja myytti suomalaisten huonosta viinapäästä kytkettiin niin lujasti yhteen, että se hallitsi kaikkea, mikä vähänkin liittyi rikokseen ja viinaan. Toisaalta kuitenkin jo Elo itse kritiko

37 Ks. Suomalainen itsemurha 1989, s. 216.

38 Saelan 1864, s. 62-66.

39 F. W. Westerlund, *Själfmorden i Helsingfors*. FLH 56: II. Helsingfors 1914; Westerlundin antropologisista tutkimuksista Aira Kemulainen, *Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa*. Mongoleja vai germaaneja. Rotuteorioiden suomalaiset. Helsinki 1985, s. 306, 310-12.

viinan ylikorostamista ja väitti sen vaikuttavan lähinnä epäsuorasti. Hän toi tutkimukseen sosiaalis-taloudellisen näkökulman tähdentäessään, että alkoholin väärinkäyttö johti sosiaalisiin ongelmiin ja lisäsi sen kautta itsemurhariskiä.⁴⁰ Viinan välineellistä puolta eivät tosin olleet unoh- taneet Saelan ja Westerlundkaan.

Siihen, että Elo tukeutui jo 1800-luvun lopulla alaa voittaneeseen näkemykseen, viittaa hänen mielipiteensä ruumiinrakenteen todistusar- vosta ihmisten taipumusten ilmentäjänä. Hänen mukaansa itsemurhaa- jat olivat kehonrakenteeltaan "enemmän atleettisia ja leptosomisias kuin pyknisiä". Psykologiset tekijät jäivät tässä vaiheessa teorian ulkopuolel- le, vaikka Yrjö Kulovesi oli jo 1929 Duodecimissa vaatinut kiinnittä- mään tähän puoleen huomiota. Elo puolestaan viittasi itsemurhatihey- den lisääntymiseen kaikissa kulttuurimaissa ja arveli kehityksen olevan yhteydessä suurteollisuuteen ja työn mekanisoitumiseen. Taustalla soi durkheimilainen käsitys itsemurhan kytkeytymisestä yhteiskuntaelämän monimutkaistumiseen.⁴¹

Suomalaisten alkoholinkäytön ja väkivallan yhdistämisajatusten klassikko, sosiaalistatistiikko ja sosiologi Veli Verkko jatkoi pitkälti samalla linjalla kuin aikaisemmat suomalaiset tutkijat. Suorittaen jon- kinlaista kansallista itseruoskintaa "hekumoimalla" ajatuksella suoma- laisten huonosta viinapästä ja erityisestä väkivaltaisuudesta hän toteut- ti sitä tarkoitushakuista ohjelmaa, jota raittiusliike oli julistanut synty- mästään saakka. Alkoholin saamismahdollisuus suorastaan määräsi itsemurhien kehityssuunnan. Ja taustana oli Suomen kansan onneton "humalaluonne". Väkivaltarikoksissa lähimmäistä kohtaan suuntautunut aggressio kääntyi useissa tapauksissa omaa itseä vastaan.⁴²

Itsemurhien ns. syitä etsittäessä turvaututtiin Suomessakin var- sin pitkään kansa- ja rotuajatteluun nojautuvaan selityspereustaan. Kun kansa tai kansakunta käsitettiin eläväksi orgaaniksi, oli johdonmukaista ajatella, että se sai ilmenemismuotonsa sekä hyvissä että pahoissa "kan- sallisissa piirteissä". Niinpä Verkkokin viittasi tutkimustuloksia tiivistä- essään kielentutkija Emil Nestor Setälän jo vuosina 1911 ja 1915 Valvo- jassa ilmestyneisiin kirjoituksiin, vaikkei Setälän johtopäätöksiä hyväk- synytäkään.⁴³ Verkon mukaan kieli oli sitonut suomea puhuneet erilli- seksi biologiseksi kokonaisuudeksi, jota hän kutsui roduksi. Vain tämä näkemys selitti hänen mielestään väkivallan ilmenemisen Suomessa. Väkivalta oli kansanluonteen ilmaus, suomalaisuus oli perinnöllinen, omalaatuinen kansanluonne, jonka tyyppipiirteitä olivat huono alkoho-

40 O. E. Elo, Über Selbstmorde und Selbstmörder in Finland, Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin 17. Berlin 1931.

41 Ks. Elo 1931; vrt. Yrjö Kulovesi, Itsemurhan psykologiaa, Duodecim 1929, s. 939, eteenpäin; mittauksista Duodecim 5/1924; asiasta tarkemmin Kemiläinen 1985, s. 328-333.

42 Verkko 1949, s. 271.

43 Ks. E. N. Setälä, Rotu, kieli ja kansalliset ryhmytykset, Valvoja 1911.

linsieto ja siitä johtuva väkivaltaisuus.⁴⁴

Vaikka Verkkoa voidaan pitää ennen kaikkea 1800-luvun alun eurooppalaisen moraalitilastollisen tutkimussuunnan myöhäisenä suomalaisena edustajana, jonka oppi-isät löytyvät kuuluisasta kolmikosta Adolphe Quételet ja André-Michel Guerry sekä etenkin saksalaisen rikostilastollisen tutkimuksen suurmies Georg von Mayr,⁴⁵ hänen pyrkimyksensä selittää "kansanluonteen" eräitä piirteitä perinnöllisiksi viittaa eräisiin yhteiskunta- ja kansallispoliittisiin näkemyksiin, jotka olivat lähellä rotuhygieenistä ajatussuuntausta. Viimeksi mainittu taas perustui valtaosin jo 1800-luvulla alaa voittaneeseen degeneraatio-ajatukseseen, jonka tunnetuimpana teoreetikkona pidetään E. Morelia. Sama koskee pitkälle Saellanin, Westerlundin ja tietysti mielessä myös Elon käsityksiä. Sekä eurooppalaisessa että suomalaisessa tutkimuksessa viitattiin itsensä surmaajien huonoon perimään ja etsittiin tähän syitä kansallisista ja rodullisista seikoista. Vaikka esimerkiksi Verkon biologinen ja perinnöllisyystieteellinen lähtökohta saattoi olla täysin vastakkainen Lombrosin mielipiteelle - tällekin rikollinen oli lajinsa degeneroitunut edustaja, Verkolle rikollinen oli normaali, ei poikkeava eikä degeneroitunut tapaus - mielipiteitä arvioitaessa on otettava huomioon tilanteen muuttuminen.

1.2 Miten nyt tutkitaan

Itsemurha on jo pitkään ollut niin monen tieteenalan tutkimuskohde, että siitä kirjoitettuun tutkimukseen perehtyminen systemaattisesti ei ole mahdollista. Jo vuoteen 1927 mennessä itsemurhasta oli julkaistu alaa koskevan bibliografian, *Bibliographie des Selbstmordes*, mukaan 3 771 lähde- ja kirjallisuusyksikköä. Vuonna 1990 julkaistu bibliografia, johon on kerätty vain "viimeaikaista" suomalaista psykiatria, sosiologiaan, psykologiaan ja biolääketieteeseen liittyvää itsemurhatutkimusta, sisältää tuhatkunta nimekettä. Vuoden 1992 alussa valmistuneessa ja itsemurhaa lähinnä yhteiskuntatieteelliseltä kannalta tarkastelevassa tutkimuksessaan Perä-Rouhu mainitsee työnsä yhteydessä syntyneen noin 1 300 viitteen tietokanta itsemurhaa koskevasta tutkimuskirjallisuudesta.⁴⁶

Itsemurhatutkimuksen pääsuunniksi voidaan nykyään nimetä

44 Verkko 1949, s. 156-58.

45 Ks. myös Risto Jaakkola, Veli Verkko, *Moraalistatistikko ja Suomen ensimmäinen kriminologi*. Oikeushistorian laudaturtyö. HY 1986, s. 2, 8.

46 Perä-Rouhu 1992, s. 3.

tilastollis-sosiologinen ja lääketieteellis-psykiatrinen.⁴⁷ Historioitsijaa kiinnostaa erityisesti R. Lindeliuksen 1970-luvun lopussa ilmestynyt Ruotsin itsemurha-asteen kehitystä yli kahden vuosisadan ajalta (1749-1975) tarkastellut tutkimus, jonka mukaan kyseinen itsemurha-aste kymmenkertaistui, kahdesta 100 000 asukasta kohti tehdystä itsemurhasta kahteenkymmeneen. Tutkijan mukaan nousuun on vaikuttanut uskonnollisuuden heikkeneminen ja alkoholin käytön lisääntyminen.⁴⁸ Jo muutamaa vuotta aiemmin oli C. Kruijt tarkastellut eräiden länsimaiden itsemurhien kehityssuuntaa ja nimennyt nousua selittäviksi tekijöiksi paljolti samat tekijät, joihin jo 1800-luvun itsemurhatutkijat modernisaation pelossaan olivat viitanneet eli teollistumisprosessin mukanaan tuoman kaupungistumisen ja maallistumisen. Ne puolestaan ovat Krujtin mukaan aiheuttaneet anomiaa ja disintegraatiota.⁴⁹

Mainituissa julkaisuissa annetaan taloudellisille oloille suuri arvo itsemurhien lisääntymistä selittävinä tekijöinä. Osin samoja ilmiöitä tähdennetään tutkimuksissa, joiden lähtökohta on väestöteoreettinen. Niissä väestötiheyden kasvu, joka vaikeuttaa mm. työpaikan saantia, yhdessä lisääntyvän taloudellisen kilpailun kanssa katsotaan itsetuhoisuutta aiheuttavaksi tekijäksi. Mm. P. Holinger on tarkastellut Yhdysvaltojen itsemurhakehitystä 1900-luvun alusta tästä näkökulmasta. Hänen tutkimuksissaan itsemurha, tapaturma ja tappo yhdistetään itsetuho-käsitteen avulla, koska myös tapossa voidaan nähdä uhrin jossain määrin tietoinen tai tiedostamaton itsetuhoisuus. Mainittu itsetuhon käsite on saatu kliinisistä tapauselostuksista.⁵⁰

1980-luvun lopulla julkaisi T. Nordström tutkimuksen, jossa tarkastellaan tilastollisen selitysmallin avulla Ruotsin itsemurha-asteen kehitystä vuosien 1915-1968 osalta. Nordström huomauttaa painokkaasti, että itsemurha-asteen ajallisen vaihtelun selittäminen ei suinkaan paljasta sitä, miksi ihmiset tekevät itsemurhan. Hän yhdistää työttömyysasteen sosiaalisen kontrollin heikkenemiseen. Selittävinä tekijöinä nähdään myös alkoholin väärinkäyttö ja avioerot. Historian kannalta lienee oleellista edelleen se, että itsemurha-asteen vaihtelun katsotaan juontuvan konkreettisten elämäntilanteiden muutoksista.⁵¹ Yhä enemmän onkin alettu kritikoida aikasarja-analyysien - niiden metodiseen puoleen tämän kirjoittajalla ei ole edellytyksiä puuttua - luonteeseen kuuluvaa tapaa selittää yleisillä indikaattoreilla yksilöiden käyttäytymistä. Mm. Perä-Rouhu on huomauttanut, että työttömyysasteen kuvaami-

47 Perä-Rouhu 1992, s. 21.

48 R. Lindelius, Trends in Suicide in Sweden 1749-1975. Acta Psychiatrica Scandinavica. 1979, erit. s. 60.

49 Ks. Perä-Rouhu 1992, s. 22.

50 P. Holinger, Violent Deaths in The United States. An epidemiologic Study of Suicide. Homicide and Accidents. New York 1987, s. 187-201.

51 T. Nordström, A Time Series Analysis of the Swedish Suicide Rate 1915-1968. Institutet för social forskning. Särtryckserie 206. Stockholm 1987.

seen tarvitut ihmiset eivät välttämättä ole samoja henkilöitä, jotka ovat tehneet itsemurhan. Edelleen on korostettu sitä, että makrotaloustilastollisen aikasarja-analyysin kohteena voi olla vain sosiaalinen itsemurha-aste, jolloin itsemurha olisi lähinnä yhteiskunnan yleinen rakennepiirre.⁵²

Emile Durkheimin teoriaa kehitti erityisesti M. Halbwachs, jota samalla pidetään sosiologisen ja psykologisen tutkimussuunnan yhdistäjänä. Halbwachs kiinnitti huomionsa yksittäisiin vaikuttimiin ja tähdensi voimakkaasti näiden selittävien tekijöiden, esim. uskonnon ja perheeseen, keskinäistä vaikutusyhteyttä. Itsemurha-asteen vaihtelut voidaan hänen mukaansa selittää maaseutu- ja kaupunkielämään liittyvien piirteiden välisellä erolla, joten perin kaukana hänen näkemyksensä ei ollut Durkheimin eikä etenäkään tätä vanhempien klassikoiden käsityksestä.⁵³ Mutta siinä missä Durkheim korosti muutoksen merkitystä, Halbwachs etsi selitystä olojen pysyvyydestä.⁵⁴ Sitä amerikkalaisen tutkimuksen vahvaa juonetta, joka yhdistää tiedostamattoman itsetuhon käsitteen itsemurhaan ja väkivaltakuolleisuuteen, on Holingerin lisäksi edustanut voimakkaasti N. Farberow, jonka toimittama teos *Suicide in different Cultures* (1975) on historioitsijalle hyvin käyttökelpoinen tutkimus. Spesifioidumman käsityksen Farberowin omasta mielipiteestä saa hänen teoksestaan *The many Faces of Suicide. Indirect Self-Destructive Behavior* (1979).

Farberow edustaa Holingerin kanssa käsitystä, että taloudellisilla vaihteluilla on ratkaiseva osuus itsetuho-ilmioon. Selvimmin yksittäiseksi talouteen liittyväksi tekijäksi on viime aikojen tutkimuksissa nousut työttömyys. Esimerkiksi 1920-luvulta lähtien julkaistuissa 31 erittäin merkittävässä tutkimuksessa - näistä 7 on julkaistu 1970-luvulla ja 13 1980-luvulla - peräti 25:ssä vastataan kysymykseen, ovatko työttömyys ja itsemurha keskenään yhteydessä, myönteisesti ja vain kuudessa kieltäen.⁵⁵ Jäljempänä käynee ilmi, että historioitsijan vastaus tuskin olisi pelkästään myönteinen.

Mistä asetelmista historioitsijan olisi lähdeittävä itsemurhaa tarkastelemaan? Ainakin aluksi on katsottava, mitä käsite itsemurha tarkoittaa laajassa tieteellisessä mielessä, ei niinkään juridisessa ja lääketieteellisessä käytännössä. Itsemurha käsitteenä ja tapahtumana otettiin Emile Durkheimin jälkeen niin itsestään selvänä, etteivät tutkijat aina edes tiedostaneet, kenen asettelemia osviittoja myöten he kulkivat. Vielä vähemmän uskallettiin kajoja niihin perusteisiin, jotka olivat määrän-

52 Perä-Rouhu 1992, s. 26.

53 Ks. Kushner 1993, em. artikkeli usein kohdin.

54 M. Halbwachs, *The Causes of Suicide*. London 1978, s. 308-313 erit.

55 Perä-Rouhu 1992, s. 33 oleva taulukko. Taulukon lähdeviitteestä löytyy edustava valikoima itsemurhaa eri aikoina käsitellyttä yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, josta historioitsijan on oltava kiinnostunut.

neet Durkheimin, mutta ennen muuta hänen edeltäjiensä käsityksen.⁵⁶ Oikeastaan vasta 1960-luvulla puututtiin perusteellisesti tähän historian kannalta ensiarvoiseen kysymykseen. Jack D. Douglas moitti tutkijoita siitä, että nämä olivat kriitikittömästi uskoneet saavansa käyttöön luotettavaa tietoa itsemurhasta. Douglasin mielestä olettaus, että termillä itsemurha oli jokin yleisesti hyväksytty, yksiulotteinen merkitys, että viranomaiset käyttivät samaa määritelmää kuin tutkijat ja että kuolemantapausten luokittaminen itsemurhaksi merkitsi samaa kaikissa yhteiskuntaluokissa, oli vakava virhe.⁵⁷

Douglas syytti sosiologeja siitä, että nämä olivat lyöneet laimin itsemurhan "sosiaalisten merkitysten" selvittämisen eli juuri sen, mitä heidän nimenomaan olisi pitänyt tutkia. Hänen mukaansa itsemurhan merkitys oli tilannekohtainen. Douglasin ajatusjohtelun hyväksymisestä olisi se yllättävä seuraus, että mitään "todellista" tai "oikeaa" itsemurhatiheyttä ei ole olemassa. Itsemurhien määrä voidaan laskea monella tavalla, ja kaikki ne ovat tavallaan "oikeita" tai "väärää". Samaan näkemykseen ovat päätyneet itsemurhatutkimuksen klassikkojen tulkintoja ja esittämisyyhteyksiä analysoinut Howard I. Kushner sekä viktoriaani-*sen* Englannin itsemurha-aktiiviteettia tutkinut Olive Anderson.⁵⁸

Onkin esitetty kysymys, pitäisikö itsemurha-astetta edes yrittää määritellä ja tähdennetty sitä, että selitettäessä itsemurha-asteen eroja eri maiden, eri aikojen, erilaisten asuinpaikkojen sekä eri sukupuoltenkin osalta, saatetaan selittää ainoastaan näitä eroja taikka valaista enakkokäsityksiä vanhoilla tilastotiedoilla eikä suinkaan tutkia ilmiötä nimeltä itsemurha. Tämä johtaa mielenkiintoiseen päätelmään: itsemurhatutkimuksen ongelmana ei olisikaan tarkempien mittaustapojen kehittäminen, vaan ennen määrällisiä analyyseja olisi analysoitava itsemurhi-*en* sosiaaliset merkitykset. Vaikka "itsemurha" Douglasin mukaan vaihteli tapaus tapaukselta, voitiin kuitenkin erottaa joitakin yhteisiä merkitysulottuvuuksia.⁵⁹ Itsemurhan merkityksen rakensivat paitsi itsemurhaaja myös asianosaiset.⁶⁰ Douglasin käyttämä termi "social meaning" voidaan kääntää sosiaaliseksi merkitykseksi.⁶¹ Itsensä surmanneelle teko on saattanut merkitä ulospääsyä vaikeasta sairaudesta, kos-

56 Itsemurha-käsitteen problematiikasta Perä-Rouhu 1992, s. 19-20; Kari Salonen, Itsemurhan tieteellisiä selityksiä ja selittämisen ongelmia. Itsemurha. Toim. Raija Alho. Helsinki 1970, s. 88-89.

57 J. D. Douglas, The sociological analysis of social meaning of suicide. *Archiv European Sociology* 7/1966; ks. myös Salonen 1970, s. 90 ja Kushner 1993, eri kohdin.

58 Kushner 1993, s. 467 ja Anderson 1980, eri kohdin.

59 Douglas, em. kirjoitus; Salonen 1970, s. 91-92; selittävyiden ongelmasta Perä-Rouhu 1992, s. 18.

60 Salonen 1970, s. 94.

61 Salonen 1970, s. 94.

toa hylänneelle rakastetulle tai piittaamattomille vanhemmille, sovitusta, uhrautumista toisten puolesta, murtumista suuren menetyksen vuoksi tai demonstraatiota yhteiskuntaa vastaan.⁶²

Pohdittaessa itsemurhatutkimuksen mielekästä kysymyksenasettelua historian osalta on syytä huomauttaa siitä kritiikistä, jota mm. em. Kushner ja Anderson viime aikoina ovat suunnanneet alueellisen aspektin - lähinnä maaseudun ja kaupungin itsemurhatihyden välisen eron korostaminen - käyttöön selittävänä tekijänä. Siksi voisi olla paikallaan, ettei itsemurhatutkimuksessa ensi kädessä etsittäisi pohjalaista, savolaista, hämäläistä, karjalaista tai helsinkiläistä itsemurhaa, vaikka alueellisiin tekijöihin varsin korostetusti joudutaan viittaamaan. Sama koskee itsemurhien ns. sosiaalista puolta. Vaikka sosioekonominen tilanne saattaa ehdollistaa lapsuuden traumoja ja niiden symbolista käsittelyä, se tuskin suoraan selittää psyykkisen toimintakyvyn vaihtelua. Itsemurhan teki sekä köyhä että rikas. Tärkeintä ei kuitenkaan ole tekijän taloudellisen aseman tarkastelu. Ihmisen elämää, johon kuolemakin kuuluu, ei voitane suoraan selittää talouden ja yhteiskunnan rakenteen muutoksilla. Siihen tarvitaan sitä itsenäistä välitystasoa, jonka eri puolia voidaan nimittää kulttuuriksi, perspektiiviksi ja subjektiviteetiksi. Sosioekonomiset ominaisuudet ovat sukupuolitekijöiden tapaan kuitenkin konkreettisia havaintoarvoja, ja niiden perusteella saadut tulokset antavat mahdollisuuden rakentaa kuvaa itsemurhasta yksilön elämään liittyvänä yhteisötapahtumana, joka ei ole vuosituhansien kuluessa hävinnyt ja joka on muodostanut osin institutionaalisen ilmiön. Toteaahan Farberowkin, että eri aikoina vallinneiden yhteiskunnallisten normien mukaan itsemurhat on nähty uhritekoina, synteinä, rikoksina, sairauksina, toivottuna tai poikkeavana käyttäytymisenä.⁶³

Historioitsijalle itsemurhan lähestyminen tilastollisena tutkimuksena on epäolennaista, kuten Michael Mac Donald on huomauttanut.⁶⁴ Mutta ajattelun historiaan yhdistettynä tilasto muodostaa käyttökelpoisen menetelmän. On tarpeen osoittaa, että itsemurhan historia valaisee yhteiskunnan ja kulttuurin muutoksia siihen tavalla tai toisella liittyneiden toimintojen kautta. Kysymys voisi kuulua: millainen tapahtuma itsemurha oli suomalaisessa yhteiskunnassa. Tätä varsin valtavaa ongelmavyöhyettä lähestytään tässä tarkastelemalla ennen kaikkea itsemurhaan suhtautumista lainsäädännössä, kansanuskomuksissa, kirkon asennoi-

62 Itsemurhan merkityksestä Perä-Rouhu 1992, s. 5; muusta ks. K.A. Aché, *Itsemurhat ja itsemurhayritykset*, Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti. 2/1963.

63 N. Farberow, *Cultural History of Suicide. Suicide in different Cultures*. Edit. by N. Farberow. Baltimore 1975, s. 1-7; välitystasosta Klaus Mäkelä, *Rakenne, muuntelu, merkitys ja muutos*. Kieli, kertomus, kulttuuri. Toim. Tommi Honkala. Helsinki 1987, s. 8.

64 Michael Mac Donald, *The Secularization of Suicide in England 1660-1800*, *Past & Present* 111, May 1986, erit. s. 52.

tumisessa, viranomaisten toimituksissa, julkisuudessa ja niissä mielipiteissä, joissa aikanaan pohdittiin itsemurhan olemusta ja siihen liittyneitä tekijöitä. Ongelman käsittämisen historian tutkiminen ei kuitenkaan liene mahdollista ellei jotenkin määritetä ongelman mittasuhteita omana aikanaan. Itsemurhaan suhtautumisenkaan tarkastelu ei ole mahdollista ellei perusteeksi valoteta itsemurhien määrällistä kehitystä Suomessa, sen eri aspekteja ja suhdetta muihin maihin. Tämän tutkiminen on kuitenkin vain lähtökohta, ei analyysin pääkohde. Mentaliteettien historiaan kuuluu selvittää myös niitä tekijöitä, joita aikanaan pidettiin itsemurhan syinä. Tuloksilla ei toisaalta ole juuri mieltä, ellei niitä nivota ajan yleiseen aatteellis-poliittiseen ja taloudellis-sosiaaliseen taustaan sekä 1800-luvun ja 1900-luvun alun tietämykseen terveydellisistä, sosiaalisista ja aatteellisista kysymyksistä. Lähteistöön liittyvistä syistä tutkimuksen ajallinen painopiste on nimittäin mainituissa ajanjaksoissa. Lienee kuitenkin selvää, että tällaisen ilmiön tarkastelussa aikarajat merkitsevät tavallistakin vähemmän. Siksi "vauhtia" joudutaan eräiden aspektien osalta hakemaan varsin kaukaa. Toisaalta monen 1800-lukua koskevan toteamuksen todistusarvo myöhempään aikaan lienee melkoinen.

2 KETKÄ SIITÄ KERTOVAT

Sellaisista asioista kuin itsensä surmaamisesta kertoviin lähteisiin on jo periaatteessa suhtauduttava suurin varauksin. Durkheim tosin luotti itsemurhatilastojen "kovaan" aineistoon ja piti niitä "puhtaina aistihavaintoina". Mutta eräät tutkijat, mm. edellä mainittu J. D. Douglas, alkoivat aprikoida, että lääkintö- ja oikeuslaitoksen tuottamat itsemurhatilastot näennäisestä eksaktisuudestaan huolimatta olivat vain sosiaalisia tuotteita, asioille eri merkityksiä antavien ihmisten tekemiä lukusarjoja. Tämä johti päättelyyn, että eri maiden ja eri aikojen tilastoluvut eivät noin vain ole keskenään vertailukelpoisia.¹ Kritiikkiä ovat jatkaneet edellä mainitut Kushner, Anderson ja Mac Donald. Klassikon vaikutus oli kuitenkin niin vahva, että epäilyistä huolimatta moni tutkija on tehnyt myöhemmin samalla tavalla kuin Durkheim.

Suomen vuodesta 1750 alkavan tabellilaitoksen tietojen luotettavuutta on kritikoitu aina kun uusi väestöä koskeva tutkimus on suoritettu. Mutta aina on todettu, että puutteista huolimatta esimerkiksi kuolemansyytilasto varsin "mukiinmenevästi" kertoo erilaiset perusasiat. Tämä on havaittu eräissä itsemurhatutkimuksissakin. Vaikka virhetappauksia esiintyy, mainittuja tilastolukuja voidaan pitää suhteellisen luotettavina.²

Erityisesti ns. "syyt" itsemurhiin perustuvat suureksi osaksi lähteiden laatijoiden arvioon. Useissa maissa kirkon edustajat ovat olleet

1 Steve Taylor, *Durkheim and the Study of Suicide*. London, New York 1982; Töttö 1989, s. 84.

2 Jouko Lönnqvist, *Suicide in Helsinki. An epidemiological and socialpsychiatric Study of Suicides in Helsinki 1960-61 and 1970-71*. Espoo 1977.

itsemurhien kirjaajia. Aiheellisesti onkin epäilty, että katolisissa maissa itsemurhia tilastoidaan huomattavasti vähemmän kuin niitä tehdään. Itsemurha oli katolisen teologian mukaan synty, josta seuraa iäinen kadotus. Mielenhäiriössä tehty itsemurha on poikkeus. Viime kädessä pappi päättää, onko kyseessä mielenhäiriössä tehty vai "vapaaehtoinen" itsemurha. Ensin mainitussa tapauksessa tai onnettomuuden seurauksena ollut itsemurha ei siis lainkaan tule tilastoon.

On ymmärrettävää, että lievästikin epäselvissä tapauksissa seurakuntalaisensa hyvin tuntevilla papeilla on jo vainajan omaisten vuoksi suuri houkutus kirjata itsemurhaksi epäilty tapaus joko tapaturmaksi tai mielenhäiriön aiheuttamaksi itsemurhaksi. Suureksi osaksi tämä selittää jo Durkheimin julkisuuteen tuoman käsityksen, että uskontunnustuksella ja itsemurhataipumuksella on keskinäinen yhteys.³ Katolisten ja protestanttisten maiden itsemurhatiheyksien välistä eroa ei todennäköisesti aiheuta pelkästään itsemurhataipumuksen erilaisuus vaan ainakin osaksi myös katolilaisten tapa rekisteröidä itsemurha onnettomuudeksi, syyltään tuntemattomaksi tai "äkilliseksi" kuolemaksi.⁴

Suomen väkilukutaulut syntyivät siten, että seurakuntien kirkkoherrat lähettivät tiedot rovasteille, joiden oli tehtävä yhteenveto tuomiokapituleille. Lopullinen, koko valtakuntaa koskeva yhteenveto laadittiin kansliakollegiossa. Myöhemmin asiasta huolehti taulustolaitoksen komissio. Kun Suomi irrotettiin Ruotsista, Suomea koskevat väestötiedot kerättiin hallituskonseljin (myöhemmin senaatin) kamari- ja tilitoimituskuntaan, jonne tuomiokapitulit lähettivät keräämänsä tiedot. Vuonna 1865 perustetun tilastollisen päätoimiston julkaisemat väestöä ja sen muutoksia koskevat luvut perustuvat seurakunnissa pidettyihin historiakirjoihin ja kirkkoherran tai kappalaisen niistä laatimaan yhteenvetoon eli väkilukutauluun. Väkilukutauluissa mainitaan vain itsensä surmanneiden määrä. Itsemurhien tilastointi ja tilastoinnin tarkkuus Suomessakin on riippunut yhtäältä itsemurhia koskevasta maallisesta lainsäädännöstä, toisaalta kirkon asenteesta ja menettelystä mutta kolmanneksi myös ns. kansan suhtautumisesta itsemurhaan eli paljolti niistä tekijöistä, jotka ovat suorastaan itsemurhaksi kutsutun ilmiön osia.

Toinenkin itsemurhatutkimuksessa käytetty lähderyhmä, ruumiinavauspöytäkirjat (Medicolegal obduktion af själfspillningar), liittyy kiinteästi lainsäädäntöön ja yhteiskunnan itsemurhalle antamaan merkitykseen. Jo kuninkaallinen kirje Collegium medicumille 1726 määräsi, että kaikki yllättäen ja tuntemattomasta syystä kuolleet piti avata. Vuonna 1739 määräystä täydennettiin siten, että teiden vierestä tai ojista kuolleina löydettyjen henkilöiden ruumis oli avattava. Sama käytäntö

3 Ks. Emile Durkheim 1985, erit. s. 189, 313-320.

4 Ks. Lincoln Day, Durkheim on Religion and Suicide. A Demographic Critique. *Sociology* 3/1987.

on jatkunut pitkään. Vuodelta 1889 olevan keisarillisen määräyksen 8. pykälä kuului:

"Finnes någon ligga död utan att känt är att han af sjukdom aflidit, skall polismyndighet genast, i trovärdiga mäns närvaro, undersöka om den döde omkommit af egen eller annans handverkan, samt då minsta anledning dertill förekommer, skyndsamt inberätta om förhållandet till Kejsaren och Storfurstens befallningshafvande, hvilken efter omständigheterna äger förordna huruvida besiktning af läkare och undersökning vid domstol må värkställas eller icke, innan den döde får begrafvas".

Pykälä tulkittiin siten, että kaikki itsensä surmanneet piti avata.⁵ Ruumiinavaus perustui toisenkin lain vaatimukseen. Koska vuoden 1686 kirkkolaki määräsi lyhyemmän kaavan mukaisen hautauksen itsensä surmanneille, tämän toteaminen edellytti ruumiinavausta.

Kirkkolaki vaati ratkaisua myös siihen, oliko teko tehty täydessä sielun tilassa vai päihtyneenä. Tämän vuoksi itsestään selvissäkin tapauksissa oli suoritettava ruumiinavaus, vaikka se ei kuolemantuottamuksen syyn määrittämiseksi olisi ollut tarpeellista; esim. hirttäytymiset. Toisaalta jo ajan lääkärit (ks. esim. Westerlund 1898, s. 8) totesivat itsemurhan tekijän mielentilan selvittämiseen liittyvät vaikeudet tai "suoranaisen mahdollisuuden, jos se tapahtuisi pelkästään ruumiinavauksen perusteella". Heidän mielestään ruumiinavauksen suoritettavan lääkärin tuli perehtyä kuolleen viimeisiin toimiin ja muihin itsemurhan kanssa yhteydessä olleisiin tapahtumiin. Mm. Westerlundin mielestä tällaiset, poliisitutkinnassa mahdollisesti paljastuneet tekijät vain harvoin tulivat oikeuslääkärin tietoon. Siksi ruumiinavauspöytäkirjojen alusta varsin usein puuttui tutkimuksen kannalta tärkeistä asioista tietoja antava osa eli Species facti -kappale. Edes Duodecimin julkaiseman mallikokoelman kaikissa esimerkkitapauksissa ei ollut kyseistä osaa, joten teoriassakin hyväksyttiin melkoinen vapaus.⁶ Westerlund kiinnitti huomionsa myös siihen, että vaikka tämä kappale pöytäkirjassa oli, siinä ei useinkaan mainittu edes vainajan kotipaikkaa, ikää, siviilisäätyä, kuolinpäivää, kuolinhetkellä vallinneita olosuhteita eikä vainajan mielentilaa. Historiantutkijan olisi varsin helppoa periaatteessa päästä eteenpäin. Lääkintä- ja oikeusviranomaisten arkistoista löytyvät asianomaiset aktit, joita voi käyttää tapahtuman rekonstruomiseksi. Henkilötietoja voi täydentää seurakuntien arkistojen asiakirjoista. Viimeksi mainittujen käytön suuri vaikeus on, että ruumiinavaus suoritettiin siinä kunnassa (seurakunnassa) tai kaupungissa, jossa kuolema tapahtui eikä vainajan kotiseurakunnassa.

Tutkimuksen käytössä näyttäisi siis olevan kaksi erinomaista,

5 Ks. ko. asetukset, Suomen Asetuskokoelma.

6 Ks. F.W. Westerlund, Själfmorden i Finland 1861-1895. Statistisk sammanställning. Helsingfors 1898, s. 9; Duodecimin mallikokoelma Suomen lääkäreille. Helsinki 1888, esim. Obduktionipöytäkirjat 1, 2, 3, 4 ja 5.

systemaattista tietoa antavaa lähdesarjaa. Mutta ruumiinavauspöytäkirjojen perusteella saadut tiedot itsemurhista eivät täsmää kuolemansyytilastosta saatuihin lukuihin.⁷ Eron selittää lähteiden alkuperä ja syntyta- pa. Ruumiinavauspöytäkirjat ovat tulleet lääkintöhallitukseen lähinnä piirilääkäreiltä. Tilastollisen päätoimiston luvut puolestaan pohjautuvat edellä mainittuihin pappien antamiin tietoihin. Tilastomiehet saivat tietoja myös oikeusviranomaisilta, sillä prokuraattorinvirastossa pidettiin tilastoa lähes kaikista rikoslainsäädännön alaan kuuluvista ilmiöistä. 1880-luvulle saakka ruumiinavauspöytäkirjoista laskettu itsemurhien määrä oli suurempi kuin tilastosta saatu. Esimerkiksi 1861-1870 tilastoon merkittiin 638 itsemurhaa, mutta samalta ajalta löytyy pöytäkirja 805 itsensä surmanneen ruumiinavauksesta. Seuraavalla vuosikymmenellä ero oli jo kaventunut, sillä tilaston perusteella tapahtui 590 (586) itsemurhaa, kun taas ruumiinavauspöytäkirjojen mukaan niitä olisi ollut 649. Jos erolle haetaan varhaisempaa taustaa, käy Th. Saelanin väitöskirjasta ilmi, että vuosina 1841-60 tehtiin ruumiinavauspöytäkirjojen mukaan peräti 1440 itsemurhaa, mutta virallinen tilasto ilmoittaa tapauksia olleen 1290. Prokuraattorinviraston kertomusten (justitieberättelser) mukaan Suomessa olisi kuitenkin sattunut 1841-1860 vain 960 itsemurhaa.

Ensimmäinen eroon vaikuttava tekijä onkin se, että kaikki niin sanotun luonnottoman kuoleman kärsineet kyllä avattiin mutta ruumiinavaus suoritettiin siellä, mistä ruumis oli löydetty. Näin kirkkoherroilta jäi osa seurakuntansa itsemurhaajista merkitsemättä. Mutta toiseksi tilastollisen päätoimiston luvuista kuvastuu pappien halu esittää seurakuntansa mahdollisimman "moraalisena" sekä prokuraattorinviraston luvuista maan hallinto- ja oikeusvirkamiesten taipumus selittää hallintoyksikkönsä ilmiöt mahdollisimman "luontevina". Näennäisesti tarkan numeron esiintyminen lähteessä ei tee asiakirjan tiedosta suinkaan "kovaa faktaa", niinkuin joskus on saatettu luulla. Siitä, missä suhteessa edellä mainittujen lähdesarjojen tiedot ovat toisiinsa 1900-luvun alun osalta, antavat viitteen luvut taulukossa 1.

Tässä tutkimuksessa lähteistöstä saatavien itsemurhalukujen tarkkuus, niin tärkeä kuin se sinällään onkin, ei kuitenkaan ole primaari tekijä. Sekä tilasto että ruumiinavauspöytäkirjat kertovat nimittäin muista, itsemurhan kannalta ehkä tärkeämmistäkin seikoista. Ne kertovat mm. niistä toimenpiteistä, joita viranomaiset suorittivat ja jotka kuvaavat virallisten yhteisöjen asennetta ja toimia itsemurhan suhteen. Samoin tekevät valtiopäivien asiakirjat, lait sekä kirkollisten hallintoelinten pöytäkirjat ja muiden eri viranomaisten asiakirjat.

7 Pieni ero syntyy myös siksi, että ruumiinavauspöytäkirjat on koottu yhteen vuosittain sen perusteella, milloin ne ovat saapuneet lääkintöhallitukseen. Itsemurha on voitu tehdä jo edellisellä vuonna. Tämä ei tietenkään selitä yllä tarkoitettua todellista eroa.

TAULUKKO 1 Itsemurhat Suomessa kuolemansyytilaston (STV) ja ruumiinavauspöytäkirjojen mukaan vuosina 1904-1918

Vuosi	Itsemurhia ruumiinavauksen mukaan	Itsemurhia kuolemansyytilaston mukaan	Ruumiin-avauksia itsemurhista
1904	95	150	63 %
1905	107	162	66 %
1906	118	180	66 %
1907	121	203	60 %
1908	139	227	61 %
1909	146	270	54 %
1910	151	255	59 %
1911	159	273	58 %
1912	128	296	43 %
1913	163	378	43 %
1914	171	331	52 %
1915	136	274	50 %
1916	114	227	50 %
1917	92	260	35 %
1918	76	416	18 %

Vaikka tässä tutkimuksessa on pyritty mahdollisimman tarkkaan viittaamaan lähteisiin, monet päätelmät perustuvat huomattavasti laajempaan alkuperäisaineistoon, sanomalehdistöön ja kirjallisuuteen, mitä alaviite ilmoittaa. Toisaalta varsinkin neljännessä ja viidennessä pääluvussa on käsitelty asioita ja esitetty tulkintoja, joita sellaisinaan lienee vaikea löytää milteään erityisen lähteen tai teoksen sivuilta. Viitteet pikemminkin nimeävät asioita.

Joissain tutkimuksen luonteisissa kirjoituksissa mutta ennen kaikkea muistelmassa tähdennetään itsemurhan keskusteluarvoa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Tämä saattaa perustua yksityisten tapausten yleistämiseen, sillä monien tieteenalojen ja yleisten aikakauslehtien läpikäyminen on antanut laihan tuloksen. Negatiivinen tulos on kuitenkin osoitus siitä, että itsemurha oli arka, eräissä suhteissa varsin kiusallinen ilmiö, josta mieluummin suuressa julkisuudessa vaiettiin kuin puhuttiin. Siitä taas, mitä itsemurhasta ajateltiin "kansan keskuudessa", millaiseksi itsemurha miellettiin ja millaisten asioiden yhteydessä se ajan kansanihmisten maailmankuvaa rakensi, löytyy jonkin verran tietoa kansantarinoissa ja -uskomuksissa.

3 MILLAINEN SE OLI NUMEROINA

3.1 Lukumäärä

Sen valaisemiseksi, miten laaja - määrällisesti - ongelma itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa oli, kannattaa hieman tarkentaa numeerisesti sitä ylimalkaan oikeaa käsitystä, että itsemurhat ovat Suomessa lisääntyneet koko sen ajan, jolta tietoa on saatavissa (taulukko 2).¹

Lähinnä 1800-luvun loppuvuosina ja 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä tapahtui ratkaiseva "irtaantuminen", joka kohotti suomalaisten itsemurhaintensiteetin kansainväliselle tasolle. Kehityksen "dynaamisuus" tulee selvemmin ilmi tulos hieman toisella tavalla esitettynä (taulukko 3).

Jo 1700-luvun viimeisellä kymmenluvulla itsemurhat huomattavasti lisääntyivät, ja lisääntyminen jatkui aina 1850-luvun loppuun. Aikalaisten oli helppoa viitata esimerkiksi vuoden 1848 erittäin suuren itsemurhien määrän yhteydessä jonkinlaiseen yleiseen levottomuuteen, joka ulottui Keski- ja Länsi-Euroopasta Suomeen. Luvut olivat tosin niin pieniä, että kymmenkunta lisätapausta järkytti melkoisesti keskiarvoja. Joka tapauksessa 1846-1850 tehtiin vuodessa keskimäärin 4.7 itsemurhaa 100 000 asukasta kohti, kun vastaava luku 1851-55 oli 4.5.

Aikoina, jolloin kuolleisuus yleensäkin oli korkea, itsemurhaintensiteettikin nousi, mitä esim. vuoden 1855 luvut - 5. 4 itsemurhaa 100 000 asukasta kohti - kuvaavat. Kansainvälisesti vertaillen Suomi oli 1800-luvun puolivälissä Euroopan "takapajulaa". Tanskassa tehtiin

1 Jouko Lönnqvist, Kohtalokas ratkaisu. Tiede 2000 1/1987; Saelan 1864, s. 6-7.

100 000 asukasta kohti 1856-60 vuosittain 28.8, Schleswigissä 1856-60 20.9, Saksissa 1847-51 20.2, Holsteinissa 1856-60 17.3, Hannoverissa 1848-55 11.3, Preussissa 1849-52 10.8, Ranskassa 1849-58 8.7, Norjassa 1856-60 9.4, Englannissa 1852-56 5.8, Ruotsissa 1851-60 6.4, Belgiassa 1856-60 4.6, Baijerissa 1842-44 4.9 ja Itävallassa 1839-47 3.5 itsemurhaa.²

TAULUKKO 2 Itsensä surmanneet ja surmanneiden määrä keskiikäluvun 100 000 henkeä kohden kymmenvuotiskausin 1751-1920³

	Miehiä		Naisia		Yhteensä	
	Lm	Itsemurhia/ 100 000 as	Lm	Itsemurhia/ 100 000 as	Lm	Itsemurhia/ 100 000 as
1751-1760	43	2.0	11	0.5	54	1.2
1761-1770	52	2.0	14	0.5	66	1.3
1771-1780	46	2.0	26	1.0	72	1.2
1781-1790	59	2.0	10	0.5	69	1.1
1791-1800	106	3.0	23	0.6	128	1.7
1801-1810	132	3.0	26	0.6	158	1.8
1811-1820	190	3.5	42	0.8	233	2.1
1821-1830	254	4.2	55	0.8	309	2.5
1831-1840	349	5.2	71	1.0	420	3.0
1841-1850	490	6.1	88	1.1	578	3.8
1851-1860	600	7.3	112	1.3	712	4.2
1861-1870	510	5.9	143	1.6	653	3.7
1871-1880	473	5.1	117	1.2	590	3.1
1881-1890	702	6.5	167	1.5	869	4.0
1891-1900	979	7.8	235	1.8	1 214	4.8
1900-1910	1 533	10.7	369	2.5	1 902	6.6
1911-1920	2 378	14.6	667	4.1	3 045	9.3

TAULUKKO 3 Itsemurhat Suomessa 1751-1930⁴

Vuosina	Itsemurhia keskimäärin vuodessa	Itsemurhia/100 000 asukasta
1751-60	5	1
1801-10	16	2
1851-60	71	4
1901-10	190	7
1921-25	430	12
1926-30	642	18

2 Tiedot löytyvät esim. Saelan 1864, s. 11-12; Englannin osalta erityisesti Olive Anderson, *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Clarendon 1987, pass.

3 STV 1923, s. 67. Taulu 47; Elo 1931.

4 Elo 1931.

Numeroiden perusteella 1800-luvun tutkijoiden oli helppo pitää itsemurhaa jonkinlaisena kulttuuritautina: mitä pitemmälle yhteiskunnallis-poliittinen ja taloudellissosiaalinen kehitys maassa eteni, sitä enemmän näyttää tosiasiasakin esiintyneen elämästä oman käden välityksellä luopuneita.⁵

Itsemurhien huippu vuosina 1861-1890 sattuu yhteen suuren kuolonvuoden 1868 kanssa. Kyseisen vuoden väestökatastrofin aikana ei aina jouduttu tutkimaan, mihin ihminen oikein kuoli. Mutta kriisiaikoinakin yritettiin löytää hänelle toki jokin muu kuin itsemurha kuolinsyyksi, mikäli se suinkin oli mahdollista. Toisaalta itsemurha-alttius ei 1868 noussut yhtään korkeammalle kuin vuonna 1848, ja parina vuonna viisikymmenluvun jälkipuoliskolla oli tehty yli viisi itsemurhaa 100 000 henkeä kohti. Vain se, että suhteellinen luku putosi eräinä kuusikymmenluvun vuosina lähelle neljää, yhtenä sen allekin, saa vuoden 1868 vertailuluvun tuntumaan niin dramaattiselta.

Todellinen käänne suomalaisten itsemurhaintensiteetissä tapahtui 1890-luvulla. Kun 1880-luvulla, joka edellisen vuosikymmenen tapaan oli taloudellisesti suotuisan kehityksen kautta, Suomessa tehtiin keskimäärin vuodessa 4 itsemurhaa 100 000 asukasta kohti, vastaava luku 1890-luvulla nousi lähelle viittä (4.8), ja nousu jatkui seuraavina vuosikymmeninä. Mikään tilaston laatimiseen liittynyt tekijä ei aiheuttanut näin suurta muutosta. Itsemurhien lukumäärä todella lisääntyi sekä absoluuttisesti että suhteellisesti. Suomen historian kansallisesti mustana vuonna 1899 päästiin suhdelukuun 5.0. Huolimatta siitä, että 1900-luvun ensi vuosikymmen tuntuu edellisen vuosisadan taustaa vasten melkoisen dramaattiselta, vasta vuoden 1908 jälkeen alkaa synkkä vaihe suomalaisen elämässä. Routavuosina alkanut kehitys kiihtyi parin levollisemmän vuoden jälkeen eduskuntaudistuksen, yksikamarisen eduskunnan ensimmäisten vaalivuosien ja ennen kaikkea ns. toisen sortokauden eli kiivaan venäläistämisyksikön aikana.

Suomen osalta Durkheimin sääntöä olisikin sovellettava kääntäen. Maassahan tehtiin itsemurhia ensimmäisen maailmansodan aatto- ja alkuvuonna entistä enemmän. Toisaalta tämä sota ei ollut suomalaisten sota eikä heitä innostava tapahtuma. Suomalaiset miehet eivät edes olleet asepalveluksessa vuosina 1914-1917. Varsinkin sodan aatto ja alkaminen merkitsivät entistä synkempään kansalliseen epätoivoon vaipumista. Katastrofaalisena vuonna 1918 Suomessa tehtiin peräti 416 itsemurhaa. Itsensä surmanneita miehiä oli vuonna 1918 349 eli noin viisi kuudesosaa. Vaikka mainitut luvut ovat niin poikkeuksellisen suuret, ilmiöt ja tapahtumat ovat suhteellisia, sillä parin ns. normaalin itsemurhavuoden jälkeen Suomessa tehtiin vuonna 1921 jälleen lähes neljäsataa itsemurhaa (382), mikä merkitsi 11.3 itsemurhatapausta 100 000 asukasta kohti. Miesten suhdeluku oli 18.3, mutta naisten aino-

5 Ks. Kushner 1993, s. 464; Elo 1931.

astaan 4.4.

Kehitys, joka alkoi osin 1890-luvulla, jatkuikin 1920- ja 1930-luvuilla. Koko 1920-luvulla itsemurhia tehtiin Suomessa vuosittain 100 000 asukasta kohti 16.1, kun suhdeluku vuonna 1918 oli vähän yli 12. 1930-luvulla tehtiin Suomessa vuosittain peräti 20.5 itsemurhaa 100 000 asukasta kohti. Vuosi 1918 asettuu suhteellisuuden mittakavaan, mutta kärjistää osaltaan sitä havaintoa, että juuri 1900-luvun toisella ja kolmannella vuosikymmenellä kiihtynyt kehitys nosti Suomen itsemurhahiheyden kokonaan uudelle tasolle.

Itsemurhien lisääntymisen kiihtyminen tietynä aikana Suomessa ei vielä oikeuta pitämään tapahtumaa minään poikkeuksellisenä ja nimenomaan suomalaisena ilmiönä. On kysyttävä, lisääntyivätkö itsemurhat jossain muualla samaan aikaan. Edellä on jo todettu kehitys eräissä Euroopan maissa 1850-luvulla. Mielenkiintoisen ja luotettavimman vertailukohteen tarjoaa epäilemättä Ruotsi, jolla oli Suomen kanssa yhteinen pitkä historia.

TAULUKKO 4 Itsemurhat Ruotsissa 1801-1910

Vuosi	Lukumäärä	Itsemurhia/100 000 as.
1801-1810	782	3.3
1811-1820	1 047	4.2
1821-1830	1 638	5.9
1831-1840	1 891	6.3
1841-1850	2 204	6.8
1851-1860	2 321	6.4
1861-1870	3 278	8.0
1871-1880	3 809	8.7
1881-1890	5 020	10.7
1891-1900	6 316	12.8
1901-1910	8 037	15.1

Lähde: Gustav Sundbärg, *Bevölkerungsstatistik Schwedens. 1750-1900*, Tab. 63. *Zahl der Selbstmorde, in den Jahren 1750-1900*. Stockholm 1907, s. 151; Ann-Sofie Ohlander, *Kärlek, död och frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige*. Stockholm 1986, s. 60.

Itsemurhien määrä alkoi lisääntyä Ruotsissa kymmenen tai kaksikymmentä vuotta aikaisemmin kuin Suomessa. Ruotsin ensimmäinen käännekohta - jonkinlainen sellainen - ajoittuu jo 1820-luvulle. Seuraava suurempi muutos, joka tässä yhteydessä on varsin mielenkiintoinen, tapahtui jälleen kymmenen vuotta aikaisemmin kuin Suomessa eli 1880-luvulla. Laajassa merkityksessä käännekohta oli jo 1860-luku. Ruotsissa 1860-luvulla alkanut nousu jatkui 1910-luvulle saakka. Maiden yhteiskunnalliset olot olivat 1800-luvun alkupuolelta lähtien erilaiset. Siinä missä Ruotsissa alettiin toteuttaa monia uudistuksia, Suomessa vielä jatkettiin elämistä vanhoillaan. Ensimmäisen maailmansodan aikana Ruotsin itsemurhafrekvenssi laski voimakkaasti, ja 1910-luvun alkupuolel-

len korkea suhteellinen itsemurhaluku saavutettiin vasta 1950-luvulla. Tilastollinen, mutta myös historiallinen tosiasia on, että itsemurhat lisääntyivät sekä absoluuttisesti että suhteellisesti Suomessa vielä silloin, kun ne naapurimaa Ruotsissa ja monissa muissa Euroopan maissa vähenivät 1910-luvulta lähtien. Norjassakin tehtiin vuosisatojen vaihteessa suhteellisesti saman verran itsemurhia kuin Suomessa, mutta itsemurhaintensiteetti ei siellä noussut.⁶

3.2 Alueellisiakin eroja

Vaikka lääni suurimmaksi osaksi on ollut hallinnollinen kokonaisuus, Suomen asutusolot ja liikenneyhteydet ovat tehneet siitä myös yhteisöllisen kokonaisuuden, joten itsemurhien tarkasteleminen lääneittäin on perusteltua. Itsemurhia tehtiin Suomen eri lääneissä 100 000 asukasta kohti vuosittain 1841-1860 seuraavasti:⁷

TAULUKKO 5 Itsemurhat Suomessa 1841-1860 lääneittäin

Lääni	Itsemurhia 100 000 asukasta kohti
Turun ja Porin lääni	4.9
Uudenmaan lääni	8.5
Hämeen lääni	6.2
Mikkelin lääni	4.4
Kuopion lääni	3.8
Viipurin lääni	3.4
Vaasan lääni	2.3
Oulun lääni	3.8

Vaasan läänissä⁸, jossa puukkojunnkarius oli yltänyt lähelle väkivaltaisen aaltonsa huippua, tehtiin varsin vähän itsemurhia. Tilanne ei juuri muuttunut vuosina 1861-1895.⁹

6 Yhteiskuntien uudistumisesta Hannu Soikkanen, Vanha ja uusi yhteiskunta. När samhället förändras - Kun yhteiskunta muuttuu. HArk 76. Helsinki 1981, s. 443; Norjan kehityksestä ks. esim. Nils Retterstøl, Suicide in Norway. Suicide in different Cultures. Edited by Norman L. Farberow. University Park Press 1975, s. 80.

7 Saelan 1864, s. 14.

8 Ks. Heikki Ylikangas, Puukkojunnkareiden esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790-1825. Keuruu 1976, eri kohdin.

9 Westerlund 1898, s. 31-32.

TAULUKKO 6 Itsemurhat Suomessa 1861-1895 lääneittäin

Vuosi	Itsemurhia 100 000 asukasta kohti							
	Uusi- maa	Turku ja Pori	Häme	Viipuri	Mikkeli	Kuopio	Vaasa	Oulu
1861-65	8.4	4.0	4.5	4.0	4.4	3.7	2.5	3.6
1866-70	8.0	4.0	6.5	5.0	6.5	4.4	2.6	3.0
1871-75	7.5	3.7	3.1	3.6	4.4	3.3	1.3	1.5
1876-80	7.0	3.6	4.7	3.9	4.0	2.3	0.8	2.6
1881-85	6.3	3.4	4.6	4.5	4.8	3.2	2.6	2.0
1886-90	5.9	3.7	5.6	3.4	5.2	2.8	3.5	2.7
1891-95	7.6	5.4	6.3	4.2	5.9	3.1	3.9	2.6

Olisi helppo ajatella - kuten jo 1800-luvun lopulla tehtiinkin - että murhat (tapot) ja itsemurhat olivat toisensa korvaavia tekoja, aggression purkautumia, sillä olihan Vaasan läänin 1800-luvun väkivaltarikollisuus aivan omaa luokkaansa Suomessa. Kun Pohjanmaa, kuten Pohjois-Savokin, jossa tehtiin myös vähän itsemurhia, tunnetaan herännäisyyden valta-alueena, voisi päätellä, että kuten eräs osa "herännäiskansasta" heitti syntisen minänsä Jumalan huomaan eikä suostunut kärsimään itse, sen toinen osa työnsi puukkonsa mieluummin lähimmäisensä kylkeen kuin omaan rintaansa. Esittihän John Reid käsityksen "irlantilaisesta" vaihtoehdosta jo 1800-luvun alkupuoliskolla. Mitä haluttomampi irlantilainen hänen mukaansa oli nostamaan kätensä itseään vastaan, sitä raivokkaammin hän kävi käsiksi toiseen. Irlannissa tehtiin 1800-luvun alkupuoliskolla suhteellisesti vähiten itsemurhia Euroopassa, mutta murhan ja tapon mahdollisuus maassa oli esimerkiksi Preussiin verraten nelikymmenkertainen.¹⁰ Kukaan ei vielä ole kyseenalaistanut irlantilaisten hurskaan katolista uskonnollisuutta. Mutta on myös tiedetty Irlannin katolisten pappien "kotiseuturakkaus", johon saattoi liittyä halu merkitä mahdollisimman harva kuolemantapaus itsemurhaksi.

TAULUKKO 7 Itsemurhia 100 000 asukasta kohti Suomen lääneissä 1904-18

Vuosi	Uusi- maa	Turku ja Pori	Häme	Viipuri	Mikkeli	Kuopio	Vaasa	Oulu
1904-08	10.0	4.0	3.5	7.1	3.6	2.0	1.5	1.9
1909-13	13.8	5.0	4.0	4.8	8.1	1.3	1.2	1.5
1914-18	8.8	4.5	1.7	4.3	6.2	1.3	1.0	0.9

Lähde: Itsemurhat lääneittäin ja kaupungeittain vuodesta 1904 (Ruumiinavauspöytäkirjojen perusteella), SVT XI Lääkintälaitos 21, 22; Suhdelukujen laskemisessa käytetyt väkiluvut otettu Väkiluku lääneittäin vuosien 1800-1975 lopussa, Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983, s. 20-24. Taulukko 1.4.

10 Itsemurhien ja tappojen liittämisestä itsetuhoisuuden käsitteeseen nykytutkimuksessa ks. esim. Holinger 1987, s. 202 erit; Irlantilaisista John Reid, *The Philosophy of Death*. London 1841, s. 251-56.

Yleensä lääneissä, joissa 1800-luvulla tehtiin eniten itsemurhia, säilyi sama tapa 1900-luvun kahtena alkuvuosikymmenenä. Routavuosina (1899-1905) väkivaltarikollisuus noudatteli Suomen aikaisemmalle kehitykselle tyypillistä linjaa ja vauhtia. Vuosina 1905-1913 Suomi kuitenkin liittyi suuren väkivaltarikollisuuden maihin. Mutta veririkoksia tehtiin nyt suhteellisesti eniten Uudenmaan ja Viipurin lääneissä. Ainoastaan aikaisemmasta väkivallastaan kuulussa Vaasan läänissä suhteellinen henkirikosluku kyseisenä jaksona laski.¹¹

Uudenmaan läänin ja samalla korkean henkirikollisuuden keskus oli Helsinki. Viipurin lääni, jossa väkivaltarikokset olivat valtaosan 1800-lukua olleet harvinaisia, oli rajalääni. Rajan takana idässä oli erityisen levotonta.¹² Ongelmat eivät Viipurin läänissäkään ratkenneet, vaan ne kärjistyivät yhteiskunnallisiksi tragedioiksi, joiden rinnalle nousivat yksilölliset draamat. Pohjanmaa puolestaan luisui edeltäviltä kiihkokausiltaan yhteiskunnallisen kehityksen suvantoon tai suoranaiseen periferiaan. On ainakin väitetty, että siirtolaisuus oli imenyt siitä ulkoisen aggression vieraille maille.

Olisi yhtä oikeutettua päätellä, että siirtolaisuus ja maassamuutto imivät voiman myös itseen kohdistuneesta aggressiosta. Muuttotappiosta kärsivät Suomessa nimittäin vuosina 1891-1910 eniten Kuopion, Mikkelin ja Vaasan läänit. Itsemurhat vähenivät selvästi Vaasan ja Kuopion lääneissä siirtolaisuuden ja maassamuuton kiihkeimpinä vuosina. Tämä taas ei käy yhteen sen käsityksen kanssa, että juuri periferian apatiaan ajautuminen olisi sopivin itsemurhan tekosyy, jolle näkökulmalle tiettyä oikeutusta antaa tutkimustulos Englannin maaseudulla tehdyistä itsemurhista sekä tieto nykyisistä itsemurha-alueista ja tekopaikoista Suomessa. Itsemurhia tehdään paljon muuttotappiosta kärsivillä alueilla. Mutta Vaasan lääni Pohjanmaineen uhmaa lähes kaikkia teorioita. Sen itsemurhaintensiteetin vertailuluku on maan lääneistä pienin ajalla 1904-1918.

Jälleen lienee kyse ilmiöiden suhteellisuudesta ja jonkinasteisesta yhteismitattomuudesta. Muuttoliikkeiden vaikutukset eivät 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa olleet samanlaisia kuin 1960- ja -70-luvuilla. Kyse ei vuosisatojen vaihteessa ollut väestökadosta ja alueiden väestöllisestä autioitumisesta vaan liikaväestön hakeutumisesta pois kotiseudultaan. Vaasan lääni, varsinkin Etelä-Pohjanmaa oli siirtolaisuudestaan huolimatta kaikkea muuta kuin yhteiskunnallis-poliittinen sivustakatsoja routavuosina, ja yhteiskunta - vaan ei poliittiselta rakenteeltaan homogeenisena itsenäistymisprosessin aikoihin se esitti keskeistä osaa esimerkiksi vuoden 1918 tapahtumissa. Viimeksi mainitulla kaudella läänin itsemurhista kertova vertailuluku oli vain yhden promillen suurempi kuin Oulun läänin. Varsin hyvää tukea Vaasan läänin kaavoja

11 Ks. tästä Verkko 1949, s. 77-78.

12 Hannu Immonen, Stolypin, terrorismi ja Suomi. HAik. 1991, s. 24-27.

kaihtavalle kehitykselle antavat Kuopion ja Oulun läänit, joissa sekä itsemurha- että väkivaltarikosluvut olivat erittäin pieniä mutta siirtolaisuutta ja maassamuuttoa kuvaavat luvut hyvin suuria.

Lieneekin paljolti semanttinen kysymys puhua sellaisen alueen luisumisesta talous- ja yhteiskuntaelämän periferiaan, jonka taloluku viidessäkymmenessä vuodessa kasvoi 90 %:lla, kuten tapahtui Pohjanmaalla 1860-luvulta 1910-luvulle, vaikka tapahtuma olisikin tilojen jakamisen seurauksena. Viimeisin tutkimus (Norrena 1993) on myös osoittanut, että työväenliike oli paikoin Etelä-Pohjanmaalla hyvin vahva 1900-luvun alussa. Mutta kiistämätöntä on myös se, että Teppo Viholan 1991 ilmestyneen väitöskirjan mukaan esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan maatalouden tuotto henkeä kohden oli vuosisatojen vaihteessa maan maakunnista kolmanneksi alhaisin. Sen sijaan muilla pienen itsemurhaintensiiteetin alueilla vastaava tuotto oli hyvää keskitasoa (Vihola 1991, liite 1, s. 385-471).

3.3 Kaupunki selittää eroja

Miten itsemurhat jakautuivat maaseudun ja kaupunkien kesken?

TAULUKKO 8 Itsemurhat Suomen maaseudulla ja kaupungeissa 1821-1921 kymmenvuotiskausin

Vuosi	Itsemurhia Kaupungeissa		Maaseudulla		Yhteensä
	Lm	%	Lm	%	
1821-1830	51	16.5	258	83.5	309
1831-1841	90	21.5	330	78.5	420
1841-1850	97	17.0	481	83.0	578
1851-1860	115	16.0	597	84.0	712
1861-1870	101	15.5	552	84.5	653
1871-1880	118	20.0	472	80.0	590
1881-1890	198	23.0	671	77.0	869
1891-1900	324	26.5	890	73.5	1 214
1901-1910	522	27.5	1 380	72.5	1 902
1911-1920	830	27.0	2 215	73.0	3 045

Lähde: STV 1923, s. 67, Taulu 47. Itsensä surmanneita 1751-1921.

Itsemurhat näyttävät yleensä lisääntyneen ensin kaupunkipaikoissa, vasta sen jälkeen maaseudulla. Kovin selvä tämä järjestys ei kuitenkaan ollut. Kun koko maassa vielä 1870-luvulla tehtiin varsin vähän itsemurhia, kaupunkien itsemurha-alttius kasvoi jo selvästi. Tosin 1870-luku oli sahatteollisuuden läpimurtoaikaa, mutta sahat eivät Suomessa enempää

kuin Ruotsissakaan sijainneet kaupungeissa.¹³ Ajanjaksolla 1870-1900 kaupunkilaisten tekemät itsemurhat lisääntyivät 15.5 %:sta 26.5 %:iin, kun kaupunkiväestön osuus maan väestöstä kasvoi vain 2.5 %:lla.

Kun kaupunkilaisten itsemurhien nopea kasvu hidastui jo aivan 1880-luvun lopussa, koko Suomessa tehdyt itsemurhat lisääntyivät kiihkeimmin ajanjaksona 1890-1920. Tähän pitkään kauteen sisältyy sekä kukkeita taloudellisen kasvun kausia että hitaamman kehityksen vuosia. Kuitenkin kaupungistuminen on pitkään nimetty yhdeksi itsemurhien merkittävimmäksi taustatekijäksi, ja Euroopan eri maiden itsemurhista kertovat tilastot ovat tukeneet käsitystä. Selvä poikkeus on oikeastaan vain Englanti, jonka maaseudulla tehtiin 1800-luvulla suhteellisesti selvästi enemmän itsemurhia kuin kaupungeissa. Englannin maanomistulosot ja sosiaaliset suhteet eivät juurikaan muistuttaneet pohjoismaiden vastaavia.

Yhdeksännentoista vuosisadan lopun tutkijat puolestaan selittivät eron sillä, että kaupungeissa vallitsi kaikkien sota kaikkia vastaan. Tällainen elämäntapa johti heikot ja degeneroituneet yksilöt tuhoon, sillä kaupunkielämään kuulunut nautinnonhalu oli myös helppo tyydyttää. Tutkijat lukivat tyydyttämiskeinoihin yhtä hyvin alkoholin kuin huonon kirjallisuuden. Kaupunkia kutsuttiin ihmisten tappajaksi.¹⁴ Käsititys liittyi pyrkimykseen palauttaa maaseudulle tyypilliseksi katsottu harmonia moraalii- ja terveystaloustuksella kaupunkienkin tavoitteeksi. Takana oli pelko uudenaikaistumisen tuntemattomista yhteiskunnallisista vaikutuksista.

Koska yhdeksännentoista vuosisadan jälkipuolisko oli keskeinen ongelmakausi maaseudulla ja kaupungeissa tehtyjen itsemurhien välisen suhteen kehityksessä, on syytä hieman tarkemmin tutkia, milloin kaupunkien itsemurha-asteen kasvu oli tavallista suurempi.

TAULUKKO 9 Itsemurhat Suomen maaseudulla ja kaupungeissa 1861-1895

Vuosi	Vuosittain itsemurhia / 100 000 asukasta		Kaupungeissa tehtyjen itsemurhien indeksi (maaseutu = 100)
	maaseutu	kaupungit	
1861-65	3.6	12.8	360
1866-70	4.1	12.5	304
1871-75	2.5	13.8	551
1876-80	2.7	10.5	384
1881-85	3.3	10.1	310
1886-90	3.4	9.4	278
1891-95	4.0	12.1	302

Lähde: Luvut saatu Westerlund 1898, s. 90 olevasta taulukosta XXIX.

13 Tästä Soikkanen 1981, s. 433, 442-443.

14 Ks. Westerlund 1898, s. 84-85; Englannin tilanteesta Anderson 1987, eri paikoin; myös Janet Oppenheim, "Scattered nerves". Doctors, Patients and Depression in Victorian England. New York- Oxford 1991, esim. s. 102, 107; myös Kushner 1993, s. 462-465.

1870-luvun alkupuoli oli kaupungeissa pahinta itsemurha-aikaa. Maa-seudulla sen sijaan tehtiin 1871-75 vähän itsemurhia. Paljon puhuttu tauti- ja puuteaika 1860-luvun loppupuoliskolla ei näytä liittyneen kaupungeissa tehtyihin itsemurhiin mitenkään.

Suomen kaupungeissa, Helsinkiä ja kenties Turkuu lukuun ottamatta, itsemurhat näyttävät olleen varsin satunnaisia ja niitä tehtiin vähän. Esimerkiksi sellaisessa teollisuuskaupungiksi luonnehditussa paikassa kuin Tampereella sattui vuosina 1904-1917 yhteensä vain 23 itsemurhatapausta eli 1.6 itsemurhaa vuotta kohti; eniten vuonna 1912 (5), kolmena vuonna ei kaupungissa sattunut yhtään itsemurhaa. 1800-luvun jälkipuoliskolla (1861-1894) oli Tampereella tehty 37 itsemurhaa eli noin 1.5 itsemurhaa vuotta kohti, joten teollistuminen sinänsä tuskin oli itsetuhoisuuden taustavaikuttaja. Käsitystä tukee se, että vähemmän teollistuneessa Turussa sattui 1904-1917 87 itsemurhatapausta eli keskimäärin 6 vuodessa. Edellisen vuosisadan jälkipuoliskolla (1861-94) oli kaupungissa tehty 74 itsemurhaa eli noin 3 itsemurhaa vuodessa.

Asukaslukuun verraten Helsingissä tehtiin 1800-luvun toisella puoliskolla 4-5 kertaa niin paljon itsemurhia kuin koko Suomessa.¹⁵ Suomen kaupunkien korkean itsemurhafrekvenssin selittääkin paljolti Helsingissä suoritettujen itsemurhien runsaus, ja kuitenkin itsemurhat eivät Helsingissä olleet edes yhtä yleisiä kuin esimerkiksi Pariisissa, Wienissä, Kööpenhaminassa tai Tukholmassa, sillä viimeksi mainitussa-kin sattui 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla yleensä noin kolmasosa enemunan itsemurhia 100 000 asukasta kohden kuin Helsingissä. Mutta jos verrataan pääkaupungin ja koko asianomaisen maan itsemurhaintensiteettiä, Helsinki sijoittuu mainittujen kaupunkien edelle. Kääntäen tämä merkitsee sitä, että Suomen maaseudulla tehtiin 1800-luvun lopullakin kansainvälisesti erittäin vähän itsemurhia. Muun lisäksi itsemurha-alttius näyttää pysyneen Helsingissä suhteellisen vakiona. Tämä osoittanee, kuinka vaikea on perustella sitä, että jokin tietty puhtaasti aineellinen rakennetekijä aiheuttaa itsemurhat. Helsingin itsemurhaluvut ovat niin suuria, että jos ne jätetään ottamatta huomioon, Uudenmaan läänissä tehtiin 1800-luvun lopussa suhteellisesti yhtä vähän itsemurhia kuin Oulun ja Kuopion lääneissä. Vuosina 1904-1908 sattui pääkaupungissa 21.5, 1909-1913 29.3 ja 1914-1917 21.3 itsemurhatapausta 100 000 asukasta kohden.¹⁶ Vuosien 1914-1917 kuluessa tapahtui "paluu" normaaliin tasoon. Vuoden 1918 aikana tehdyt itsemurhat on jätetty ottamatta huomioon. Jos ne otetaan mukaan, nousee jakson 1914-1918 keskiarvo hyvin lähelle edellisen jakson keskiarvoa.

15 Westerlund on laskenut tarkat viisivuosikausittaiset indeksit Helsingissä tehdyistä itsemurhista koko maan itsemurhiin suhteutettuna vuosien 1861-95 osalta. Jos koko maan itsemurhafrekvenssi otetaan perustaksi (= 100), Helsingin indeksi vaihtelee 348:n ja 599:n välillä, Westerlund 1898, s. 96 Tab. XXXI.

16 SVT XI Lääkintölaitos 21-22. Lääkintöhallituksen kertomukset.

Helsingin itsemurhien suuren lukumäärän ohella herättää huomiota kahden rannikkokaupungin, Vaasan ja Porin, toisilleen peräti vastakkainen itsemurhakehitys. Vuosina 1861-1894 tehtiin Porissa 32 itsemurhaa, mutta Vaasassa vain puolet tästä eli 16.¹⁷ Sen sijaan jaksolla 1904-1918 kaupungeissa tehtyjen itsemurhien määrä oli lähes sama (14 ja 12).¹⁸ Yleiset taloudelliset enempää kuin sosiaaliset tekijät eivät kyenne selittämään Suomen eri kaupunkien itsemurhien lukumäärän välisiä eroja. Kaupungilla täytyi olla tietty "imago", joka veti puoleensa myös itsetuhoaltista väestöä mutta joka sisälsi myös itsetuhon liikkeelle provosoivia tekijöitä. Suomen kaupungeista 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa Helsinkiin näyttää liittyneen tämä mielikuva.

3.4 Ei kaikkina vuodenaikoina yhtä paljon

Itsemurha-asteen vuodenaikaista rytmiä selittävät tutkijat ovat muodostaneet ja muodostavat edelleenkin karkeasti ottaen kaksi koulukuntaa, joista toinen perustaa selityksensä ihmisen biologiseen rytmiin ja toinen liittyy vuodenaikoihin sosioekonomisia tekijöitä, kuten työttömyyden.¹⁹

TAULUKKO 10 Itsemurhat kuukausittain Suomessa 1861-1890

Vuosi	Ta	He	Ma	Hu	To	Ke	He	Elo	Sy	Lo	Ma	Jo	
1861-65	28	23	32	38	46	50	40	29	30	23	24	21	384
1866-70	29	19	35	58	56	43	31	31	40	24	22	33	421
1871-75	13	15	26	29	36	29	43	26	19	31	23	23	313
1876-80	17	17	23	34	38	45	31	34	31	21	19	26	336
1881-85	29	30	39	33	36	49	44	46	32	36	20	20	414
1886-90	39	26	35	40	48	59	48	32	36	41	28	23	455
Yht.	155	130	190	232	260	275	237	198	188	176	136	146	2323

Lähde: SVT 1917, s. 91. Taulu 54 Itsemurhien luku kuukausittain vuosina 1861-1915; Luvut on esittänyt myös Westerlund 1898, s. 102. Luvut perustuvat ruumiinavauspöytäkirjoihin mainitulta ajalta.

17 Westerlund 1898, s. 98-99.

18 SVT XI Lääkintölaitos, 21-22.

19 Durkheim 1985, s. 113-117; koulukunnista Perä-Rouhu 1992, s. 24.

Kesäkuun ohella touko- ja heinäkuu ovat olleet varsinaisia itsemurha-kuukausia.²⁰ Poikkeus varsin vakaasta säännönmukaisuudesta oli vuosi 1868, jolloin huhtikuun itsemurhaluku oli erittäin korkea (17 tapausta kyseisessä kuussa). Mm. Westerlund innostui tästä päätelemään, että hänen muutenkin korostamansa nälänhätä ja sairaudet yhdessä lisäsivät voimakkaasti itsemurhia. Kun ajanjaksolla 1851-1860 suurin itsemurha-kuukausi oli toukokuu²¹, jonkinlaista siirtymää kesäaikaan päin Suomessakin 1800-luvulla tapahtui.

Itsemurhien jakautuminen vuodenajan mukaan oli Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa jaksolla 1861-1890 hyvin samantyyppinen kuin Suomessa. Kun tilanne lähes jokaisessa sellaisessa Euroopan maassa, josta oli saatavana ns. luotettavia tilastoja, oli vastaava, päättelivät 1800-luvun tutkijat, esim. De Guerry, Wagner ja ennen kaikkea Morselli, että lämpö oli itsemurhien lisääntymisen takana.²²

Itsemurhien teko aika Suomessa ei vaihtunut 1800-luvun viimeiselle ja 1900-luvun kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle ehdittäessä.

TAULUKKO 11 Suomessa 1891-1915 tehdyt itsemurhat kuukausittain (suhteessa 1 200)

Vuosi	Ta	He	Ma	Hu	To	Ke	He	Elo	Sy	Lo	Ma	Jo
1891-1895	80	76	92	116	143	117	119	100	129	62	88	78
1896-1900	84	54	95	104	137	149	120	131	94	97	69	66
1901-1905	80	78	114	107	114	111	128	109	115	68	83	93
1906-1910	66	78	102	124	135	107	120	96	114	107	86	95
1911-1915	76	91	86	116	107	126	112	122	112	91	86	78

Lähde: STV 1917, s. 91. Taulukko 54.

"Synkkinä" syys- ja talvikuukausina Suomessa tehtiin suhteellisesti vähän itsemurhia. On oletettu, että mielenhäiriöiden lisääntyminen lämpimänä vuodenaikana nosti itsemurha-astetta. Mutta vaikka mielisairaana tehtyjen itsemurhien osuus väheni jakson 1891-1900 27.2 %:sta jakson 1911-1916 seitsemään prosenttiin, touko-, kesä- ja heinäkuussa tehtyjen itsemurhien osuus ei kyseisenä kautena kuitenkaan muuttunut.

20 Vrt. myös Westerlund 1898, s. 102-103; Durkheim 1985, s. 102-109.

21 Saelan 1864, s. 13-18.

22 Westerlund 1898, s. 104-111; Veli Verkko, Rikoskalenteri. Rikosten tekoaikaa valaisevaa aineistoa. Lakimies 1943, s. 489-490; vrt. Enrico Morselli, Der Selbstmord. Ein Kapitel aus Moralstatistik. Leipzig 1881.

3.5 Miehet niitä tekivät

Kuten Howard I. Kushner on osoittanut, itsemurhien sukupuoleen liittyvä problematiikka kytkettiin koko 1800-luvun pyrkimykseen säilyttää yhteiskunnallisten laitosten perinnäinen olomuoto. Tällöin naisilla katsottiin olevan ominaisuuksia, jotka suojelivat heitä itsemurhalta mutta jotka samalla viittasivat siihen, että heidän paikkansa oli kodin piirissä eikä sen ulkopuolella taistelemassa olemassaolon puolesta.²³ Naisen katsottiin tekevän itsemurhan myös eri syistä kuin miehen. Sukupuolten väliset erot asetettiin useimmiten valaisemaan jotakin yhteiskunnallista, fyysistä tai sairauteen kuuluvaa piirrettä. Niin teki 1800-luvun lopussa väitöskirjansa laatinut Westerlundkin.²⁴

Vielä selväpiirteisempi lähtökohta oli Veli Verkolla. Hän epäili, että 1920-luvulla lisääntyneet itsemurhat olivat seurausta kasvaneesta alkoholin kulutuksesta, ja miehethän viinaa joivat. Näkemystä täydensi hyvin Oiva Elon jo 1931 esittämä tulos, että itsemurhan tehneet naiset "paljon suuremmassa määrässä kuin miehet olivat psykopatologisiksi luonnehdittavia". Tästä taas seurasi, että eri sukupuolten itsemurhafrekvenssien välisen eron aiheutti ennen kaikkea se miespuolinen itsemurhaaja-aines, joka ei ollut henkisesti sairas.²⁵

TAULUKKO 12 Itsemurhan tehneet vuosina 1781-1920 sukupuolen mukaan

Itsensä surmanneita 100 00 asukasta kohti			
Vuosi	Miehiä	Naisia	Naisia 100 miestä kohti
1781-1790	1.8	0.3	16
1791-1800	2.8	0.6	21
1801-1810	3.1	0.6	19
1811-1820	3.6	0.8	21
1821-1830	4.2	0.8	20
1831-1840	5.2	1.0	19
1841-1850	6.1	1.1	17
1851-1860	7.3	1.3	18
1861-1870	5.9	1.6	27
1871-1880	5.1	1.2	23
1881-1890	6.5	1.5	23
1891-1900	7.8	1.8	23
1901-1910	10.7	2.5	24
1911-1920	14.6	4.1	28

Lähde: STV 1923, s. 67. Taulu 47; myös Verkko 1949, s. 140. Taulukko IV.

23 Ks. Kushner 1993, s. 467-471.

24 Ks. Westerlund 1898, s. 48-50.

25 Ks. Elo 1931.

Naisten itsemurha-alttius kymmenkertaistui vuosina 1781-1920, ja se kasvoi nopeammin kuin miesten. Tällainen kehitys näyttää vallinneen vain Suomessa, sillä esimerkiksi Ruotsissa vuosina 1781-1920 naisten tekemien itsemurhien luku 100 miestä kohti putosi 33:sta 25:een. Vuosikymmenen 1910-1920 suhdeluku 28 oli Suomessakin poikkeuksellisen korkea, sillä seuraavalla vuosikymmenellä Suomen naiset tekivät 21 itsemurhaa 100 miesten itsemurhaa kohti.

Sille jo 1800-luvulla esitetylle ja joidenkin tutkijoiden yhä vaalimalle käsitykselle, että emansipaatio lisää naisten itsemurha-alttiutta, Suomessa tehdyt itsemurhat muodostuvat problemaattiseksi, sillä koulutuksen, työssäkäynnin sekä äänioikeuden osalta Suomen yhteiskunta-kehitys oli maailman moderneinta, ja kuitenkin naiset tekivät itsemurhia hyvin vähän. Mutta! Viralliset rakenteet eivät aina ilmaise todellisuutta. Vielä 1800-luvun Suomessa naisella ei ollut ominaispainoa. Vaino määritettiin suhteessa mieheen. Mies oli yksilö: talonpoika, virkamies, rikollinen. Kun nainen eli näkymättömästi, hän saattoi kuollakin normaalisti, ei dramaattisesti.²⁶ Niissä Suomen lääneissä (Vaasan, Mikkelin, Kuopion, Oulun), joissa tehtiin yleensä vähän itsemurhia, naisten osuus oli huomattavasti suurempi kuin muissa (Uudenmaan, Turun ja Porin) lääneissä.

TAULUKKO 13 Naisten ja miesten itsemurhat Suomen eri lääneissä 1841-1860

Lääni	Itsemurhan tehneitä naisia 100 itsemurhan tehnyttä miestä kohti
Turun ja Porin lääni	16.9
Uudenmaan lääni	12.6
Hämeen lääni	19.6
Mikkelin lääni	27.4
Kuopion lääni	21.3
Viipurin lääni	15.4
Vaasan lääni	23.5
Oulun lääni	21.2

Lähde: Saalan 1864, s. 23.

Ajanjaksolla 1861-1895 naisten itsemurhat olivat kaupungeissa noin kaksi mutta miesten sen sijaan peräti neljä, joinakin vuosina lähes kuusi kertaa yleisempiä kuin maaseudulla. Kyseisenä aikana naisten itsemurha-aste - itsemurhia sataatuhatta henkeä kohti - maaseudulla vaihteli yleensä yhden ja puolentoista välillä, kaupungeissa suhdeluvut liikkuvat kahden sekä neljän ja puolen välillä.

Ilmensikö naisten ja miesten itsemurhaintensiteetin ero tietyn

26 Ks. Soikkanen 1981, s. 448; ks. myös Retterstøl 1975, s. 81.

kulttuurin, esimerkiksi suomalaisen, ominaisuutta? Asiaa voi valaista tutkimalla, muuttuiko naisten tai miesten itsemurha-aste maastamuuton myötä. Varsin mielenkiintoinen kohde on 1920-luvun suomalaisten siirtolaisten keskeinen määränpää Kanada. Se on kaukana Suomesta, suomalaiset elivät siellä pienenä vähemmistönä melkoisten paineiden alaisina, ja suuri osa sinne muuttaneista suomalaisista oli lähtöisin niistä lääneistä, joissa naiset tekivät suhteellisen paljon itsemurhia.

Varpu Lindström-Bestin mukaan suomalaiset eivät 1920-luvun Kanadassa tehneet itsemurhia keskimääräistä paljonkaan enemmän, mutta he tekivät niitä ainakin kolme kertaa niin paljon kuin kotimaassaan Suomessa.²⁷ Siirtolaisten olot Kanadassa olivat varsin poikkeukselliset, ja juuri 1920-luvulla sinne muuttaneiden suomalaisten ongelmat suuria. Lehtitietojen mukaan "tärkein syy" suomalaisnaisten itsemurhiin Kanadassa oli "sairaus". Naiset, jotka olivat kärsineet ja menettäneet toivon terveytensä palaamisesta, päättivät lopettaa kurjuutensa itse. He eivät halunneet jäädä taakaksi perheelleen eivätkä jatkaa kärsimistä ja uhrautumista. Asennoituminen lienee viety perintönä Suomesta, ja se sopii erittäin hyvin siirtolaisuusilmion olemukseen.

Jo siirtolaiseksi lähteminen vaati tietyn tyyppistä ajattelua. Ei saanut jäädä toisten vaivaksi, holhottavaksi, määrättäväksi. Parempi oli ratkaista ongelmat tavalla tai toisella itse. Kun omaan ratkaisuun ei uudessa maailmassa näyttänyt olevan myönteisiä keinoja, turvaututtiin lopuksi kielteisimpään mahdollisuuteen, itsemurhaan. Lindström-Best lienee oivaltanut asian perusolemuksen tähdentäessään, että kyseessä oli eräänlainen kulttuurinsiirto. Vaikka Suomessa, lähinnä luterilaisuuden vaikutuksesta, on aina virallisesti suhtauduttu ankarasti itsemurhan tehneisiin, mahdollisuus ottaa itseltään henki on kuitenkin nähty yksilön oikeutena, yksityisenä ratkaisuna, äärimmäisen riippumattomuuden osoituksena.²⁸ Traditio on saattanut kestää pitkään. Perinteen lisäksi ovat tulleet siirtolaisuuden mukanaan tuomat ongelmat: yksinäisyys, eristäytyminen ja kyvyttömyys etsiä apua.

Osoituksena siitä, että suomalainen ei muuttanut elämänsä perimmäisiä arvoja ja asenteita, oli maa mikä tahansa, on se hämmästyttävän pysyvä ero, joka oli naisten ja miesten tekemien itsemurhien välillä. Suomalaismiehet nimittäin tekivät Kanadassa suhteellisesti noin neljä kertaa niin paljon itsemurhia kuin sinne muuttaneet suomalaisnaiset.²⁹ Se että 1920-luvun ilmiö saattaa tässä yhteydessä näyttää anakronistiselta ei mainitun vakiosuhteen havaitsemisen vuoksi merkitse mitään. Tutulta tuntuu sekin tulos, että suomalaisten miesten Kanadassa teke-

27 Varpu Lindström-Best, *Defiant Sisters. A Social History of Finnish Immigrant Women in Canada*. Studies in Ethnic and Immigration History. The Multicultural History Society of Ontario, 1988.

28 Lindström-Best 1988, s. 50-51.

29 Lindström-Best 1988, s. 51.

mistä itsemurhista viidesosa oli yhteydessä alkoholiin.³⁰

Vertailuna mainittakoon, että Suomessa olleet venäläiset tekivät itsemurhia 1800-luvulla hyvin vähän. Mutta 1900-luvun alkupuolella rupesi itsemurhan tehneiden titteliin yhä useammin ilmestymään etuliite rysk. Kun venäläisiä joukkoja oleskeli täällä, sanat rysk soldat, rysk ryttmästare, rysk officerare ja rysk fältskar ovat ymmärrettäviä. Mutta näiden lisäksi alkoi ruumiinavauspöytäkirjoihin tulla termejä rysk handlare ja rysk ämbetsman.³¹ Ilmiö valaissee venäläistämisaikojen toista puolta. Suurvallan kansalaisenkaan ei ollut hyvä olla rajamaassa, johon kohdistui valtakunnallista painetta.

3.6 Myös "parhaasta" päästä - ikä ja siviilisäätty

1980-luvun puolimaissa itsemurhan tehneistä noin kaksi kolmasosaa oli alle 35-vuotiaita ja noin yksi neljäsosa alle 25-vuotiaita,³² joten heidän keski-ikänsä oli varsin alhainen. Vuosina 1851-1860 itsemurhan tehneistä alle 40-vuotiaita oli lähes 60 %. Näistä oli alle viisitoistavuotiaita ainoastaan kuusi. Vanhin itsemurhan tehnyt 1850-luvulla oli 83-vuotias, nuorin puolestaan vain 8.5 vuotta vanha. Varsin suuri ryhmä itsemurhan tehneistä, noin 100 ihmistä eli runsas viidesosa, oli yli kuusikymmentivuotiaita.³³ Vanhusten toimeentulo³⁴ ja eläminen yleensä 1800-luvun puolessa välissä oli sekä aineellisesti että henkisesti raskasta. Vuosina 1861-1880 itsemurhan tehneistä noin 15 % oli yli 60-vuotiaita.³⁵ Itsensä surmanneiden ikähajonta oli mainittuna aikana edelleen erittäin suuri, ja itseltään hengen otti kolme yli 80-vuotiasta henkilöä (taulukko 14).

Itsemurhan riski lisääntyi aina seitsemänkymmeneen ikävuoteen saakka. 1800-luvun suomalainen itsemurha olikin eräältä osaltaan vanhenevan ja raihnaistuvan ihmisryhmän elämänkaareen kuuluva ilmiö. Mutta toisaalta työiässä (21-60) olevat tekivät vastaavana aikana Suomessa lähes kolme neljäsosaa kaikista itsemurhista.

30 Lindström-Best 1988, s. 51.

31 SVT, Lääkintälaitos XI, V Rättsmedicin.

32 Lönnqvist Tiede 2000 1/1987, s. 9; Iän ja itsemurhan välisestä suhteesta esim. Arthur E. Imhof, Bildbetrachtung eines Historikers. Icke skriftliga källor. XXII Nordiska Historikermötet Umeå 1991. Huvudtema I. Umeå 1991, s. 29-32; laajemmin Arthur E. Imhof ua Lebenserwartungen in Deutschland von 17. bis 19. Jahrhundert. Weinheim 1990.

33 Ks. Saelan 1864, s. 68. Saelanin tutkimusaineistoon kuului 784 itsemurhan tehnyttä, joille oli suoritettu ruumiinavaus. Näistä kolmensadan eli noin 40 %:n ikää ei ole ilmoitettu.

34 Tästä laajemmin Veikko Piirainen, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Forssa 1958.

35 Westerlund 1898, s. 56.

TAULUKKO 14 Suomessa 1861-1880 tehdyt itsemurhat iän mukaan

Ikä	Itsemurhia 100 000 kyseisen ikäluokan henkeä kohti	100 itsemurhasta tässä ryhmässä
0-10	0.2	1.0
11-20	1.8	9.5
21-30	4.0	17.8
31-40	5.5	20.0
41-50	7.3	19.3
51-60	8.1	17.2
61-70	10.6	11.2
71-80	5.8	3.1
yli 80	10.5	0.8

Lähde: Westerlund 1898, s. 56-57 olevat luvut, joiden luokitusta on hieman muutettu.

Kansanomaisen käsityksen mukaan yksinäisellä ihmisellä on henkisesti vaikeampaa. Populaariteokset ja romaanit puolestaan ovat julistaneet itsemurhaa onnettomien rakkaussuhteiden määränpäänä. Todellisuus on tässäkin suhteessa huomattavasti arkisempi ja triviaalimpi. Kun naisia ihmisiä on ollut paljon, he ovat myös tehneet paljon itsemurhia.

TAULUKKO 15 Itsemurhat Suomessa 1878-1910 tekijän siviilisäädyn mukaan

Vuosi	Itsemurhan tehneitä 100 000 asianomaiseen ryhmään kuulunutta kohti		
	Naimattomat	Naineet	Lesket
1878-1882	6.0	7.8	12.0
1883-1887	6.8	7.0	9.1
1888-1892	6.2	6.5	8.4
1891-1900	6.9	7.4	7.9
1901-1910	9.6	9.8	11.1

Lähde: Westerlund 1898, s. 69, Tab. XVIII; STV 1920, s. 77, Taulu 49. Koska Westerlund on laskenut tuloksensa viisivuotiskausin ja koska STV:ssä tiedot on laskettu kymmenvuotiskausin, ovat kaudet eripituisia. Tieto itsemurhaajan siviilisäädystä on ruumiinavauspöytäkirjassa täysin satunnainen, joten tämän aineiston käyttö ei ole tarkoituksenmukaista. Koska naimisiinmeno alle 15-vuotiaana ei kuulunut suomalaiseen tapaan, alle 15-vuotiaitten itsemurhat on jätetty ottamatta huomioon.

Leskien itsemurhariski väheni 1880- ja 1890-luvuilla, mutta jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä taso oli "normaali". 1910-luvulla naimattomien tekemiä itsemurhia alkoi olla suhteellisesti hieman enemmän kuin naineiden suorittamia. Lesket tekivät sekä 1800-luvulla että 1910-luvulla keskimäärin selvästi enemmän itsemurhia kuin naimattomat tai naimisissa olleet. Itsemurha-alttius oli suuri myös naimattomilla

naisilla. Sekä naimattomien naisten että naimattomien miesten itsemurhataipumus lisääntyi ajan myötä. Naisten tekemiä itsemurhia oli leskissä, naimattomissa ja naineissa huomattavasti vähemmän kuin miesten tekemiä. Alttius ei myöskään paljon vaihdellut.

Ruotsissa on tilastoitu itsemurhan 1830-61 tehneet myös siviilisäädyn mukaan, ja tulos muistuttaa yleispiirteissään hyvin paljon Suomen 1800-luvun puolivälin (1840-60) tilannetta. Reilut 56 % kyseisenä aikana itsemurhan tehneistä oli naimisissa ja noin 43.5 % naimattomia. Yhtäläisyyttä on myös siinä, että Ruotsissa naimisissa olleista itsemurhan tehneistä 17 % oli naisia ja 83 % miehiä kun taas naimattomista itsemurhan tehneistä "peräti" 26 % oli naisia ja "vain" 74 % miehiä.³⁶ Suhteet eivät Ruotsissakaan muuttuneet 1800-luvun lopulla. Myös Ranskassa, Preussissa ja Italiassa naimattomat tekivät useammin itsemurhan kuin naineet, vaikka erot maittain ja siviilisäädyyttäin sekä ikäkausittain vaihtelivat melkoisesti 1800-luvun toisella puoliskolla.³⁷

A. Legoyt päätteli ajan muihin auktoriteetteihin turvautuen jo 1800-luvulla, että avioliitto oli paras vakuutus itsemurhaa vastaan. Hänen tunnuslauseensa kuului: yksinäisyys on huono neuvonantaja; se pimentää näköalan ja hävittää siitä viimeisen valonsäteen, jota voitaisiin kutsua toivoksi.³⁸ Viime vuosisadan loppupuoliskon tutkijoiden mieltä pidettä vahvistivat tiedot siitä, että samaan aikaan kun itsemurhat lisääntyivät, myös avioerot yleistyivät ja avioliittoisuus väheni. Ruotsissa-han avioitumisalttius laski kuudessakymmenessä vuodessa (1831-1890) 27 %, Norjassa reilussa kolmessakymmenessä vuodessa (1851-1885) 15 % ja Suomessakin kolmessakymmenessä vuodessa (1861-1890) viisi prosenttia.³⁹

3.7 Eivät pelkästään köyhät ja työläiset

Muuttuiko itsemurhaajien muodostaman joukon yhteiskunnallinen koostumus? Tapahtuihan Suomessa vuosisatojen vaihteessa merkittävä taloudellis-sosiaalinen muutos.

36 Tästä ks. esim. Gustav Sundbärg, *Bevölkerungsstatistik Schwedens 1750-1900*. Tab. 64. *Selbstmorde nach Alter und Familienstand, 1831-1900*. Stockholm 1907; myös Ohlander 1986, s. 61-62 sekä Saelan 1864, s. 29-30. Saelan sai lukunsa *Statistiska Centralbyråns i Sverige Berättelser*:stä.

37 Ks. Durkheim 1985, eri paikoin.

38 Vrt. Westerlund 1898, s. 67; A. Legoyt, *Le suicide ancien et moderne*. Paris 1891.

39 Ks. esim. Reino Lento, *Väestöpoliittisen ajatustavan synty ja tähänastinen kehitys Suomessa; Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä*. Väestöliiton vuosikirja I. Porvoo 1946; myös Friedrich Burgdörfer, *Volk ohne Jugend*. Berlin 1932.

TAULUKKO 16 Itsemurhan tehneiden yhteiskunnallinen asema Suomessa
1851-1860 ja 1911-17

Yhteiskuntaryhmä	1851-1860		1911-1917	
	LM	%	LM	%
Talonpoikia	232	30	93	10
Torppareita ja mäkitup.	98	13	66	7
Palkollisia	148	19	40	4
Loisia	44	6	43	4.5
Käsityöläisiä	60	8	115	12
Kauppiaita	6	1	52	5.5
Erilaisia virkamiehiä ja vapaan ammatin harjoitt.	20	3	89	10
Sotilaita	26	3	7	1
Syytinkiläisiä	26	3		
Köyhiä, vankeja, irtolaisia, kerjäläisiä	81	10	121	13
Työläisiä	-	-	121	13
	(N=784)		(N=928)	

Lähde: Saelan 1864, s. 32; SVT XI, 2 Lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1911. Helsinki 1913: Rättsmedicin, s. 48-49. Vuosina 1851-60 tehdyistä itsemurhista tulokset kattavat noin 95 % ja vuosina 1911-1917 tehdyistä noin 80 %.

Lähes 80 % itsemurhan tehneistä kuului 1800-luvun puolivälissä maatalousväestöön, mikä aika hyvin - karkeasti vertaillen - vastaa tämän ryhmän osuutta Suomen koko väestöstä. Vuosilta 1911-1917 laskettu tulos kertoo puutteistaan huolimatta muutoksesta, sillä maata omistavan väestön osuus itsemurhan tehneistä oli pudonnut noin 30 %:sta noin 10 %:iin. Samanlainen kehitys oli tapahtunut maanvuokraajien osalla. Elinkeinorakenteen eriytymisen seurauksena kauppiaiden ja käsityöläisten osuus oli puolessa vuosisadassa moninkertaistunut. Suuntaukseen liittyy toinen selvä kehityspiirre eli ylempien virkamiesten ja vapaan ammatin harjoittajien osuuden yli kolminkertaistuminen vastaavana aikana.

Tärkeää ei ole ainoastaan se, että kahden viimeksi mainitun yhteiskuntaryhmän osuus itsemurhaajissa kasvoi, vaan myös se, että heitä oli väestöosuuteensa nähden paljon jo 1800-luvun puolivälissä. Luvut ovat liian pieniä laajojen päätelmien tekemiseen, mutta kun itsemurhan tehneissä 1850-luvulla oli lääkäreitä, lakimiehiä, pappeja, vuorikonduktöörejä, maanmittareita, nimismiehiä, upseereita ja opiskelijoita, eivät taloudelliset tekijät ainakaan laajasti ottaen näytä olleen ainoita merkittäviä tekojen liikkeelle panevia voimia. Kysymys oli sittenkin yksilökohtaisesta ratkaisusta, jonka taustalla olivat hyvin henkilökohtaiset paineet ja sopeutumisvaikeudet. Toisaalta alemmilla virkamiehiltä säätyajattelu vaati käyttäytymistä ja elämistä, johon monijäsenisen per-

heenpään virasta saadut tulot eivät riittäneet.⁴⁰ Yhteiskunnallinen asema ei suoraan selitä itsemurhaa:⁴¹ kyse on elämäntilanteesta. Käsitystä tukee se sinällään epäluotettava tulos, että vuosina 1851-60 itsemurhan tehneestä 784 henkilöstä vain yhden osalta edes todennäköisenä syynä esitettiin tyytymättömyyttä yhteiskunnalliseen asemaan.

Taloudellis-sosiaaliset samoin kuin psyykkiset vaikuttimet ja virikkeet muodostavat usein ratkaisevan tekijäryhmän siinä kokonaisuudessa, josta ihmisen elämänura, ammatti, työympäristö ja elämäntapa muodostuu. Psyykkisiä tekijöitä on historian osalta hyvin hankala jäljittää. Sen sijaan taloudellis-yhteiskunnallisia puolia voidaan tarkastella, sikäli kun ne liittyvät ihmisen elinkeinon ja työympäristöön. Hedelmällistä lieneekin katsoa, missä määrin toimiminen jonkin elinkeinon piirissä ja tietyn ammattiryhmän itsemurhataipumus esiintyvät yhdessä. Ryhmittämällä itsemurhan tehneiden elinkeinosta ja yhteiskunnallisesta asemasta saatavat tiedot hieman toisin kuin edellä on tehty, voidaan asiaa konkretisoida.

TAULUKKO 17 Itsemurhat Suomessa 1861-1880 tekijän elinkeinon tai ammattiryhmän mukaan

Elinkeino/ Ammatti	Vuosittain itsemurhia kyseiseen ryhmään kuuluvaa 100 000 henkeä kohti					
	1861-70			1871-80		
	Miehiä	Naisia	Yht.	Miehiä	Naisia	Yht.
Maanviljelys	5.1	1.6	4.0	3.3	1.1	2.2
Teollisuus	16.4	3.0	10.4	16.7	3.4	10.8
Kauppa, merenk.	18.0	9.6	14.6	16.8	3.4	11.5
Virkamies	20.1	-	12.6	18.6	1.6	12.0
Sotilas	28.8	7.2	19.4			(78.4)
Palvelija	52.6	2.7	9.5	37.9	2.2	7.5
Ei ilm. ammattia			1.5			0.4
Köyhät, vangit,yms	5.0	1.2	3.0	5.5	1.0	3.1
	(N=805)			(N=649)		

Lähde: Luokitus ei ole yksiselitteinen eikä täysin johdonmukainen, sillä siinä otetaan huomioon sekä asianomaisen elinkeino että jossain määrin myös hänen asemansa yhteisössä. Ensimmäiseen luokkaan, maanviljelys, kuuluvat kaikki sellaiset, jotka suoraan tai epäsuorasti elivät maataloudesta; toiseen luokkaan teollisuudenharjoittajat, tehtaantöyläiset ja käsityöläiset perheineen; kolmanteen

40 Vrt. esim. Timo Kortteisen tutkimusta työläisten palkoista. Kortteinen, "Työläis aristokratia" ja työväestön sisäinen jakautuminen. Talous- ja sosiaalhistorian laudatur-tutkielma. HY 1980, s. 83-86.

41 Tutkiessaan suomalaisten keski-ikäisten miesten itsemurhia vuosien 1976-1980 osalta Valkonen ja Martelin tosin löysivät selvän tilastollisen yhteyden ammattiaseman ja itsemurhan välillä, T. Valkonen - T. Martelin, Occupational Class and Suicide. An Example of the Elaboration of a Relationship. Department of Sociology. University of Helsinki. Research Reports 222. 1988, s. 10.

kauppiat apulaisineen, laivurit, merenkulkijat; neljänteen kaupungin, valtion, kirkon, kunnan ja koulun virkamiehet sekä ns. vapaan ammatin harjoittajat (mm. lääkärit, lakimiehet); viidenteen sotilasammattin harjoittajat, kuudenteen molempia sukupuolia edustavat palkolliset sekä tilapäiset palvelijat ja päiväpalkkalaiset; seitsemänteen henkilöt, joilla ei ollut ilmoitettua ammattia sekä viimeiseen henkilöt, jotka eivät pystyneet itse elättämään itseään (köyhäinhoidokit, vangit, mielisairaat, alle 15-vuotiaat aviottomat lapset). Tunnuslukujen laskennassa käytetyt väestömäärät ovat kummankin vuosikymmenen puolivälistä (1865 ja 1875).

Teollisuudessa työskentelevät tekivät itsemurhan kaksi - viisi kertaa niin usein kuin maataloudesta eläneet. Maatalousväestön alhainen itsemurhafrekvenssi yhtäältä ja tämän väestöryhmän ylivoimainen lukumäärä toisaalta aiheuttivat sen, että Suomen itsemurhaluvut koko 1800-luvun olivat kansainvälisesti vertaillen varsin alhaiset. Teollisuudessa työskentelevien, kauppiaiden ja merenkulkua harjoittavien sekä virkamiesten piirissä näyttää itsemurha olleen suurin piirtein yhtä yleinen ja neljä - viisi kertaa yleisempi kuin maatalousväestöllä.

Virkamiesten ryhmästä erottuvat vielä selvästi korkeakoulututkinnon suorittaneet, kruunun ja kaupungin virkamiehet sekä opiskelijat, jotka on tässä laskettu koulutuksensa perusteella virkamiehiin. Pitkälle koulutettujen virkamiesten itsemurha-alttius nostaa koko virkamiesluokan itsemurhalukuja. Varsinkin 1900-luvun alussa alkoi itsemurhan tehneiden joukossa yhä enemmän olla henkilöitä, jotka Suomen hallinnollisessa ja kulttuurisessa hierarkiassa olivat varsin korkealla.

Teollisuuden ryhmään kuuluvista erittäin suuri osa oli varsinaisia työläisiä, ei niinkään johtavassa asemassa olevia. Valtaosa itsemurhan tehneistä kuului 1800-luvun lopulle saakka yhteiskunnan alempiin kerroksiin, ja tämä tilanne säilyi 1910-luvullakin. Köyhien, irtolaisten, vankien ja kerjäläisten suhteellinen osuus ei kuuden vuosikymmenen (1850-1910) aikana juurikaan pienentynyt. Itsemurhan tehneiden joukko polarisoitui reilussa puolessa vuosisadassa yhä enemmän. Yhteiskunnan huipulla ja pohjalla tehtiin suhteellisesti eniten itsemurhia. Keskikerroksiin kuuluvat olivat vahvoilla. Sotilaat tekivät itsemurhia paljon. Ongelma ei kuitenkaan ollut Suomen vaan Venäjän, koska venäläiseen sotaväkeen kuuluvien henkilöiden itsemurhat on laskettu mukaan. Käytäntöhän oli, että itsemurha tilastoitiin sen paikan mukaan, mistä ruumis oli löytynyt. Kun venäläisissä varuskunnissa tapahtui itsemurhia melkoisesti, nousee suhteellinen luku korkeaksi.

Sinällään sotilaiden itsemurhat olivat varsin yleisiä. Armeija poikkesi lähes kaikinpuolin siviilielämän toivotuista muodoista. Itsemurhien esiintyminen 1800-luvulla suurvaltojen voimakkaissa ja suurissa armeijoissa herättikin jo aikalaisten huomiota ja aiheutti tarkkoja tilastollisia selvityksiä, mm. Ranskassa, Preussissa ja Italiassa, jossa havaittiin itsemurhia esiintyneen armeijassa neljä kertaa niin runsaasti kuin samanikäisten siviilissä olevien miesten ryhmässä. Sotilaiden tekemät itsemurhat aiheuttivat ongelmia itse Durkheimille ja hänen tylogialleen. Klassikko selvisi niistä sijoittamalla ne luokkaan altruistinen

itsemurha, vaikka suurin osa niistä tuskin oli tekemisissä itsensä uhraamisen kanssa, mitä sijoittelun perustelut olisivat edellyttäneet.⁴²

Se, että maanviljelijöiden keskuudessa itsemurhat olivat harvinaisempia kuin ns. kaupunkielinkeinoa harjoittavien joukossa, oli 1800-luvun jälkipuoliskolla yleinen piirre Euroopassa, mm. Italiassa, Ranskassa, Preussissa ja Saksissa. Selvä poikkeus on kuitenkin viktoriaaninen Englanti, jonka maaseudulla tehtiin suhteellisesti huomattavasti enemmän itsemurhia kuin kaupungeissa.⁴³ Mutta lähes kaikissa maissa näyttävät itsemurhat maaseudulla ja maanviljelijäväestön keskuudessa lisääntyneen 1800-luvun jälkipuoliskolla. Ja kaikkialla niissä ammattiryhmissä, joihin kuuluvat tekivät suhteellisesti eniten itsemurhia, niitä tekivät nimenomaan miehet. Poikkeuksia olivat Suomessa kauppiat ja merenkulkua harjoittavat. Kun kaikki suomalaisten miesten ja naisten tekemät itsemurhat suhtautuivat kuin 4:1 oli vastaava suhdeluku mainituissa ryhmissä esim. 1860-luvulla 2:1.

Mies- ja naispalvelijoiden itsemurhien määrä oli suuri sekä maaseudulla että kaupungeissa. Mutta miesten ja naisten yleisestä itsemurhaintensiteetistä poiketen 1800-luvun jälkipuoliskolla itsemurhat olivat paljon yleisempiä naispalvelijoiden kuin miespalvelijoiden keskuudessa maaseudulla mutta varsinkin kaupungeissa. Palkollisten monin paikoin vaikea asema ei ollut kiinni pelkästään taloudellisista seikoista. Siihen kuului ennen kaikkea piikojen hankala osa perheissä ja talouksissa, mutta myös koko se tilanne, johon kotinsa nuorena jättänyt nainen usein vieraalla paikkakunnalla ja täysin oudossa ympäristössä pelkoa herättävien kokemusten ja vaikutelmien keskellä joutui. Ruumiinavauspöytäkirjat osoittavat myös, että piikatytön raskaus saattoi joskus, tosin hyvin harvoin, liittyä itsemurhaan. Tämä puolestaan oli osa hyvin laajoista naisen yhteiskunnalliseen, jopa juridiseen asemaan liittyneistä piirteistä. Toisaalta virkamiesten ryhmässä naiset eivät juuri tehneet itsemurhia. Heidänkin maailmassaan valta ja vastuu oli miehillä. Nainen pidettiin siitä ulkopuolella. Naiset eivät ennalta edes tienneet niistä vaikeuksista, joihin perhe saattoi ajautua. Näissä piireissä työnjako oli varsin selvä. Nainen toimi kodissa ja lasten keskellä. Mies julkisuudessa, joka vei hänet iloiseen ja suruineen, menestyksineen ja paineineen.⁴⁴

Kun suomalainen teollisuus syntyi varsinaisesti 1800-luvulla ja kun sen myötä ns. työväenluokka muotoutui on aiheellista katsoa tarkemmin, mikä oli tämän ryhmän itsemurha-alttiuden kehitys. Olihan 1910-luvulla työläisiin kuuluneita itsemurhan tehneitä noin 10-15 %

42 Ks. esim. Durkheim 1985, s. 292-95; Kushner 1993, s. 474-475; Westerlund 1898, s. 125.

43 Vrt. Westerlund 1898, s. 123-125; Englannista Anderson 1987, s. 228-231.

44 Vrt. esim. Jonas Frykman - Orvar Löfgren, Den kultiverade människan. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Symposion. Lund 1979, eri paikoin.

kaikista itsemurhaajista. Itsestään tietoisiksi työläisten yhteiskuntaryh-
mä, niin vaikeasti määritettävä kuin se onkin, oli alkanut tulla jo aikai-
semmin. Toisaalta 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä sattui
poliittisesti merkittäviä tapahtumia. Vuosi 1904 on otettu lähtökohdaksi
siksi, että kuohuntavuodet 1905 ja 1906 saivat hieman perspektiiviä.
Tarkastelu ulottuu suuren draaman vuoteen 1918, jonka merkitystä
Suomen historiassa ei tarvitse perustella.

TAULUKKO 18 Työväestöön kuuluvien itsemurhat Suomessa 1904-1917

Itse- murhia	-04	-05	-06	-07	-08	-09	-10	-11	-12	-13	-14	-15	-16	-17
Luku- määrä	4	8	20	13	24	20	21	30	17	26	23	25	20	10
% kaikista	4	8	17	11	17	14	14	19	13	16	13	18	18	11

Lähde: SVT XI Lääkinlaitos: Tulokset eivät ole identtiset edellä esitettyjen luku-
jen kanssa, sillä tässä on käytetty ruumiinavauspöytäkirjoja, joiden tiedot ovat
tarkemmat.

Poliittisen myrskyn ja työväenluokan aseisiin marssin vuosina 1906-
1908 työläisten keskuudessa sattuneet itsemurhat moninkertaistui-
vat. Työväestön osuus koko Suomen väestöstä ei parina kolmena vuotena
suinkaan moninkertaistunut, käytetäänpä millaista luokitusta ja tilastoa
tahansa. Työväenliikkeeseen läheisesti liittyneen torppariväestön kes-
kuudessa itsemurhat lisääntyivät. Työväestöstä nimenomaan miehet
tekivät itsemurhia. Myös politiikka ja yhteiskunnallisten asioiden ajatte-
lu miellettiin miesten tehtäväksi.

4 MITEN SE TAPAHTUI

4.1 Harvat vaihtoehdot

Itsemurhaa kammoksuttiin myös siksi, että se tehtiin lähes aina jollakin tavoin näyttävän väkivaltaisesti. Ruumiin löytäminen joko silvottuna tai hirttäytyneenä oli jo sinänsä šokki ihmiselle, joka muutenkin tunsi kuolemaa kohtaan kunnioitusta ja pelkoa. Vaikka mahdollisuuksia ottaa itseltään henki lienee teoriassa yhtä monta kuin ihmisen mielikuvitus kykenee esiin loihtimaan, tarkempi tutkiminen kuitenkin osoittaa, että tälläkin alalla ratkaisutavat olivat käytännössä varsin harvat ja paljolti triviaalit. Taustalla olivat tietenkin ajan ja paikan suomat mahdollisuudet.

Itsemurhatapojen harvalukuisuus antaa mahdollisuuden tarkastella ongelmaa seikkaperäisemmin ja yleisimpiin tapoihin keskittyen. Toisaalta näin voidaan mahdollisesti löytää eri itsemurhaajaryhmille ominaiset "tyylit". Kun pyrkimys on hakea nimenomaan tyypillistä, jäljempänä mainituissa esimerkeissä jäävät lähes pelkiksi maininnoiksi niin Imatran kuohuihin onnettoman rakkauden seurauksena heittäytyneet kuin pelivelkojaan sovittaneet nuoret upseerit. Heillä ei suomalaisen itsemurhan kokonaisuuden kannalta ollut juuri merkitystä.

Itsemurha oli ja on osa asianomaisen ihmisen elämää. Itsemurhatavan ja -välineen valinta liittyi paljolti itsemurhaajan jokapäiväiseen toimintaan. Aika runollista mutta totta tässäkin yhteydessä on, että konkreettisella esineellä on henkinen ulottuvuus. Itsemurhavälinekin heijastanee käyttäjänsä esteettistä maailmaa. Ainakin se liittyy hänen sosiaaliseen kulttuuriinsa. Kun suomalainen itsemurhaaja valitsi yleensä tuskaisen tavan päättää päivänsä, ratkaisu tuskin kuvastaa niinkään

"kansan raakuutta" kuin sen elämänpiirin konkreettista kovuutta. Puukko, kirves ja ennen muuta köysi - pikemminkin narunpätkä - ovat olleet suomalaisen itsemurhavälineitä.¹

TAULUKKO 19 Itsemurhan suorittamistapa ja väline Suomessa 1851-1860

Tapa/väline	Tavan/välineen osuus (%) itsemurhista		
	Miehistä	Naisista	Kaikista
Hirttäytyminen/ kuristautuminen	60.9	58.1	60.3
Hukuttautuminen	16.7	30.6	18.9
Leikkaava tai terävä ase	12.7	9.7	12.4
Ampuma-ase	8.9	-	7.5
Myrkky	0.8	1.6	0.9
	100	100	100

Lähde: Saelan 1864, s. 35.

Naisetkin valitsivat 1800-luvun puolivälissä itsemurhatavakseen mieluiten hirttäytymisen. Hukuttautuminen, ampuminen ja teräaseella tehty itsemurha sen sijaan jakoivat miehet ja naiset. Ensiksi mainittu oli selvästi "naismainen" tapa. Miehistä perinteitä pitivät yllä ampuminen ja teräaseella päivänsä päättäminen. Vähäisestä osuudesta huolimatta myrkky oli selvästi naisten käyttämä keino. Vaikka Suomi on vesistöjen maa, hukuttautuminen oli harvinainen itsemurhatapa. Vesistöt olivat tietenkin jäässä toisen puolen vuodesta, mutta hukuttautumiseen riitti pienikin vesimäärä. Uimataidon puolesta taas suuri osa suomalaisista vielä 1800-luvun puolella välissä olisi ollut altista hukkumaan; niin vähäistä oli uimaharrastus. Uiminen oli säätyläisten liikuntamuoto pitkälle 1800-luvulle, kuten Antero Heikkinen tutkimuksessaan osoittaa.² Itsemurhatapojen keskinäiset suhteet säilyivät hyvin samanlaisina koko 1800-luvun jälkipuoliskon, joskin eräitä painotusten vaihteluita esimerkiksi sukupuolen osalta tapahtui (taulukko 20).

Pienet vaihtelut kuvaavat suomalaisen yhteiskunnan "teknistä" muutosta; vähäiset erot naisten ja miesten perimmältään täysin erilaista maailmaa. Ampuma-aseen käyttö itsemurhan tekovälineenä yleistyi sitä mukaan kuin metsästysharrastus ja ampuma-aseen hallussapito lisääntyivät. Mutta vain miehet metsästivät ja olivat siten tekemisissä aseiden kanssa, joten vain he tekivät ampumalla itsemurhan. Asevelvollisuuden toteuttamisen (1878) myötä aseiden tuntemus yleistyi. Köyden- tai narunpätkä sen sijaan oli jokaisen saatavissa. Se olikin ylivoimaisesti ylei-

1 Ks. esim. VA, LHA, Lähetetyt ruumiinavauspöytäkirjat 1871.

2 Antero Heikkinen, Terveiden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla. Hist. Tutk. 160. Jyväskylä 1991, s. 72, 95-97 erit.

sin itsemurhan tekoväline. Hukuttautuminen jonkin verran lisääntyi, mutta se säilyi yhä "naismaisena" itsemurhakeinona. Työn vuoksi kaivo tai vesisaavi olivat naisille varsin mielekkäitä hukuttautumispaiikkoja. Tuskallinen tapa hukuttautuminenkin näyttää olleen.

TAULUKKO 20 Itsemurhan suorittamistapa ja väline Suomessa 1861-90

Tapa/väline	Tavan/välineen osuus(%) itsemurhista		
	Miehistä	Naisista	Kaikista
Hirttäytyminen/ kuristuminen	61.7	52.3	60.0
Hukuttautuminen	11.7	36.7	16.5
Teräase	10.3	5.3	9.4
Ampuma-ase	13.1	0.5	10.7
Myrkky	2.6	4.5	2.9
Muu tapa	0.6	0.7	0.5
	100	100	100

Lähde: Westerlund 1898, s. 135; myös k.o. ajalta olevat ruumiinavauspöytäkirjat, jotka käyty läpi eräiltä vuosilta kontrollin vuoksi.

Samaa on sanottava hirttäytymisestä. Oppia ei ollut otettu englantilaisesta hirttotuomiosta. Tukehtuminen narunsilmukassa oli 1800-luvun suomalaista hirttäytymistä. Narun toinen pää kietaistiin ovenkamanaan tai ladon orteen, ja hirttäytyjä veti polvensa koukkuun, jotta naru kiristyisi. Uusien aineiden tuntemus ja käyttö - lääkkeenäkin - kuvastuu siinä, että myrkyttäytyminen jonkin verran yleistyi 1800-luvun loppuvuosikymmeninä. Ratojen rakentamisen ja junaliikenteen alkamisen seurauksena junan alle jättäytyminen havaittiin myös sopivaksi itsemurhan tekotavaksi. Tämä itsemurhatapa oli Suomessa kuitenkin melko harvinainen. Suurin osa väestöstähän asui seuduilla, joihin rautatie ei ulottunut. Junan alle jääminen myrkyn ottamisen tapaan synnytti lähes aina ongelman, oliko tapaus vahinko vai tarkoituksella tehty teko. Voimakas juopumustila tai sairauskohtaus saattoivat lyyhistää ihmisen radalle. Jälkeenpäin oli vaikea sanoa, oliko tekoa harkittu edeltä käsin. Luumäen ja Parikkalan asemien läheisyydessä 1901 sattuneet tapaukset ovat esimerkkejä tulkintavaikeuksista. Kerrostalon ikkunasta hyppääminen, joka suurkaupungeissa, mm. Pariisissa, Roomassa ja Lontoossa, oli varsin yleinen itsemurhatapa, oli Suomessa erittäin harvinainen, kuten olivat korkeat kerrostalotkin.

Teknistyvän ja kemikalioita käyttävän ajan myötä myrkystä tuli 1900-luvun alusta naisten tärkein itsemurhaväline. Se näyttää olleen suosittu miestenkin keskuudessa. Toisaalta ampuma-aseen merkitys miehisenä itsemurha-aseena korostui edelleen. Vuosi 1918 on jätetty poikkeuksellisuutensa vuoksi ottamatta huomioon, joskaan tilaston mukaan ampumalla ei kyseisenä vuonna tehty erityisen runsaasti itsemur-

hia. Suomalainen mies päätti 1900-luvun alusta lähtien tehdä itsemurhan mieluummin ampumalla kuin puukolla. Mutta mikään ei vielä kukaan horjuttanut köydenpätkän suosiota, sillä tähän välineeseen turvautui itsensä surmanneista suomalaisista yhä noin 40 %, miehistä 43 %.

TAULUKKO 21 Itsemurhan suorittamistapa ja väline Suomessa 1904-17

Tapa/väline	Tavan/ välineen osuus(%) itsemurhista		
	Miehistä	Naisista	Kaikista
Hirttäytyminen/ kuristautuminen	43.0	24.5	39.0
Hukuttautuminen	10.5	33.5	16.0
Teräase	5.5	3.5	5.0
Ampuma-ase	25.0	5.5	20.5
Myrkky	10.5	32.5	15.0
Muu tapa	5.5	0.5	4.5
	100	100	100 (N= 1832)

Lähde: SVT XI Lääkintölaitos

Ampuma-aseenkaan käyttö ei lisääntynyt suoraviivaisesti, vaikka 1800-luvun lopun tilanne olisi voinut sitä edellyttää. Vuodesta 1904 vuoteen 1917 kyseisen välineen käyttö suhteellisesti jopa väheni. Sotilaalliset ja poliittiset ongelmat ja niihin kietoutuneet tapahtumat sekä joidenkin yksittäisten ihmisten kohtalot olivat vuosisadan kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä niin poikkeavat, että ne saattoivat vaikuttaa jopa itsemurhavälineen saantiin.

TAULUKKO 22 Itsemurhan ampuma-aseella tehneet 1904-1917

	1904-1908	1909-1913	1914-1917
Miehistä (%)	26.5	24.0	23.0
Naisista (%)	5.5	5.5	5.5
Kaikista (%)	22.5	20.5	18.0

Lähde: SVT XI Lääkintölaitos, 21, 22.

Maissa, joissa oli tapana kantaa ampuma-asetta, tehtiin huomattavasti enemmän itsemurhia ampumalla kuin Suomessa ja Ruotsissa. Esimerkiksi Italiassa ja Itävallan raja-alueilla, joiden väestö muodosti sotilaallisia organisaatioita, peräti 46 % itsemurhista 1870-luvulla tehtiin ampumalla. Itävallan muissa osissa ei ampuma-aseella ollut juuri osaa itsemurhan tekemisessä. Ruotsissa, jossa ampuma-aseen käyttö itseltä hengen riistämiseen yleistyi 1800-luvun lopulla, tehtiin 1870- ja 1880-luvuilla suhteellisesti saman verran itsemurhia ampumalla kuin Suomessa.

Kun ennen kaikkea naiset käyttivät 1900-luvun alusta lähtien

myrkyä itsemurhavälineenä on ilmiön takaa etsittävä jotakin muutakin vaikuttajaa kuin pelkästään mahdollisuutta välineen saantiin. Ruu- miinavauspöytäkirjojen maininnat, että itsemurhan tehnyt nainen oli raskaana, viittaavat häpeään. Mahdollisesti joitakin kemikalioita käytettiin vuosisadan alussa myös ei-toivotun raskauden keskeyttämisyrityksissä. Näin tehtiin myös Ruotsissa. Siellä naiset jo 1800-luvun jälkipuoliskolla käyttivät fosforia aborttikeinona. Ajanjaksolla 1873-92 74 ruotsalaisnaista surmasi itsensä fosforilla. Suomessakin vuosina 1861-1890 viisi naista käytti fosforia itsemurhan tekemiseen. Ruotsissa tehtiin jo vuosina 1873-1892 myrkyttämällä peräti 420 itsemurhaa, kun Suomessa vain 67 henkilöä kymmenen vuotta pitimmällä ajalla (1861-1890) myrkytti itsensä.³ Ruotsalaiset tilastoivat sikiönlähdetyksessä käytetyt fosforitapakset erikseen. Niitä oli 1873-1892 peräti 616.

Ruotsiin verraten olivat myrkytysitsemurhat muissa Pohjoismaissa paljon harvinaisempia. Salapoliisiromaani kirjottajien lempiaiheenaan käyttämä englantilainen myrkytysitsemurha saa realistista katetta siitä, että Euroopan maista vain Englannissa tehtiin suunnilleen yhtä paljon itsemurhia myrkyttämällä kuin Ruotsissa.⁴ Englannissa surmasi 1870-luvulla teräaseella itsensä yli 20 % itsemurhaajista eli enemmän kuin Suomessa. Saman verran lopetti elämänsä hukuttautumalla. Hirttuomion mallimaassa noin 37 % teki itsemurhan hirttäytymällä. Italias- sa, jossa hukuttautuminen ja ampuminen olivat 1870-luvulla erittäin yleisiä itsemurhakeinoja, hirttäydyttiin harvoin. Jonkinlaisena kuriositeettina mutta kuitenkin kaupungistumisen ja teknistymisen asteesta kertovana yksityiskohtana voi mainita, että häkä- tai muun kaasun käyttäminen itsemurhavälineenä oli Suomessa vielä 1800-luvun lopussa virallisten tietojen mukaan tuntematonta. Eniten tätä keinoa käytettiin Ranskassa, ja nimenomaan Pariisissa.

Koska jokaiseen itsemurhatapaan jo sinällään sisältyy oma problematiikkansa ja koska juuri näistä on historiallisessakin tutkimuksessa mahdollisuus saada varsin yksityiskohtaista ja luotettavaa tietoa, seuraavassa tarkastellaan eri itsemurhan tekotapoja lähinnä esimerkeillä valaisten.

4.2 Suomalainen vaihtoehto - hirttäytyminen

Vielä 1800-luvulla korostettiin monen valitsevan hirttäytymisen itsemurhakeinokseen siksi, että hän luuli sen tuottavan vähiten tuskia ja tappavan nopeasti. Kumpikin oletus perustui paljolti subjektiivisiin arvostuk-

3 Vrt. Westerlund 1898, s. 150; myös Lindberger, *Förgiftning i Sverige*. 1893.

4 Ks. esim. Westerlund 1898, s. 138.

siin. Joskus myös esitettiin, että sellainen henkilö, joka vain uhkasi tehdä itsemurhan, valitsi välineekseen köyden. Hänen sanottiin arvioivan kuoleman niin hitaaksi, että hänet ehdittäisiin ajoissa pelastaa. Itsemurhaa yrittävän "tiedettiin" myös laskelmoivan, että köysi tai narunpätkä katkeaisi helposti, jolloin itsemurhaa yrittänyt pelastuisi mutta saisi tavoittelemansa huomion osakseen. Jo Westerlund kuitenkin tähdensi sitä seikkaa, että vain harvat köyden valinneet, itsemurhaa yrittäneet olivat pelastuneet. Useimmin kävi niin, että vaikka köysi katkesi, hirttäytyjä kuitenkin kuoli. Kolmenkymmenen vuoden ajalta hän löysi kaksitoista sellaista tapausta, jolloin hirttäytymisväline oli katkennut mutta kuolema oli kuitenkin ollut seurauksena.⁵

Hirttäytymiskuolema määriteltiin 1800-luvun loppupuolella sellaiseksi tukehtumisen muodoksi, joka saatiin aikaan kaulan ympäri laitettulla kuristamisvälineellä. Välineen kiristymisen aiheutti ruumiin oma paino.⁶ Suomalaiset rikkoivat sumeilematta ihannemääritelmää, sillä he hirttäytyivät siten, ettei koko ruumiinpaino välttämättä aiheuttanut kuristumista. Monella varpaan kärjet tai jalat vastasivat maahan, tai hirttäytyjä oli polvillaan maassa. Tavattiinpa hänet joskus makuuasennosta, ja vain yläruumis oli maasta irti nuoraa kiristämässä. Jopa hirttäytyjän yleiskunto saattoi sanella, miten "oikeaoppisesti" hän riisti hengen itseltään. Eräs 85-vuotias nainen tavattiin istuma-asennosta nuoranpätkä kiinnitettynä ikkunaristikoon. Hänellä ei ilmeisestikään ollut edes samanlaista energiaa kekseliäisyydestä puhumatta kuin sillä 56-vuotiaalla isännällä, joka hirttäytyi heinäladossa. Etäisyys heinistä siihen orteen, johon narun toinen pää oli kiinnitetty, oli niin lyhyt, että miehen pää tuskin mahtui väliin. Häneltä myös puuttui sellainen raivo kuin emännältä, joka lapsen saannin jälkeen kuumeen ja juoppohulluuden vaivaamana sitoi pyykkinarun kaulaansa, heitti sen toisen pään orren yli, tarttui toiseen käsillään, veti ja tukehduitti itsensä.⁷

Tapaus oli määritelmän mukaan lähempänä kuristautumista kuin hirttäytymistä. Totesivathan ajan oikeuslääketieteilijät, että kuristautuminen oli sellainen tukehtumisen laji, jossa ruumiinpaino ei vaikuta kaulan kuristamiseen vaan tämän saa aikaan itsemurhaajan oma toiminta. Jonkinlaisena tyyppiesimerkkinä itsemurhan tästä lajista Westerlund mainitsee kivuista kärsineen mieshenkilön, joka oli tavattu kuoliaana sohvaltaan pitelemässä molemmin käsin kaulan ympäri pariin kertaan kietaistun villahuivin päitä.⁸

Heinälato, talli, navetta ja riihi sekä ullakko olivat talojen vakinaisten asukkaiden hirttäytymispaikkoja. Ruumiinavauspöytäkirjojen perusteella saa vaikutelman, että itsemurhaa aikova kierteleväkin henki-

5 Westerlund 1898, s. 140.

6 Esim Handbuch der gerechliche Medicin. 1895.

7 VA, LHA, Kanslia, Ruumiinavausptk:t.

8 Westerlund 1898, s. 144.

lö pyrki tekemään tekonsa rakennuksessa: niin myös ikaalislainen 60-vuotias kerjuulla kulkenut mies, joka "tunnettiin mieltymyksestään väkijuomiin" ja joka elämänsä viimeisinä aikoina oli valittanut kipujaan. Hän oli ennen kuolemaansa hakenut seurakunnan kansliasta papinto-distuksen ja samalla ilmoittanut aikovansa mennä lääkäriin. Muutto toiseen pitäjään samoin kuin lääkäriissä käynti oli jäänyt, ja kiertolaisena itsensä elättänyt synkkämielisyydestään tunnettu vanhus oli päätynt erään talon niittylatoon hirttämään itsensä. Hän oli joskus aiemmin ollut tilapäistöissä kyseisessä talossa. Useimmiten itsemurhapaikka tavalla tai toisella kuului teon tehneen elämän normaaliin piiriin. Isojokinen, pahasti velkaantunut isäntäkin hirttäytyi ollessaan hakemassa laitumelta hevostaan. Hän teki tekonsa niittyladossa. Mukana olleiden suitsien ohjasperät sopivat välineeksi erittäin hyvin. Emännille puolestaan navetta oli omaa ympäristöä. Kurkijokelainen emäntä hirtti itsensä navetassa.⁹

Tuntuu kuin itsemurhapaikka olisi liittynyt ajan sosiaaliseen hierarkiaan. Talon isäntä ja perheenpää katsoi oikeudekseen hirttää itsensä omassa talossaan, vaikka olo- tai makuuhuoneessa. Muu talonväki aivan kuin tunnustaen olevansa isännän käskyvallan alainen valitsi itsemurhapaikakseen vaatimattomamman rakennuksen. Myös väline vaihteli. Isännällä oli kunnan köysi tai suitsinarut, pojat, tyttäret, palkolliset, loiset, irtolaiset ja kerjäläiset tyytyivät varsin satunnaiseen aseeseen: huivista vyöremmin kautta ohueen narunpätkään. Tilanne tietenkin vaikutti valintaan. Rukinnyöri saattoi kehruuaikana tarjota sopivan itsemurha-aseen naiselle.

Jostakin asiasta mielensä pahoittanut ja pelkoa tuntenut etsiyty metsään ja aivan kuin kätki tekonsa. Joutsalaista torpparinpoikaa haettiin yli neljä kuukautta, vaikka hän oli hirttäytynyt talon naapuritorpan heinäladon takaiseen metsikköön. Itseensä sulkeutunut, pelokas poika noudatti kuollessaan tavallaan samaa tyyliä kuin eläessään. Vanhempien riita siitä, mitä lukemisvaikeuksista kärsivälle pojalle oli tehtävä, pani alkuun tapahtuman, jonka lopputuloksena oli isän "velvollisuus" ottaa yli kaksi kuukautta hirttäytyneenä ollut poikansa pois repaleisesta narunpätkästä.¹⁰ Toisaalta sitten snappertunalainen piikatyttö hirttäytyi julkisuutta kaihtamatta palvelustalonsa vellikellon naruun.¹¹

Käsitys paikan ja välineen suunnitelmallisesta valinnasta sopiinkin sellaisiin itsemurhaajiin, jotka miettivät tekoaan pitkään, yrittivät itsemurhaa useita kertoja ja käyttivät tekoaan jonkinlaisena uhkauksena tai koston, miksei myös lähimmäisiään kohtaan suuntautuneena pakotuskeinona. Niinpä sysmääläisen 75-vuotiaan ruotuvaivaisen tiedettiin, poliisitutkinnan perusteella, punoneen useita päiviä hamppuköyttä ja

9 VA, LHA I 1851 (Ed 29), 250; VA, LHA I 1901, 36.

10 VA, LHA I 1851, 92.

11 VA, LHA I 1851, 73.

uhanneen hirttää sillä itsensä. Ilmeisesti häntä ei otettu todesta taikka ajateltiin, että teko ei olisi kenellekään kovin suuri vahinko, pikemmin-kin helpotus. Joka tapauksessa mies toteutti uhkauksensa muutaman päivän kuluttua hirttäen itsensä talon käymälässä.¹²

Itsemurhaa aikova henkilö ei aina muotoillut pyykkinarusta tai köydestä kunnon hirttäytymisvälinettä silmukkoineen kaikkineen. Köysi sellaisenaan, ilman minkäänlaista paulaa, kietaistiin kaulan ympärille ja moni itsemurhaaja yksinkertaisesti taivutti päätään narua vasten tukehduttaen itsensä. Heinänkantoon tarkoitettu naru tai pajusta tehty kantovitsa sellaisenaan saattoi riittää suomalaiselle itsemurhaajalle, kuten esimerkiksi urjalalaiselle hieman kevytmielisenä tunnetulle nuorelle miehelle. Hänen itsemurhastaan naapurit ja poliisiviranomaisetkin syyttivät pahansisuisista ja toraisaa äitiä, joka kuuleman mukaan oli lyönyt laimin poikansa kasvatuksen.¹³

Mielisairauden tai muun syyn takia silmällä pidettyjen oli salattava aikomuksensa. Tällainen henkilö teki useimmiten tekonsa juuri metsässä, kuten kuhmoisilainen talonpoika, jota "mielenjärkkymisen" vuoksi oli alettu vahtia mutta joka kuitenkin onnistui välttämään vähäksi aikaa silmälläpitäjänsä, pakeni talonsa viereiseen metsään ja hirttäytyi. Kun hänellä ei ollut tekonsa tekemiseen paljoa aikaa, puun oksa ja vyöremmi saivat kelvata itsemurha-aseeksi.¹⁴ Häpeäänsä pakoon metsään ja siellä puunoksaan kiiruhti karttulalainen loismieskin, joka vähää aikaisemmin oli tavattu eläimeen sekaantumisesta ja joka itkien oli tunnustanut, että tämä poikkeava taipumus oli ollut hänellä nuoruudesta asti ja ettei se häviä ennen kuin hän on kuollut. Näin sanoessaan hän oli esimerkki kokemuksensa ei ainoastaan omiin tarpeisiinsa ja toiveisiinsa vaan myös tilanteensa traditioon, tapoihin, uskomuksiin ja ympäristönsä pyrkimyksiin joko tietoisesti tai tiedostamatta suhteuttaneesta henkilöstä, jonka kohtalo osoittaa elämähistoriallisen tapahtuma-analyysin tärkeyden itsemurhatutkimukselle. Mikään yleinen sääntö tällainen menettely ei tietenkään ollut, kuten pälkäneläisen rengin vaimon ja räisäläläisen loisvaimon tapaukset osoittavat. Edellinen hirtti itsensä huoneessaan, jälkimmäinen sulkeutui kuitenkin yöllä lukolliseen komeroon tekoa tekemään.¹⁵

12 VA, LHA I 1851, 61; myös erään suutarin tapaus LHA I 1901, 10.

13 VA, LHA I 1851, 60; myös 1851, 145.

14 VA, LHA I 1875, 70.

15 VA, LHA I 1875, 62; vrt. 1901, 35 ja 1901, 42; elämähistoriallisen menetelmän luonteesta enemmän esim. Ken Plummer, *Documents of Life. An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method. Contemporary Social Research*: 7. 1983; lyhyt esitys asiasta Hannu Heikkilä, *Elämähistoriallisen tutkimuksen lähtökohdista. Katsauksia, Tulkintoja, Näkemyksiä historiasta historioitsijalle. Toim. Marjatta Hietala - Päivi Setälä - Matti Viikari, HArk 82. Helsinki 1984, s. 51-59.*

4.3 Naisten vaihtoehto - hukuttautuminen

Oikeuslääkärit määrittivät 1800-luvulla hukuttautumisen sellaiseksi tukehtumisen lajiksi, jossa ilman kulku (hengitys) estetään ruumiin upottamisella kosteaan aineeseen. Jo suun ja nenäaukon upottaminen yleensä riitti.¹⁶ Romantisoitu käsitys hukuttautumisesta oli, että itsemurhan tekijä dramaattisesti heittäytyi rantatörmältä jokeen, koskeen tai järveen taikka mahdollisesti ui kauas ulapalle ja antoi itsensä vaipua veden alle. Läpi käyty ruumiinavauspöytäkirjamateriaali ja sanomalehdissä olleet uutiset kuitenkin osoittavat, että tällä tavoin tehtiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa vain harvoin itsemurha. Henkilö, joka aikoi surmata itsensä, pyrki joskus äärettömän huolellisesti varmistumaan siitä, että teko todella onnistuisi ja olisi peruuttamaton. Tämä oli täysin vastoin sitä käsitystä, että itsemurhaa aikova usein pelkästään uhkaili tekevänsä itsemurhan.

Westerlundinkin mainitsema 50-vuotias leski, joka oli sitonut painoksi kolmen leiviskän kivet ja kietonut päänsä villatakkiin, ei ainaakaan syyllistynyt laskelmointiin.¹⁷ Yhtä varmaa peliä kuoleman puolesta pelasi Viipurin satamassa hukuttautunut mies, joka oli ahtanut taskuihinsa parikymmentä kiveä ja joka vielä oli varmistanut veden alle painumisensa sitomalla kaulaansa rautakangen.¹⁸ Jos jokea, järveä tai lampea merestä puhumatta ei ollut tai jos jää esti niihin hukuttautumasta, kelpasi niin jokapäiväinen ja taloudessa tärkeä rakennelma kuin kaivo itsemurhapaikaksi. Eräs itsellisnainen hukuttautui kaivoon, jossa oli vettä vain viisi korttelia. Kun nainen löydettiin hänestä oli veden pinnan alapuolella vain pää ja jalat.

Vaikka itsemurhan koko olemus on traaginen, tuo karmean kuvaan jotakin koomista tapaus, jossa mielenterveydeltään järkkynyt nainen hyppäsi kaivoon. Sitä ennen hän oli haavoittanut itseään useaan paikkaan terävällä kirveellä. Kun kaivossa ei kuitenkaan ollut vettä kuin hänen kaulaansa asti, hän odotti pää veden pinnan yläpuolella niin kauan, että etsijät hänet löysivät, mutta painoi sitten päänsä pinnan alle ja kuoli.¹⁹

Kun hukuttautuminen oli nimenomaan naisten itsemurhatapa ja kun maalaisoloissa naiset työskentelivät karjan ja talousaskareiden parissa, kohtasivat kaivo ja itsemurhaaja helposti toisensa. Toisille kaivo saattoi olla käytännössä ainoa hukuttautumispaiikka. Rikollisten ja irtolaisten parissahan itsemurha vaikutti jatkuvana ajatuksena. Mutta tiukka vartiointi vankiloissa ja kehruhuoneissa esti veteen pääsyn. Itse-

16 Ks. esim. Rättsmedicinska Handbok.

17 Westerlund 1898, s. 146.

18 Westerlund 1898, s. 146.

19 Westerlund 1898, s. 148.

murhaa hautova ei kuitenkaan tarvinnut pitkää aikaa aikeensa toteuttamiseen. Turun kehruhuoneen hoidokki osasi ottaa tilaisuudesta vaarin. Osallistuttuaan muiden kanssa sunnuntain aamupäivän jumalanpalvelukseen ja päästyään sen jälkeen vartijan silmistä muutamaksi minuutiksi hän hyppäsi kehruhuoneen pihassa olleeseen kaivoon.²⁰ Myös sairaalle kaivo saattoi olla lähin paikka, jonne pystyi kävelemään. Mynämäkinen renki nousi yllättäen sairasvuoteeltaan ja poistui pihalle. Sisällä olleet luulivat hänen menneen normaalille asialle, mutta kun renkiä ei kuulunut takaisin pitkään aikaan, talonväki meni huolestuneena ulos ja löysi palkollisensa kaivosta kuolleen.²¹ Kaivon valitsi kohdalokseen myös avioliittoaan katkerasti katunut kahdeksantoistavuotias nuorikko. Kun aviomies oli häiden jälkeen muuttanut appelaan, nuori aviovaimo hukuttautui pihakaivoon.²²

Hukuttautuminen näyttää myös olleen nimenomaan mieli-taudeista kärsivien itsemurhatapa. Mäntyharjulainen torpparin tytär, joka suuren osan 26 elinvuodestaan oli kärsinyt mielenhäiriöstä, lähti toukokuun lopulla veneellä lahden toiselle puolelle. Matkan puolivälissä hän heittäytyi veneestä järveen, mutta alkoi ilmeisesti katua ja huutaa apua. Häntä ei kuitenkaan ehditty pelastaa. Uimataidottomuuden vuoksi alkuperäinen aie toteutui.²³ Alun kolmannella kymmenellä ollut pirkkalalainen piika, joka tunnettiin synkkyyteen taipuvana ja sulkeutuneena mutta joka "ei ollut kärsinyt varsinaisesta mielenhäiriöstä", lähti palveluspaikastaan ilmoittamatta. Päivän kuluttua piika löydettiin kylän läpi virtaavasta Nokian koskesta.²⁴ Mikkelin pitäjässä puolestaan satulasepän vaimo, joka tapahtumapäivän aamulla oli käyttäytynyt siten, että omaiset ja lähimmäiset olivat huomanneet hänessä jotakin outoa, oli poistunut kotoaan sanomatta sanaakaan. Kun häntä iltapäivällä oli lähdetty etsimään, oli ruumis löydetty erästä lammesta. Hukuttautumisenä hän oli varmistanut sitomalla silkkihuivilla kaulaansa painavan kiven.²⁵

Edes kymmenen viikkoa vanha lapsi ei estänyt ruovetistä talollisen vaimoa hukuttautumasta mielenhäiriössä järveen.²⁶ Juvalla taas herätykseen tullut talollisen vaimo, joka oli useita kertoja "synnin taakansa painamana" lausunut hyppäävänsä Syysjärven aaltoihin, tyytyi loppujen lopuksi hukuttautumaan pieneen metsälampeen.²⁷

Hukuttautuminen näyttää merkittävästi kiehtoneen myös mielen-

-
- 20 VA, LHA I 1851, 407.
 21 VA, LHA I 1851, 314.
 22 VA, LHA I 1851, 192.
 23 VA, LHA I 1851, 267.
 24 VA, LHA I 1851, 245.
 25 VA, LHA I 1851, 385.
 26 VA, LHA I 1851, 337.
 27 VA, LHA I 1851, 333.

häiriön oireita osoittaneita miehiä. Tammelainen 17-vuotias renkipoika, jota yleisesti pidettiin mielenvikaisena mutta joka ajan tavan mukaan kelpasi kyllä maataloustöihin, äityi juopottelemaan. Ja kun äiti kehotti häntä paneutumaan kristinopin taitoihin ja lukemiseen - nuorukaisen piti aloittaa rippikoulu - poika sydämistyi moisista kehotuksista niin kovasti, että meni ja hukuttautui läheiseen järveen.²⁸

Akuutin sairauden sanottiin aiheuttavan itsemurhia. Esimerkiksi kuumeen väitettiin jopa ohjaavan itsemurhatavan valintaa. Käsitystä vahvisti se, että sellaiset lavantautia sairastaneet henkilöt, joilla muutenkin oli rasisiteenaan mielenterveysongelmia, varsin usein menivät veteen. Myös 1860-luvun nälkä- ja tautivuosina (1866-1868) piirilääkärit katsoivat, että monin paikoin ankarana raivonnut tyfus, joka historioitsijoiden tulkinnan mukaan on saattanut olla lavantauti, pilkkukuume tai toisintokuume, aiheutti jälkitautina mielen tasapainottomuutta, jopa mielisairautta.²⁹ Ainakin heinolalainen seppä, joka poti jonkin aikaa korkeaa kuumetta, nousi yöllä vuoteestaan ja ilmoitti menevänsä paajaan. Tätä ei osannut kukaan vierastaa. Mutta kun seppää ei ruvennut kuulumaan takaisin, lähdettiin häntä etsimään ja löydettiin rannalta makaamasta hukkuneena.³⁰ Jokioislainen kutojan oppipoika puolestaan sairasti kolme päivää lavantautia, nousi kiireesti sängystään ja syöksyi pihalla ohivirtaavaan jokeen. Lääkäri ja poliisiviranomaiset olettivat, että oppipoika oli sairauden vaivaamana ja kuumeen heikentämänä tehnyt tekonsa.³¹

Ilman dramatiikkaa hukuttautui vaasalainen satulaseppä, joka ilmoitti poistuvansa kotoaan kävelyille. Hän lupasi palata pian, mutta vasta seuraavana päivänä eräs talonpoika löysi hänen kävelykeppinsä joen rannalta. Kepin huomaaminen aiheutti etsinnän, ja ruumis löytyi alavirralla muutaman kilometrin päässä kepeistä. Satulasepällä oli sydämessä rakennevika, joten kuuden virstan matka kotoa sille paikalle, josta keppi löytyi, vaati häneltä melkoista ponnistusta.³² Jonkinlaista jylhää synkkyyttä puolestaan sisältyi turkulaisen linnanvahdin ennen juhannusta tapahtuneeseen kuolemaan. Tämä 30-vuotias mies syöksyi linnan läheisyydessä virtaavaan Aurajokeen monen katsojan läsnäollessa. Imatran koskesta taas aikalaiset kirjoittivat, että sen kuohut aivan kuin synnyttivät halun heittäytyä veden vietäväksi. Heidän mukaansa moni elämänsä kyllästynyt olikin näin tehnyt.³³ Dramatiikka sen si-

28 VA, LHA I 1851, 251.

29 Ks. Finska Läkare-Sällskapet Handlingar X, 2, s. 463-65, 952-53; Oiva Turpeinen, Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868. Hist. Tutk. 136. Helsinki 1986, s. 40-42, 58-59, 94.

30 VA, LHA I 1851, 301.

31 VA, LHA I 1851, 137.

32 VA, LHA I 1851, 173.

33 VA, LHA I 1851, 261; Imatrasta ks. esim. Savo 8.1.1889, jossa kirjoittajana Juhani Aho. Julk. myös Lastuja III. 1896, Sven Hirn, Imatran tarina. Imatra

jaan puuttui sen myrskyläläisen rengin itsemurhasta, jonka ruumis löydettiin metsälammesta yhdeksän kuukautta sen jälkeen kun hän oli poistunut palveluspaikastaan. Hänet tiedettiin heikko- ja "raskasmieliseksi" mieheksi. Nämä ominaisuudet eivät kuitenkaan olleet estäneet hänen työntekoaan.³⁴

4.4 Raaka vaihtoehto - teräase itsemurhavälineenä

Yhtä hanakka kuin pohjalainen oli pistämään puukolla toisen ihmisen kuoliaaksi 1800-luvulla, yhtä kerkeästi suomalainen itsemurhaaja tarttui teräaseeseen. Vaikka teräaseella tehtyjen itsemurhien osuus väheni 1800-luvun puolesta välistä 1900-luvun alkuun lähes kolmasosaan, veitsi (puukko) kuitenkin säilytti asemansa merkittävänä itsemurhavälineenä pitkään. Ja vaikka, kuten edeltä on jo käynyt ilmi, teräaseella tekivät itsemurhan lähinnä miehet, käyttivät naisetkin varsin yleisesti veistä. Ainakin maaseudulla miehet kantoivat puukkoa vyöllään ja naiset tarvitsivat talousaskareissa jonkinlaista veistä. Toisaalta teräasetta osattiin myös varoa.

Todennäköisesti esimerkiksi mielisairaudesta kärsiviltä yritettiin pitää teräase piilossa. Yritys onnistui helposti hoitolaitoksissa ja vankiloissa. Mutta 1800-luvun jälkipuoliskon hoitolaitokseen joutumisen kriteerit olivat huomattavasti toisenlaiset kuin nykyään, ja monet hoidon tarpeessa olleet katsottiin täysin työkykyisiksi. Itse asiassa he myös täyttivät paikkansa ajan yhteisöissä. Mutta työssään heille tarjoutui tilaisuus käyttää teräaseita. Ainakin ylempien yhteiskuntaluokkien miehet käyttivät partaveistä joka aamu, ja se mainitaankin varsin usein itsemurhavälineenä. Partaveitsi oli leikkaavuutensa ansiosta huomattavasti tehokkaampi ase kuin esimerkiksi tavallinen tuppipuukko.

Parranajo sinänsä saattoi olla itsemurhaa aikovalle sopiva tilaisuus, sillä kasvojen edessä oleva peilikin osoitti ihmisruumiin erästä arimpaa kohtaa, kaulaa valtimoineen. Ja tätä ruumiinosaa varsin lähellä - osin sitä pitkin - liikkui koko ajan huippuunsa teroitettu partaveitsi, koska tylsällä esineellä partaa ei yleensä pystytty ajamaan. Ajan oikeuslääkeoppineiden mukaan kaula olikin itsemurhaiskun - tai viillon - yleisin kohde. Suomalaiset valitsivat leikkaavan tai pistävän aseensa itsemurhavälineekseen suurin piirtein yhtä usein kuin ruotsalaiset mutta huomattavasti harvemmin kuin esimerkiksi norjalaiset, preussilaiset, ranskalaiset tai italialaiset.³⁵ Tanskassa ja Saksissa itsemurha tehtiin

1978, s. 96 erit.

34 VA, LHA I 1851, 271.

35 Vrt. Westerlund 1898, s. 138.

1800-luvun lopulla hyvin harvoin teräaseella. Norjassa kuitenkin hyvin suuri osuus, noin 10 % itsemurhista oli sellaisia, joiden osalta ei pystytty tai haluttu ilmoittaa tekotapaa tai -välinettä.

Kaulan ohella rinnan sivuosa oli tavallinen isku- tai pistokohta itsemurhaa tehtäessä. Mahaan sen sijaan suunnattiin isku hyvin harvoin. Ajan oikeuslääkärit olettivat, että itsemurhaaja ei juuri ehtinyt miettiä sitä, mihin ja millä tavoin hän kuolettavan iskunsa suuntasi. Mutta haavoissa ja lyöntitavoissa oli selvää säännönmukaisuutta. Kuoleman aiheuttanut haava kulki yleensä vasemmalta oikealle, ellei tekijä ollut vasenkätinen, ja ylhäältä alas. Se sijaitsi kaulan keskiosassa. Useat pienet pinta- sekä yksi tai kaksi syvempää haavaa olivat esim. Westerlundin ja Saelanin mukaan selviä mielitaudista kärsivän itsemurhaajan aiheuttamia tuntomerkkejä.³⁶ Pistohaava, joka oli yleinen murhassa, oli varsin harvinainen itsemurhassa.

Teräaseella suoritettu itsemurha lienee ollut tuskallisimpia tapoja oman elämän lopettamiseksi. Se oli myös epävarmimpia, sillä piston tai haavan jälkeen uhri saattoi elää useita päiviä. "Verenmyrkytys" eli siis sekundäärinen vaikuttaja aiheuttikin monesti kuoleman. Varsinkin rintaan tai vatsaan suuntautunut pisto tai viilto tuotti tuskallisen kuoleman. Kaulavaltimon katkaiseminen sen sijaan johti verenhukkaan, joka saattoi olla kuolettava, vaikka henkilö saatiin sairaalaan.³⁷ Kansa ilmeisesti uskoi vahvasti siihen, että kuoleminen vaati henki- ja ruokatorven katkaisemista. Se kävi terävällä puukolla tai partaveitsellä varsin helposti. Vaikka esimerkiksi sieviläinen vuokraviljelijän poika oli sairastanut pitkään ja ollut heikko, hän katkaisi muutamassa minuutissa puukolla kyseiset elimensä ja kuoli verenhukkaan.³⁸ Sairasta oli pidetty silmällä, sillä hän oli uhannut riistää hengen itseltään jo aikaisemmin.

Itsemurhan teki teräaseella usein mieshenkilö, joka jonkin sairauden - usein alkoholismin - seurauksena tai myötä käyttäytyi muutenkin väkivaltaisesti. Lopelta kotoisin ollut noin 35-vuotias entinen talonpoika oli alkoholisoitunut siinä määrin, että oli ajoittain ollut -ruumiinavauspöytäkirjan mukaan - mielenhäiriössä. Hän sulkeutui peräkamariin ja sai siellä aikaan melkoisen melun. Kun kamariin mentiin katsomaan, entinen isäntä löydettiin lattialta verissään syvä puukonhaava rinnassa.³⁹ Kuopiolainen kauppias puolestaan oli ollut siinä määrin "alkoholin orja", että hänet lääkärin ja poliisitutkinnan mukaan oli luokiteltu krooniseksi alkoholistiksi. Pari viikkoa ennen itsemurhaa kauppiaan luona oli käynyt lääkäri, joka oli suostutellut potilaan lääkkeen ja ruokavalion käyttöön. Miehen tila oli parantunut, mutta kahden viikon kuluttua hän kuitenkin aamupuoleen yötä leikkasi kurkkunsa

36 Ks. esim. Saelan 1864, s. 43 ja Westerlund 1898, s. 148.

37 VA, LHA I 1851, 147.

38 VA, LHA I 1851, 182.

39 VA, LHA I 1851, 234.

poikki partaveitsellä. Jo illalla kauppias oli pyytännyt päästä nukkumaan lattialle, johon vaimo oli tehnyt hänelle vuoteen.⁴⁰

Myös loviisalainen tynnyrinvannehtijan kisälli oli ryyppymies, ja lääkäri oli jo kaksi viikkoa aikaisemmin todennut hänen kärsivän juoppohulluudesta. Kisälli käytti aseena saksia, joilla pisti rintaansa kaksi syvää haavaa.⁴¹ Traagisia piirteitä sisälsi se puukolla tehty itsemurha, jota itse piirilääkäri W. St. Schildt joutui tutkimaan Multialla. Pöytäkirjan mukaan 81-vuotias ruotuvaivainen vanhus leikkasi kiveksensä puukolla ja kuoli verenhukkaan. Kuolema ei ollut helppo, sillä se tuli vasta noin viikon kuluttua. Kyseinen henkilö oli kaiken lisäksi sokea.⁴² Jos teräase ei tehonnut, itsemurhaaja saattoi täydentää tekoaan perisuomalaisella hukuttautumisella, kuten teki kiskolainen kaivostyömies.⁴³

Vaikka näyttää, että useimmat teräaseella suoritetut itsemurhat tehtiin nimenomaan pikaistuksissa, on täysin mahdotonta arvioida, kuinka kauan itsemurhaaja suunnitteli tekoaan. Muutamia tapaukset viittaavat siihen suuntaan, että tekoa harkittiin pitempäänkin. Tällainen oli myös erään kaupunginsaarnaajan itsemurha, jota edelsi alkoholismi ja testamentin tekeminen. Juuri testamentti sai hänen emännöitsijänsä hälyttämään etsijät. Saarnaaja löydettiin yhden Venäjän virstan päässä kaupungin ulkopuolelta.⁴⁴ Myös kalvolalainen loismies, joka ennen tekoaan oli solminut torpan kontrahdin mutta joka oli alkanut pelätä tulevaisuutta, lienee pitkään suunnitellut itsensä surmaamista. Ongelmat hän katsoi ratkaisevansa parhaiten ja lopullisesti tappamalla itsensä partaveitsellä.⁴⁵

Joutsenolainen opiskelija -tittelillä varustettu nuorukainen, joka aikaisemmin oli ollut vakavamielinen ja tasapainoinen, oli muuttanut raskasmieliseksi, kun hän oli alkanut tuntea kipuja sukuelimessään. Hän oli kertonut asiasta myös kotiväelleen, ja omaiset olivat kehottaneet häntä menemään lääkäriin. Ennen lähtöä kuumeileva nuorimies oli viettänyt useita syömättömiä ja nukkumattomia vuorokausia. Matkalla Lappeenrantaan, Lauritsalan kestikievarissa pysähtyessä, hän oli ottanut huoneen itselleen ja pyytännyt kievarin isännältä partaveistä ajaakseen partansa ennen kaupunkiin tuloa. Kun huoneesta ei muutama tuntiin kuulunut ääntä, meni isäntä katsomaan ja löysi opiskelijan verissään lattialta. Tämä oli leikannut partaveitsellä sukuelimensä ja haavoittanut itseään muualtakin. Viiltojen seurauksena oli ollut ankara verenvuoto, joka johti kuolemaan. Lääkärin mukaan opiskelija oli aikai-

40 VA, LHA I 1851, 262.

41 VA, LHA I 1851, 304.

42 VA, LHA I 1851, 313.

43 VA, LHA I 1851, 376.

44 VA, LHA I 1851, 436.

45 VA, LHA I 1875, 89.

menvuotias mies valitsi luodin maaliksi päänsä.⁵⁰

Yksittäisistä poikkeuksista huolimatta yleensä armeijan henkilökuntaan kuuluneet ja metsästystä harjoittaneet keskiluokan miehet tappoivat itsensä omalla ampuma-aseellaan. Varsin tyypillinen onkin permajalaisen sahan kirjurin itsemurha. Metsästystä harjoittanut mies oli juopotellut pitkään, ja alkoholismi oli ehtinyt vaiheeseen, jolloin hän ei tullut toimeen ilman päivittäistä viina-annosta. Vastoin tapojaan hän oli tapahtumapäivänä ollut selvä mutta alakuloinen. Iltapäivällä hän oli ladannut haulikkoaan ja käskenyt nelitoistavuotiaan poikansa mennä lainaamaan naapurista venettä, koska hän aikoi kalastamaan. Kun poika ehti rapulle, hän kuuli sisältä laukauksen. Kirjuri löydettiin kuolleena haulikko vierellä ja ampumahaava rinnan vasemmalla puolella.⁵¹

Kuvaava tilanteen ja aseman vaikutukselle itsemurhatavan ja välineen valinnassa on Suomen henkivartiokaartin tarkka-ampujapataljoonan asesepän oppilaan tapaus. Tällä helsinkiläisellä nuorukaisella oli mitä parhain mahdollisuus valita itsemurhavälineensä aseparissa työskennellessään. Hän otti pistoolin, jonka kuula asiasta kertovan ruumiinavauspöytäkirjan mukaan rikkoi lähes kaikki hänen kasvoissaan olleet luut.⁵² Jos joku muu kuin edellä mainittuihin ryhmiin kuuluva henkilö näytti tehneen ampuma-aseella itsemurhan, heräsi helposti epäily, että kyse saattoikin olla toisen suorittamasta teosta taikka vahingosta. Tällaiset tapaukset olivat poikkeuksia, mutta poliisiviranomaiset ja ruumiinavauksen suorittanut lääkäri epäilivät tätä tutkiessaan lohjalaisen karvarin oppipojan kuolemaa. Oppipoika oli nimittäin löydetty läheiseltä niityltä ampumahaava rinnan vasemmalla puolella.⁵³ Tähän itsemurhamuotoon kaikesta huolimatta liittynyttä salaperäisyyttä, suurtakin tulkinnanvaraisuutta, kuvaa hyvin henkivakuutusyhtiöiden näkemys ja saamat tiedot itsemurhatavoista. Niissä pidettiin "luonnollisena", että useimmat (40 %) itsemurhat oli tehty 1890-1915 ampumalla. Seuraavaksi yleisin itsemurhatapa vakuutusyhtiöille tulleiden tietojen mukaan oli hirttäytyminen (26 %), kolmantena myrkyttäytyminen (14 %), neljännellä sijalla hukuttautuminen (9 %) ja vasta viidenneksi yleisin teräaseella tehty itsemurha (5 %).⁵⁴ Kun luvut on laskettu vakuutetuista ne tavallaan kääntäen ilmaisevat sen, miten luotettavasti kyseisellä tavalla kuollut pystyttiin todistamaan itsemurhan tehneeksi.

Rengillä oli tietenkin tilaisuus ampuma-aseen saantiin, mikäli hänen palvelustalossaan tavattiin pitää asetta metsästyksen harjoittamiseksi. Vaikka palkollisen mielen tasapaino olisi ajoittain häiriytynyt,

50 VA, LHA I 1851, 380; myös VA, LHA I 1851, 299 (hämäläinen itsellismies).

51 VA, LHA I 1851, 346; myös turkulainen entinen kirjuri VA, LHA I 1875, 69.

52 VA, LHA I 1851, 332.

53 VA, LHA I 1851, 308.

54 J.J. Karvonen, Kuolleisuus ja kuolinsyyt Suomi-yhtiössä 1890-1915, Vakuustieteellisiä tutkielmia. Helsinki 1923, s. 201-202.

häntä ei aina ehditty valvoa. Ja jos omassa talossa ei ollut asetta, löytyi kyllä joku, jolta saattoi lainata tai varastaa pyssyn. Kangasniemeläinen renki lainasi aseensa naapurimökistä. Antaja ei tiennyt, että nuori mies oli koko aamupäivän ollut poissa tolaltaan. Aseen saatuaan renki oli mennyt palvelustalonsa riiheen, josta hänet iltapäivällä löydettiin ampuma-haava rinnan vasemmalla puolen. Ruumiinavauksen suorittanut piirilääkäri W. St. Schildt totesi vainajan nauttineen alkoholia. Schildt ei olisi ollut Schildt ellei hän olisi arvioinut viinan "osuutta" tekoon. Alkoholi ei hänen mukaansa ollut "teon varsinainen syy" mutta se oli kiihottanut 25-vuotiasta tasapainotonta renkiä tekoonsa.⁵⁵

Itsemurhiin on liittynyt kaksi sellaista ehtoa, jotka täytyessään ovat luoneet tapahtumaan romanttista hohtoa ja tehneet surmasta yle-vän. Jos teon motiivina on ollut onneton rakkaus ja jos itsemurhan on ampuma-aseella tehnyt nuori, vieläpä rahavaikeuksiin joutunut, upseeri, on tilitys kohtalolle katsottu riittäväksi. Vaikka upseeri ja pistooli puut-tuvat, niin rakkaus ja muukin ampuma-ase ovat riittäneet tekemään itsemurhasta jollakin tavoin hohdokkaan. Mainio laulumies, kuten esim. lukkari, vaikkakin virkaa tekevä, kelpaa esimerkiksi 1800-luvun puolivälisestä. Piikkiöläisten v.t. lukkari oli tapahtumapäivän aikana useaan otteeseen valitellut masentuneisuuttaan läheisilleen. Jälkeen jääneen kirjeen mukaan syynä oli ollut toivoton rakkaus, jota hän ei voinut kestää. Parempi vaihtoehto oli ampuminen.

Suomessa tehtiin 1800-luvun puolivälissäkin itsemurhia, joissa "ihannekuva" itsemurhasta täydentyy nuorella upseerilla. Herättämäs-tään kauhusta ja vieroksunnasta huolimatta itsemurha edellä mainitut kriteerit täytettyään muuttui "kauniiksi, joskin traagiseksi" kertomuk-seksi, jota väki itkien muisteli. Mutta tapahtuman osapuolten piti olla nuoria ja mieluummin kauniita. Ainakin nuoruuden vaatimuksen täytti venäläinen vänrikki, joka oli vain 20-vuotias ja joka Hämeenlinnassa teki itsemurhan. Vänrikki oli oleskellut kokonaista viisi kuukautta pai-kallisessa hotellissa ja viettänyt, kuten kuulustelupöytäkirja kertoo, varoihinsa nähden kallista elämää. Hän ei ollut "juomari" mutta oli nauttinut alkoholista siinä määrin, että oli kerännyt itselleen melkoiset velat. Luotonantajat olivat alkaneet vaatia maksuja, mistä velallinen oli hermostunut ja viettänyt useita unettomia öitä. Hänen oli nähty itkevän katkerasti ja poistuvan hotellista melua pitämättä. Ilmeisesti itsemurha-tavan valinta oli ollut vaikeaa, sillä hänet tavattiin naru kaulassa istu-masta puun juurelta. Todellinen kuolinsyy oli kuitenkin revolverin luoti, jonka hän oli ampunut pänsä läpi. Revolveri löydettiin hänen viereltään.⁵⁶

Romantiikkaa sen sijaan ei liittynyt ulvilalaisen kauppiaan itse-murhaan. Kuolema oli aiheutettu revolverilla. Vainaja ei ollut kokenut

55 VA, LHA I 1851, 170.

56 VA, LHA I 1875, 67.

ennen kuolemaansa mitään dramaattisia tapahtumia, sillä hän oli viettänyt hyvin rauhallista ja säädyllistä elämää. Edellisen tapauksen lailla ruumiinavauksen suorittanut lääkäri ja poliisiviranomainen päättelivät, että teko oli tehty mielenhäiriössä.⁵⁷ Aatelissyntyisen upseerin ja varsin nuhteettoman porvarin jälkeenjääneiden omaisten kannettavaksi ei ollut helppo säilyttää "tietoisen itsemurhan" aiheuttamaa surua.

Tässä yhteydessä ei kannattane ryhtyä kertaamaan kahta Suomen 1900-luvun alun julkisen elämän ehkä eniten huomiota saanutta aseella tehtyä itsemurhaa. Eugen Schaumanin ja Bobi Sivénin itsemurhia on selostettu sekä aikanaan julkisessa sanassa että myöhemmin erityisesti Seppo Zetterbergin Scaumania koskevassa elämäkerrassa (1988) ja kumpaakin Suomalainen itsemurha-teoksessa (1989, s. 112-122 erit.). Ne on yleensä luokitettu ns. poliittisiksi itsemurhiksi teon "päämotiivin" ja taustan perusteella. Ampuma-aseen käyttö näyttää muutenkin olleen tyypillistä juuri harkittujen poliittisten itsemurhien yhteydessä. Hyvän vaikutelman asiasta saa tutkittaessa vuonna 1918 tehtyjä itsemurhia kieltämättä varsin epäedustavan ja epäluotettavan aineiston avulla. Toisaalta ampuma-aseella tehdyt itsemurhat näyttävät liittyvän muutenkin väkivaltarikollisuuden suuriin jaksoihin. Tällöin tehdyistä itsemurhista on hyvin vaikea sanoa, ovatko ne aina olleet itsemurhia vai onko niihin liittynyt muuta väkivaltaa.

4.6 Modernimpi vaihtoehto - myrkyttäytyminen

Vaikka myrkyjä on tunnettu ja käytetty itsemurhavälineenäkin varsin varhain - tuntevathan luonnonkansatkin erilaisia kasveja saatavia huumaamis- ja surmaamistarkoituksiin soveltuvia myrkyjä - vasta uuden teollisen kehityksen myötä myrkyttäytymisestä tuli keskeinen itsemurhatapa. Nopeasti tappavan myrkyt valmistaminen laboratorioden ulkopuolella asiantuntemuksetta oli ollut hyvin vaikeaa. Toisaalta Suomeen saatiin uusi ankara myrkyt hallussapitoa koskeva asetus vasta 1880-luvun lopulla. Siinäkin lääkärit olivat huomaavinaan aukkoja, jotka saattoivat johtaa väärinkäytöksiin eli myrkyt joutumiseen asiattomien käsiin. Aiemmin on jo mainittu, että esimerkiksi Ruotsissa, joka teknisteollisessa kehityksessä kulki muutamaa vuosikymmentä Suomea edellä,⁵⁸ myrkyttäytymällä tehdyt itsemurhat olivat 1870- ja 1880-luvuilla varsin yleisiä ja fosforihapolla suoritettut itsemurhat tavallisia. Niiden aineiden tärkeysjärjestys, joilla itsemurha tehtiin, oli erilainen Suomessa

57 VA, LHA I 1875, 82.

58 Asetuksen kritiikistä ks. Duodecim 1887, s. 95-97; Ruotsin etumatkasta Soikkanen 1981, s. 439.

kuin Ruotsissa. Suomessa ajanjaksolla 1860-1890 käytettiin eniten strykniiniä, seuraavaksi arsenikkia ja kolmanneksi erilaisia mineraalihappoja. Lähes yhtä paljon tehtiin itsemurhia fosforilla, morfiinilla ja syankaliumilla. Ruotsissa tehtiin vuosina 1873-1892 myrkytysitsemurhia ylivoimaisesti eniten arsenikilla, jos sikiönlähdetyksessä käytetty fosfori jätetään ottamatta huomioon. Seuraavaksi tärkeimpiä itsemurhamyrkkyjä olivat juuri fosfori ja syankalium. Näitä huomattavasti vähemmän käytettiin mineraalihappoja, karboolihappoa ja strykniiniä.⁵⁹

Lääkintäkäytöstä tunnetulla morfiinilla suoritettiin suhteellisen harvoin itsemurhia sekä Suomessa että Ruotsissa. Maallikko ei päässyt siihen käsiksi. Apteekkarit ja lääkärit olivat eri asemassa. Yhdeksänentoista vuosisadan jälkipuoliskon ruumiinavauspöytäkirjoissa on vain muutama (5) tapaus, jossa itsemurhan tekijän sanotaan käyttäneen morfiinia tai ooppiumia. Näistä miehiä oli neljä ja naisia yksi. Ruotsissa tällaisia tapauksia esiintyi 1870- ja 1880-luvuilla kaksikymmentäviisi, yksitoista ooppiumi- ja neljätoista morfiini-itsemurhaa.⁶⁰ Kun siis sopivan myrkytys saanti oli sangen vaikeaa, tuntuu melkoiselta ihmeeltä, että jo 1875 suomusjärveläinen loismies oli saanut hankituksi strykniiniä surmataakseen itsensä.

Kaiken lisäksi tämä oli pitkään puhunut aikeestaan tappaa itsensä. Maaseutuoloissa tehty myrkytysitsemurha oli kuitenkin 1870-luvulla vielä niin harvinainen, että vasta jonkin ajan kuluttua omaiset ja naapurit alkoivat puhua tästä mahdollisuudesta. Heidän piti ensin tottua uuteen ajatukseen. Äkikseltään puhe siitä, että 31-vuotias maalaismies myrkytti itsensä, ei tuntunut edes sopivalta. Kun joku otti myrkyä, oli aina olemassa mahdollisuus, että kyseessä oli vahinko. Ruumiinavausta suorittaneen lääkärin oli erittäin vaikea päätellä, missä tarkoituksessa esimerkiksi hausjärveläinen mies joi tammikuussa 1901 40 g 90-prosenttista karboolihappoa, jonka seurauksena hän kuoli kahdessakymmenessä minuutissa.⁶¹

Ongelma sinänsä on myös se, muuttuivatko erittäin pienet fosforihappoisen kalkin määrät, joita lääkärit saattoivat määrätä naisille raskausaikana⁶², kansan karttuisassa kädessä tappaviksi annoksiksi sekä tietämättömyyden ja vahingon tietä "itsemurhia" lisääviksi tekijöiksi. Ongelman olemista vahvistaa tieto, että vakuutusyhtiöiden saamien tietojen mukaan naisten itsemurhista vuosina 1890-1915 suurin osa, peräti 46 % tehtiin myrkyttämällä.⁶³

59 Ks. esim. Westerlund 1898, s. 150 ja Lindberger 1893.

60 VA, LHA I, ruumiinavauspöytäkirjat; Westerlund 1898, s. 150.

61 VA, LHA I 1875, 75 ja 1901, 26.

62 Esim. K.J. Lybeck, Fosforihappoisen kalkin hyöty raskaudessa, Duodecim 1/1888, s. 3-6.

63 Ks. Karvonen 1923, s. 202.

5 MIKÄ SEN AIHEUTTI AIKALAISTEN MIELESTÄ

5.1 Määräysvallan käyttäjien mielipide

Suomen itsemurha-asteen kasvu ainakin osin tapahtui yhteiskunnan eriytymisen ja modernisoitumisen, ts. yhteiskunnan ns. kulttuuriasteen muuttumisen aikoihin.

Vanhaa yhteiskuntaa muutti ensisijaisesti tuotannon siirtyminen tehtaisiin. Tähän liittyi tuotannon, pääoman, työvoiman ja niiden myötä usein myös asutuksen uudelleen sijoittuminen, osin "urbanisoituminen", joskin sen aste oli hyvin vaatimaton.¹ Todennäköisesti myös nopean taloudellisen kasvun ja teollisuuden laajenemisen yhteiskunnalliset vaikutukset 1890-luvulta lähtien voimistuivat. Paavo Seppäsen mukaan teollistumiseksi tai modernisaatioksi kutsuttu kehitystapahtuma käsitti useampia eritahtisia osaprosesseja, joista teknis-taloudellinen muutos ulottui hyvin syvälle yhteiskuntaan.²

Hannu Soikkasen mielestä³ yhteiskunnan muutosprosessi alkoi jo 1800-luvun lopulla. Uuden yhteiskunnan arvot poikkesivat vanhaan kuuluneesta fatalismista, jollakin tavoin Jumalan ja luonnon armoilla elämisestä, mikä oli liittynyt yhtä hyvin ilmojen määräämään satoon

1 Ks. Soikkanen 1981, s. 433; myös Riitta Hjerppe, Kai Hoffman, Per Schybergson, *Industrin i Finland 1880-1980*. TF IF 100 år, Tekniska Föreningen i Finland 1880-1980. Helsingfors 1980, s. 10.

2 Paavo Seppänen, *Suomalainen yhteiskunta*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 166, 1977.

3 Soikkanen 1981, s. 434-35.

kuin kulkutautien aiheuttamiin sairauksiin ja kuolemaan.⁴

Muutokseen liittynyt väestön kasvu aiheutti sosiaalista vajoamista tai ainakin sen pelkoa lähes kaikkialla, kun taas köyhäinhoitorasituksen aleneminen 1890-luvulla osoittaa, että entistä suurempi osa väestöstä sai työtä. Mutta työn tekeminen ei ollut kaikille heidän erilaisten edellytystensä vuoksi pelkästään myönteistä. Systemaattisesti tosin on tutkimatta se, miten suomalaiset sopeutuivat uuteen työorganisaatioon.⁵

Siirtyminen vanhasta yhteiskunnasta uuteen tapahtui Suomessa muutama kymmenen vuotta myöhemmin kuin muissa Pohjoismaissa puhumatta teollistumisen kotimaista Englannista ja eräistä Keski-Euroopan maista. Suomalainen maatalousyhteiskunta taas uudistui jo 1880- ja 1890-luvulla nopeammin kuin yleensä vastaavassa teollistumisen vaiheessa olevien maiden yhteiskunnat.⁶ Suomi erosi erityisesti Norjasta ja Tanskasta mutta jonkin verran myös Ruotsista siinä, että teollistuminen ei keskittänyt väestöä kaupunkeihin ja että maaseudulle muodostuneissa teollisuustaaajamissa vanha ja uusi yhteiskunta toimivat rinnan.⁷ Joidenkin ulkonaisten kehitysprosessien, esimerkiksi naisten ansiotyön ja yleisen koulutuksen, osalta Suomi kulki uuteen yhteiskuntaan jopa selvästi edellä muita maita. Kehityksen taustalla oli perinne, joka haja-asutuksen ja miesten pitkän poissaolon myötä oli muovannut naiselle erilaisen aseman perheessä kuin esim. Keski-Euroopassa.⁸

Ruumiinavauksen suorittanut lääkäri ja poliisiviranomaiset olivat sidoksissa aikaansa pyrkiessään määrittämään tai päättelemään, miksi henkilö oli tehnyt itsemurhan. Ruumiinavauspöytäkirjaan kirjattiin muitakin "syitä" kuin päihtymys ja mielenhäiriö⁹, mutta jo Saelan huomautti, että ne tekijät, joita kyseisessä asiakirjassa nimitetään itsemurhien syiksi, ovat paljolti näennäisiä. Mutta yhtä vähän kuin olisi syytä hyväksyä ns. nykyiseksi "totuudeksi" 1800-luvulla suoritettua oikeuslääketieteellistä tutkimusta, yhtä vakavasti on tähdennettävä sitä, että lääkäriellä oli omana aikanaan "tavallista enemmän kokemusta ja harjoitusta" ratkaista alaansa kuuluva tehtävä, tässä tapauksessa itsemurhan vaikutin. Asioilla ja ongelmilla ei vain silloinkaan ollut lopullista "tieteellistä", "objektiivista" ratkaisua. Ja vaikka historioitsija jälkeensä tuntisi houkutusta toimia jonkinlaisena tieteen tuomarina, hänen

4 Soikkanen 1981, s. 436.

5 Työnteon luonteesta ja eroista esim. E.P. Thompson, *Time, Work, Work Discipline and Industrial Capitalism, Past and Present*. 1967, s. 58, 59, 95-97; Esitetty myös Soikkanen 1981, s. 441.

6 Soikkanen 1981, s. 441.

7 Soikkanen 1981, s. 443.

8 Soikkanen 1981, s. 448-49.

9 Viralliseen tilastoon on syiden perusteella merkitty ainoastaan ne itsemurhaajat, jotka olivat tekoa tehdessään päihtyneitä tai mielenhäiriössä.

on syytä olla ryhtymättä moiseen puuhaan.¹⁰ Toisaalta lähteet sellaiseen eivät tässäkin tapauksessa kaada tai vahvista yksittäisiä hypoteesejä. Aina löytyy tarpeeksi aikalaiskuvauksia puolustamaan mitä tahansa näkökantaa.¹¹

Vuosina 1851-1860 tehtyihin itsemurhiin merkittiin yhteensä 31 syytä, ja kuitenkin kolmasosa kaikista tapauksista sijoitettiin luokkaan tuntematon vaikutin.

TAULUKKO 23 Itsemurhien syyt 1851-1860 ruumiinavauspöytäkirjojen mukaan

Oletettu syy	Itsensä surmanneita	
	miehiä	naisia
Mielen järkkyminen	91	41
Uskonnollinen syy	10	10
Kuumehoure	26	8
Juoppohulluus	46	1
Sairaus	18	2
Raskasmielisyys	76	6
Elämän halveksunta	3	1
Vihanpurkaus	6	1
Juopottelukohtaus	26	0
Kevytmielisyys, alkoholin väärinkäyttö	57	6
Kevytmielisyys	3	0
Omantunnontuska, ahdistus	3	1
Avioliiton ulkopuolinen raskaus		4
Aviollinen ristiriita	3	2
Muu perheriita	2	0
Pahoinpitelyn uhri (lapsi)	3	1
Pahoinpitelyn uhri (palvelija)	2	1
Mustasukkaisuus	2	0
Onneton rakkaus	4	0
Tyytymättömyys yhteiskunnalliseen asemaan	1	0
Köyhyyden pelko	1	0
Sodan pelko	1	0
Vastoinkäymiset	1	1
Omaisuuuden menetys	7	0
Oikeusjutun häviäminen	1	0
Pelihäviö	2	0
Velat, taloudellinen paine	11	2
Köyhyys, kurjuus	10	2
Irtolaisuudesta vangitseminen	1	0
Vastoinkäymisen pelko	6	1
Rangaistuksen pelko	18	1
Tuntematon vaikutin	219	32
(N=784)	660	124

Lähde: Saelan 1864, s. 44-45; kontrollin vuoksi myös VA, LHA I, Ruumiinavauspöytäkirjat vuosilta 1850, 1851, 1856, 1860.

10 Kysymys on Paul Feyerabendin mielipiteestä, ks. Pertti Haapala, *Sosiaalhistorian lupaus*. Historia nyt. Helsinki 1990, s. 81.

11 Tästä esim. Juha Siltala, *The dimension of Change in Psychohistory*. *Studia Historica*, 33. *Miscellanea*. Ed. Antero Tammisto - Katariina Mustakallio - Hannes Saarinen. Vammala 1989, erit. s. 377-85.

Idealisoitu, romantisoitu ja siten tavallaan julkisesta kielteisyydestään huolimatta hyväksytty tapahtuma on aina harvinainen. Tämä koskee rakkauden ja aviollisten ristiriitojen vuoksi tehdyiksi katsottuja itsemurhiakin. Niitä sattui varsin vähän. Arkipäiväiset tekijät, kuten mielen-
tasapainon järkkyminen ja alkoholin käyttöön tavalla tai toisella kietoutuneet vaikuttimet sen sijaan liittyivät viranomaisten mukaan tiiviisti suomalaisten itsemurhiin. Useille 1800-luvun puolenvälin lääkäreille ja viranomaisille alkoholin käyttö sinällään riitti itsemurhan syyksi. Mustasukkaisuuden tunteet purettiin aggressiolla toista kohtaan, vain hyvin harvoin epäily toisen uskottomuudesta katsottiin syyksi itsensä vahingoittamiseen. Uskonnollisia tekijöitä ja taloudellisen katastrofin aiheuttamia tunteita ei myöskään pidetty kovin yleisinä vaikuttimina. Erilaisista syistä aiheutuneiden pelkotilojen sen sijaan katsottiin johtavan varsin usein itsemurhaan. Lisäksi tuntematon vaikutin -ryhmään kuuluvista tekijöistä pelkotiloihin liittyviä ongelmia löytyisi todennäköisesti varsin runsaasti. Kokonaisuutena lääkäreiden ja poliisi- sekä muiden viranomaisten näkemys itsemurhien syistä heijasti aikansa maailmankuvaan kuuluvaa tieteellistä ja moraalista käsitystä ihmisen vaikeuksista ja niiden ajallisista seurauksista.

TAULUKKO 24 Itsemurhien syyt Suomessa 1851-1860 ja 1871-1880

Oletettu syy itsemurhaan	Osuus kaikista itsemurhista (%)	
	1851-60	1871-80
Mielen järkkyminen	29.0	24.5
Alkoholin väärinkäyttö	7.0	10.0
Sairaus	7.0	2.5
Kuumehoure	-	1.5
Avioliiton ulkopuolinen raskaus	0.5	1.0
Synnytys	-	0.5
Epäonninen rakkaus	1.0	-
Köyhyyden ja nälänhädän pelko	1.0	-
Taloudelliset vastoinkäymiset	5.0	1.5
Pahantapaisuus	0.5	0.5
Onneton avioliitto	0.5	0.5
Vastoinkäyminen rippikoulussa	0.5	0.5
Kaksinnaiminen	0.5	-
Eläimeen sekaantuminen	0.5	-
Rangaistuksen pelko	2.5	1.5
Muu pelkotila	1.0	0.5
Uskonnolliset ongelmat	3.0	-
Tuntematon vaikutin	40.0	55.0
	100 (N=784)	100 (N=649)

Mielenjärkkymisestä jollain tavoin kärsineet oli helppo erottaa omaksi ryhmäkseen, koska useiden elämänvaiheista tiedettiin kertoman tai hoidon perusteella varsin paljon. Todettu tauti tai pitkäaikainen juopottelu kävivät niin ikään selville poliisitutkinnassa. Viranomaisten oli helppo selvittää myös vainajan taloudellinen asema. Uskonnollisten syiden ja rakkausongelmien selville saanti sen sijaan saattoi olla mahdotonta. Usein kahden viimeksi mainitun ongelmaryhmän eräiden tekijöiden voisi aivan hyvin katsoa kuuluvan myös mielenjärkkymiseen liittyneisiin vaikuttimiin.

Kun esitetyt numerot viittaavat selvästi joihinkin tekijäryhmiin, kannattanee hieman tarkemmin valaista sitä taustaa, missä ne esiintyivät. Mahdollista on kuitenkin puuttua vain tärkeimpiin. Perusteena on myös se, että ne kuvannevat aikaansa laajemminkin. Käytetty metodi poikkeaa hieman tavanomaisesta. Edellä on lyhyesti viitattu niihin yhteiskunnallisen kehityksen peruspiirteisiin, jotka luonnehtivat tähän yhteyteen kuuluvaa Suomessa tapahtunutta muutosta. Nyt on kysymys osin jonkinlaisesta kiertomenetelmästä. Useimpien tekijöiden kohdalla esitetään lähinnä niitä "mahdollisuuksia", joita henkilöllä olisi ollut, ellei hän olisi tehnyt itsemurhaa. Nämä viittaukset ajan ja historiallisen menneisyyden aiheuttamiin paineisiin koskevat myös tutkittavan ajan itsemurhan luokittelijoita.

5.2 Mielensterveydelliset ongelmat

1850-luvulla katsottiin, että lähes 30 % itsemurhasta oli tehty mielensterveyden järkkymisen seurauksena. Osuus oli 1870-luvulla hieman yli 30 % ja 1880-luvulla noin neljäsosa. Vuodesta 1891 lähtien käsite mielensterveyden järkkyminen ilmaistaan termillä mielisairaus.

TAULUKKO 25 Mielisairaana tehdyt itsemurhat Suomessa 1891-1916

	Tutkittuja itsemurhia		Mielisairaana tehtyjä itsemurhia (% kaikista)		
	Miehiä	Naisia	Miehiä	Naisia	Yht.
1891-1900	862	204	25.5	34.3	27.2
1901-1910	929	238	17.8	22.4	18.7
1911-1916 ^{a)}	675	196	7.9	6.6	7.0

a) vain 6 vuodelta

Lähde: Verkko 1949, s. 151 ja 153.

Naisten mielisairaana tekemien itsemurhien osuus laski erittäin jyrkästi, noin viidenteen osaan kahdessa - kolmessa vuosikymmenessä. Saelan löysi 784 itsemurhaajaa käsittävästä tutkimusaineistostaan vain kolme tapausta, joissa hänen mielestään perinnöllisyys oli selvästi mukana. Vuosia 1891-1900 koskeva lukusarja, joka ajan lääkäreiden mielestä osoitti psyykkisten oireiden itsemurhan taustavaikuttimena vähentyneen, oikeuttaisi kysymään, miten mielisairaita yleensä hoidettiin.

Yleisistä sairaaloista ja hoitolaitoksista huolimatta¹² heidät päätettiin useimmiten jonkinlaisen "kuurin" jälkeen takaisin tavalliseen elämään. Näin ikään kuin virallisesti tarjottiin yksilökohtaisen ratkaisun tekemisen mahdollisuutta. Tällainen päätelmä on epähistoriallinen kahdessaakin merkityksessä. Emme varmasti tiedä, helpottiko hoitolaitoksesta poistuminen itsemurhan tekemistä. "Jonkinlainen kuuri" ei myöskään ollut aikanaan jonkinlainen vaan vastasi 1800-luvun lääketieteen käsitystä parannuskeinoista. Se taas, että sairaanhoito Suomessa ennen teollistumiskehitystä nivelti pääosin vaivaishoitoon, viittaa tiettyyn suuntaan. Sairaisiin ei 1800-luvun puolella välissä edellytetty kohdistettavan erilaisia hoitotoimenpiteitä kuin muihinkaan huollon tarpeessa olleisiin henkilöihin.¹³ Tässä on kyse lähinnä julkisesta sairaanhoidosta, joka oli tarkoitettu pääosin "köyhälle väestösosalle" mutta myös talonpoikaiselle rahvaalle.¹⁴

Vuonna 1840 annetun asetuksen mukaan lääninlasaretista oli varattava paikkoja mielitauteja sairastaville potilaille. Niissä järjestettiin kaksi kuukautta kestänyt koehoito. Jos potilas ei tänä aikana parantunut, seurakunta sai päättää, lähetettiinkö hänet erityiseen mielisairaalaan vai pääsikä/päästettiinkö hän kotihoitoon.¹⁵ Mahdollisesti vain silloin, kun potilas katsottiin niin "hulluksi", että hän oli ympäristölleen vaarallinen, hänet haluttiin parantolaan. Masentuneisuus ja itsetuhon ajatus eivät seurakunnan "lääkäreille" ja "psykologeille" eli isännille merkinneet mitään. He eivät yksinkertaisesti tienneet sellaisista ongelmista.¹⁶

Oikeastaan vasta 1800-luvun lopulla mielisairaajat alettiin käsittää sairauksiksi. Heitä oli ennen pidetty vaivaisina, joihin mahdollisesti Jumala oli soveltanut rankaisuvältaansa ja joita ihmisten senkin tähden tuli armahtaa, mutta tuskin parantaa. Poliisiviranomaisten rooli kotona olleiden mielisairaiden hoidon valvojina ehkä parhaiten osoittaa, että näi-

12 Ks. esim. Niilo Pesonen, Terveiden puolesta sairautta vastaan. Terveiden ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla. Porvoo 1980, s. 419-420.

13 Hannu Vuori, Lääketieteen historia - sosiaalishistoriallinen näkökulma. Jyväskylä 1979, s. 113.

14 Vuori 1979, s. 198.

15 Asetuskokoelma, Asetus 4.2.1840.

16 Ks. Jaakkola 1982, s. 133.

tä pidettiin ennen kaikkea vaarallisina.¹⁷

Ennen 1800-luvun puoliväliä, jolloin toimi kaksi hoitolaitosta ja jolloin sairaat jaettiin parantuviin ja parantumattomiin, Suomessa oli yli 3000 mielisairasta, joista vajaa kymmenesosa oli "lunastettu" eliniäksi hoitolaitoksiin.¹⁸ Hoitoon pääsyn mahdollisuudet heikkenivät 1840-luvulta lähtien, kunnes vuonna 1882 valmistuivat lääninsairaaloiden vastaanotolaitokset, Kuopioon rakennettiin 120-paikkainen mielisairaala 1885, laajennettu Niuvanniemen laitos otettiin käyttöön 1894 ja Tampereelle tulevan laitoksen suunnittelu käynnistettiin.¹⁹

Suomessa oli 1900-luvun alussa lähes 1 100 varsinaista mielisairaanhoidtopaikkaa ja 7 500 mielisairasta: noin 4 600 varsinaista mielisairasta, lähes 3000 tylsämielistä. Mielisairaot jakaantuivat lääneittäin seuraavasti:

TAULUKKO 26 Mielisairaot lääneittäin 1890-1900

Lääni	1890		1895		1900	
	LM	Mielis./ 10 000 as	LM	Mielis./ 10 000 as	LM	Mielis./ 10 000 as
Uudenmaan	623	26.0	676	25.6	708	30.8
Turun ja Porin	1 228	31.0	1 319	31.5	1 378	30.8
Hämeen	629	24.4	742	27.8	869	28.8
Viipurin	563	16.1	792	20.9	805	19.1
Mikkelin	480	26.5	564	30.5	705	37.2
Kuopion	663	22.8	801	26.7	912	29.0
Vaasan	1 108	26.6	1 256	28.8	339	29.1
Oulun	653	26.4	784	30.1	824	29.3

Lähde: Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 40.

Vuosisadan vaihteessa noin 12 % sairastuneista sai Suomessa hoitopaikan. Vuonna 1905 asetettu komitea arvioi koko maassa olevan vuonna 1906 peräti lähes 12 000 mielisairasta, joista noin puolet olisi tarvinnut hoitoa.²⁰

Ennen uuden 1889 säädetyin järjestelmän käyttöönottoa kutsuttiin aivan virallisesti ja asetuksen antamisen jälkeen epävirallisesti vaivaistalon mielisairaille tarkoitettua osastoa selliosastoksi, kuten Jouko Jaakkola on Tampereen vaivaishoidon hallituksen pöytäkirjojen perusteella todennut.²¹ Suuressa teollisuuskaupungissakin erityinen kunnalli-

17 Asetuskokoelma, Asetus 28.5.1889.

18 Ks. tästä Mervi Kaarninen - Pekka Kaarninen, Pitkänien sairaala. Tampere 1990, s. 8.

19 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 10-11.

20 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 41-42.

21 Ks. Jaakkola 1982, s. 134.

nen mielisairaala avattiin vasta vuoden 1902 lopussa.²²

Jaakkolan mukaan Tampereella varsin keskeinen mielisairauden aiheuttama ongelma oli ilmeisesti yhteydessä teollistumis- ja kaupungistumiskehitykseen. Vuosisadan taitteessa alkoi myös voittaa alaa käsitys, että maaseutu ympäristö oli mielenterveydellisesti parempi paikka kuin kaupunki,²³ ja käytössä olleet mielitauteja ja itsemurhia koskevat tilastoluvut tukivat tätä näkemystä, jonka jo Saelan tutkimuksessaan oli tuonut esiin.

Helposti kuitenkin erehdytään pitämään muualla itänyttä ongelmaa kaupungin synnyttämänä, vaikka kaupunki saattoi olla pelkästään sen laukaisija. Kaupungithan olivat koko ajan väestöä vastaanottavia paikkoja, joihin myös mielenterveysongelmista kärsineitä muutti. Traditionaalissa yhteisössään, lähinnä maaseudulla, ja yhteisönsä tukemina he saattoivat selviytyä, mutta oudossa ympäristössä ja yksin voimat eivät aina riittäneet. Kaupunkiin muutto ei erälle merkinnyt pelkästään taloudellisia ongelmia vaan myös vaikeuksia ihmissuhteissa, jopa työssä. Varsin kuvaava vaikka pieni osoitus tästä on Tampereen Finlaysonin puuvillatehtaalta, Pohjoismaiden suurimmasta, vuonna 1869 irtisanottujen työläisten irtisanomisen syyt. Niitä olivat oma pyyntö, veneerinen tartunta, näpistys, varkaus, sopeutumattomuus tehdastyöhön, huono työnjälki, karkaaminen mutta huomionarvoisesti myös "tehdastyössä yksinkertainen".²⁴ Pieneltä osaltaan edellä kerrotut maininnat oikeuttavat käsityksen, että monet maaseudun elämän sosiaaliset, taloudelliset, henkiset ja terveydenhoitoon liittyneet vääristymät, joita ajan piirilääkäritkin kuvasivat raporteissaan varsin realistisesti, joskus naturalistisestikin, siirtyivät ihmisten mukana kaupunkeihin, missä niitä ei onnistuttu oikaisemaan.

Vaikeudet liittyivät laajaan yhteyteen. Historiallisesti asiaa voi eräiltä osin tarkastella tutkimalla niitä tekijöitä, joita ajan lääkärit pitivät mielenterveysongelmista kärsineiden henkilöiden hoitolaitoksiin lähettämisen tai tulon syinä. Määriteltiinhan mielenhäiriö vielä 1914 ohimenevää laatua olevaksi sekavuustilaksi, jonka aiheutti useimmiten jokin ulkonainen syy, kuten esim. kuumetauti, myrkytys, ankara mielenliikutus tai tapaturma.

Vuonna 1900 yhteensä 427 vastaanotetun mielisairaspotilaan hoitontulon syyksi lääkärit nimesivät kaikkiaan 39 tekijää ja silti nimeämättä jäi lähes kolmasosa. Potilaista 14 % oli sellaisia, joiden suku-

22 Jaakkola 1982, s. 134.

23 Jaakkola 1982, s. 135; Saelan 1864, s. 68; ajan psykiatrian käsityksistä erit. Oppenheim 1991, s. 102-103.

24 Maaseudun olojen kuvauksista on esimerkkejä paitsi lääkäreiden toimintakertomuksissa myös Duodecim-lehden 1880- ja 1890-lukujen numeroissa; työhön sopeutumisesta Vesa Koskiaho, Tampereen Finlaysonille 1860-luvulla muuttaneen työväestön demografinen rakenne. Suomen historian pro gradu. TAY 1991, s. 35-36.

lainen oli kärsinyt mielenterveysongelmista.²⁵ Kun itsemurhien määrä suurlakon ja eduskuntauudistuksen jälkeen selvästi lisääntyi, on aiheellista jatkaa sen joukon tarkastelua, joka näinä aikoina joutui hoitolaitoksiin mielenterveyden järkkymisen vuoksi.

TAULUKKO 27 Lapinlahden, Niuvanniemen ja Pitkäniemen laitoksen sekä Käkisalmen turvakodin hoitoon 1906-1909 otetut

Hoitoon joutumisen "otaksuttu syy"	Määrä			
	1906	1907	1908	1909
Lapsivuode ja sen seuraukset	23	-	-	-
Ruumiillinen liikarasitus	13	10	-	-
Uskonnon vaivat	13	18	13	-
Rakkauden vaivat	17	11	19	6
Taloudelliset huolet	14	10	10	2
Mielenliikutukset	15	13	18	-
Pelästyminen suurlakon aikana	3	-	-	-
Sosialistien kiihotus, lakot ja mietiskely niiden johdosta	29	24	13	4
Ruumiillinen sairaus	4	-	-	-
Hermosairaus	8	-	-	-
Isä alkoholisti	13	-	-	13
Alkoholin väärinkäyttö	14	-	-	11
	166	86	78	36

Lähde: SVT, XI Lääkintölaitos, 23 Lääkintöhallituksen kertomus vuosi 1906-1909. Helsinki 1908-19, 2. "Otaksutut syyt" kattavat 20-30 % koko sisäänotetusta joukosta.

Poliittisista ja taloudellisista "syistä" aiheutuneet ongelmat muodostivat 1906 lääkäreiden mukaan lähes 30 % koko tekijäjoukosta. Kuva ei juurikaan muutu vuoteen 1907 siirryttäessä. Mielitautien, tai ainakin mielisairaaloihin tulleiden arvioitujen oireiden sidosta yhteiskunnalliseen asemaan kuvanee se, että vuonna 1906 laitoksiin otetuista oli työmiehiä 75, talonpoikaista kansaa 72, torppareita 47 ja mäkitupalaisia 65. Maistereita, ylioppilaita ja seminaarilaisia, joita Suomen väestöstä oli hyvin vähäinen osa, oli kahdeksan tapausta. Mielisairaaloihin otettujen sosiaalinen status ei kovin suuresti muuttunut. Jos verrataan potilasjoukkoa itsemurhan tehneisiin, tausta eroaa merkittävästi vain siinä suhteessa, että mielisairaaloihin otettiin naisia lähes yhtä paljon kuin miehiä. Tälle seikalle oli varsin käytännöllinen syy: paikkojen lukumäärä. Eri yhteiskuntaryhmiin kuuluneiden potilaiden sukupuolijakautuma sen sijaan oli selvästi erilainen.

25 Ks. Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 45-46; SVT, XI Lääkintölaitos, 22, s. 206.

TAULUKKO 28 Vuosina 1907-1909 Lapinlahden, Niuvanniemen ja Pitkäniemen keskuslaitoksiin sekä Käkisalmen turvakotiin otettujen hoidokkien yhteiskunnallinen status sukupuolen mukaan

	1907		Sukupuoli 1908		1909	
	M	N	M	N	M	N
Talollisia	61	20	52	29	45	35
Torppareita	19	17	24	29	31	19
Itsellisiä	35	26	20	19	31	25
Työmiehiä	44	27	25	16	34	32
Opiskelijoita					7	1
Merimiehiä					5	1
Vankeja					7	2
Vaivaisia	1	3				

M= Miehiä

N= Naisia

Lähde: SVT, XI Lääkintölaitos, 24, 25, 26 Lääkintöhallituksen kertomukset 1907, s. 347, s. 368-69 ja 1909, s. 366-67.

Mitä alemmaksi yhteiskunnallisessa hierarkiassa mentiin, sitä "demokraattisemmaksi" sukupuolisessa suhteessa mielisairaalassa olo tuli, mitä yhtäältä talollisten ja toisaalta itsellisten sairaalapotilaiden luvut osoittavat. Yksittäisistä mielisairaalaan tulon syistä sukupuolesta riippumattomia olivat uskonnolliset tekijät, rakkauden vaivat korvensivat enemmän naisia, poliittiset ongelmat kiusasivat enemmän miehiä. Yleensä sairaalat vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla muuttuivat miesten hoitopaikoista laitoksiksi, joissa pyrittiin hoitamaan kumpaankin sukupuoleen kuuluvia henkilöitä. Olihan esimerkiksi Tampereen sairaalassa olijoista 1850 noin 80 %, 1870 noin 52 %, 1890 noin 65 % ja 1910 noin 54 % miehiä.²⁶

Vaikka esimerkiksi Pitkäniemen laitoksen potilaista vuonna 1900 runsas neljäsosa oli lähtöisin kaupungeista ja vaikka kaupunkilaispotilaista oli helsinkiläisiä ja tamperelaisia miltei saman verran eli lähes 30 %, ²⁷ laitokseen tuli potilaita ympäri Suomea.²⁸ Potilaat olivat tullessaan parhaassa työiässä. Vuosina 1909-1910 tulleiden yleisin diagnoosi oli nuoruuden tylsistyminen ja toiseksi yleisin kiihkomasennustila.²⁹ Suuren murroksen vuonna 1918 otaksuttavat syyt hoidokkien ottamiseen maan kaikkiin laitoksiin olivat seuraavat.

26 Ks. Jaakkola 1982, s. 175.

27 Ks. Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 46.

28 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 46-47.

29 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 53.

TAULUKKO 29 Mielisairaaloihin 1918 tulleiden potilaiden hoitoon ottamisen syyt

Syy	otettuja hoidokkeja
Juoppoutta suvussa	23
Perinnöllisyys	132
Lapsivuode ja sen seuraukset	3
Vanhuus	4
Pelästyminen	17
Mielenliikutus	12
Liikarastitus	5
Taloudelliset vaikeudet	3
Uskonnollinen mietiskely	4
Sota-aika	89
Vankeus	4
Tuntematon	234

(N= 637)

Lähde: SVT, XI Lääkintölaitos

Kätkeytyipä sanonnan sota-aika taakse mitä tahansa kansalaissoita- vaupussodan tapahtumat näyttävät olleen melko mahtava isku suomalaisen psyykeen, sillä mielisairaalaan "sota-ajan" vuoksi joutuneiden kokonaislukumäärä nousi vuonna 1918 122 henkeen. Se oli lähes 20 % otettujen yhteismäärästä. Tämän osuuden ylittivät vain oletettu perinnöllinen taipumus sekä tuntematon syy, jonka taakse saattoi kätkeytyä paljon juuri sodan järkytyksen kokeneiden henkilöiden ongelmia.

Kuvitelmat mielisairaaloiden hoitomuodoista ja näiden laitosten oloista yleensä olivat erittäin kielteisiä. Perinnetietokin osoittaa, että jo sana mielisairaala, hullujenhuone, oli varsin tehokas pelotuskeino sekä sairaille että terveille. Kun potilaat sijoitettiin laitoksiin, otettiin huomioon myös heidän sosiaalinen asemansa. Niinpä pensionääriosastolle ohjattiin rauhallisia säätyläispotilaita. Ajoittain laitoksissa oli oma osastonsa kriminaalipotilaille.³⁰ Vielä 1800-luvun alkupuolella ei mielisairaita Suomessa yritetty parantaa vaan eristää mahdollisimman kauaksi terveistä ja yleensä normaalista elämästä.³¹ Pakkokeinoista vapaasta mielisairaanhoidosta tosin alettiin Euroopassa puhua jo 1800-luvun alkupuolella, ja sitä lienee kokeiltu esimerkiksi Lapinlahden sairaalassa, mutta nopeasti oli palattu vanhoihin menetelmiin. Vasta vuonna 1904 pakkokeinoista luovuttiin kokonaan.³²

Mielisairaala oli satunnaisista vapauksista huolimatta suljettu laitos, jossa kävi harvoin vieraita ja joka herätti jo tämän sulkeutuneisuutensa vuoksi ennakkoluuloja ja pelkoa. Vuoden 1889 asetus rajoitti

30 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 51-52.

31 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 56.

32 Esim. Kalle Achte, Satakolmekymmentä vuotta psykiatria. Lapinlahden sairaala 1847-1971. Helsinki 1974, s. 38, 41.

potilaiden yhteyksiä ulkomaailmaan. Ilman lääkärin lupaa potilas ei saanut ottaa vastaan vieraita, ei edes kirjeitä.³³ Vuoden 1908 mielisairaanhoidon komitean esittämiä, ns. vapaita hoitomuotoja, joita kunnallisella puolella jo kokeiltiin, suunniteltiin Pitkäniemeenkin 1910-luvun alussa.³⁴

Ruumiinavauspöytäkirjassa ilmoitettiin yleensä, että vainaja oli osoittanut taipumusta raskasmielisyyteen.³⁵ Varsin usein mielenterveyden järkkyminen näyttää liittyneen muuhun pitkäaikaiseen sairauteen.³⁶ Kun kaatumatauti luettiin mielisairauksiin, asianomaista tautia sairastanut saattoi pitää itseään mielisairaana. Epilepsia katsottiin myös periytyväksi, ja lääkäreiden kertoman mukaan kansa pelkäsi sen tarttuvan. Kotioloissa epileptikkojen hoito ei vastannut edes aikansa käsitystä ihmisarvoisesta kohtelusta, mihin osaltaan vaikutti pitkä perinne. Varsin myöhään kaatumatautia eläissään poteneet vainajat jätettiin pesemättä. Heihin ei saanut koskea.³⁷ Joskus tästä vaivasta kärsineen kehitys eteni itsemurhaan saakka.³⁸ Kun kerran mielisairaahan hoitopaikoista oli puute, sellaisetkin henkilöt, jotka välttämättä olisivat tarvinneet asianmukaista hoitoa, joutuivat olemaan kotona. Lääkärin käynni potilasta katsomassa kerran puolesta vuodessa ei paljon auttanut. Raskasmielisyydestä kärsinyt henkilö saattoi lopulta, pitkänkin ajan kuluttua, päätyä itsemurhaan.³⁹

Laitoksesta pois päässeen sairaan käyttäytyminen saattoi näyttää täysin "normaalilta", sillä normaalina pidettiin sellaista henkilöä, joka ei häirinnyt tai uhannut toisia. Mutta yhtä äkkiä hiljainen kausi loppui traagiseen tapahtumaan.⁴⁰ Voimakaskaan oireilu ei aina johtanut hoitoon, kuten erään kiteeläisen huonemiehen vaimon tapaus osoittaa. Nainen oli pitkään ollut mielisairas, ja hän oli jo vuotta aikaisemmin useaan otteeseen yrittänyt tappaa itsensä. Talven ajan hän oli "ollut rauhallinen" mutta kesän tultua osoittanut "merkkejä mielenterveyden järkkymisestä". Aikeensa hän onnistui toteuttamaan kesällä. Itsemurhatapana vain oli teräaseen käyttö eikä uhkauksien mukainen hukuttautuminen.⁴¹

33 Ks. kys. Asetus, Asetuskokoelma 23/1889.

34 Kaarninen - Kaarninen 1990, s. 62.

35 Esim. VA, LHA I, 350/1851.

36 Esim. VA, LHA I, 361/1851.

37 Kalle Achté, Jouko Lönnqvist ja Juha Pentikäinen, Vanha suomalainen kuolemankulttuuri. Kuolema elämän keskellä. Toim. Jan-Erik Ruth ja Pirkko Heiskanen. Keuruu 1985, s. 68-69; lääkäreiden kertomuksista ks. esim. Reinhold Envald, Harvinainen tapaus hystero-epilepsiaa parannettu hypnotismin avulla, Duodecim 1-2/1891, s. 17.

38 VA, LHA I, 317/1851.

39 VA, LHA I, 43/1851.

40 VA, LHA I 1851, 238; vrt. myös 1901, 42.

41 VA, LHA I, 288/1851.

Tiettyihin käytöskaavoihin totuttiin. Henkilö, joka oli opittu tuntemaan mieleltään ailahtelevana, ei saanut paljonkaan huomiota osakseen, vaikka hän uhkasi riistää hengen itseltään. Omaiset ja naapurit pitivät uhkausta "temperamentin" osoituksena, johon ei tarvinnut reagoida. Jos uhkaukset toistuivat, niistä häipyi uskottavuus. Pienikin poikkeava tapahtuma saattoi kuitenkin merkitä tällaisen henkilön kohdalla paljon.⁴² Toisaalta sitten "hulluuteenkin" totuttiin. Kun ei hoitolaitoksissa ollut tilaa, oli pakko tulla toimeen kotona.⁴³ Jos kyse oli esim. rengistä tai piiasta, heidän työpanostaan voitiin käyttää hyödyksi varsin pitkään, yleensä kunnes sairas henkilö tuli "ympäristölleen vaaralliseksi".⁴⁴ Monille sosiaalisesti korkealla olleille oman tai sukulaisen mielen- terveydelliset ongelmat tai suorastaan mielisairaus oli häpeä, jota yritettiin salata mahdollisimman pitkään,⁴⁵ ja näin annettiin tavallaan mahdollisuus itsetuhoajatuksen toteuttamiselle.

5.3 Uskonto ja työ, menestys ja kärsimys

Vaikka uskonnollisuudesta ja mielen-terveysongelmista puhutaan hyvin usein yhdessä ja vaikka viranomaiset löysivät varsin runsaasti henkilöitä, joiden itsemurhan vaikuttimiksi he arvioivat "uskonnon vaivat", konkreettisia yksityiskohtia lähteissä esiintyy varsin harvoin. Toiseksi, harvatkin tapaukset olivat aina naisia. Kolmanneksi, itsemurhaan liittyvä uskonnollisuus oli lähes poikkeuksetta jollakin tavoin hurmoksellista ja - voisi sanoa - virallisen kirkon opin liepeillä olevaa. Tästä on "tyypillinen" esimerkki juvalainen talollisen vaimo, joka puoli vuotta "uskoon tulonsa" jälkeen päätti päivänsä itse. Tämä "uskoon tulo" on sikäli merkittävä, että naapurit kertoivat naisen olleen lapsesta lähtien hyvin uskonnollinen. Kysymys oli herännäisyydestä, joka Savon puolella saavutti joskus äärimmäisiä muotoja.⁴⁶ Neljäs, ja tässä yhteydessä tärkein piirre on, että uskonto ja työ näyttävät liittyneen lujasti toisiinsa. Ne myös muodostivat toisen puolen suomalaisen käytännöllisessä arvo- ja uskomusjärjestelmässä tutkittavana aikana. Toiselta puolen löytyvät menestys ja pettymys. Monet edellä mainitut itsemurhan "syyt" tulivat yksilölle sellaisiksi osin sen kasvatus- ja normijärjestelmän seurauksena, jonka uskonto vahvasti pohjusti.

Yksilön kestävämpään tilanteeseen johtanutta kehitystä tutkit-

42 VA, LHA I, 328/1851.

43 VA, LHA I, esim. 251/1851 ja 314/1875.

44 VA, LHA I, 271/1851.

45 Ks. esim. VA, LHA I, 78/1875 ja 72/1875.

46 VA, LHA I, 333/1851.

taessa ei teoriassa saisi nostaa selittäjäksi yksittäisiä riskitekijöitä, koska sama ongelma, esim. sairaus tai alkoholi, ilmentää varsin eri asioita jo yhdenkin yksilön elämänvaiheissa.⁴⁷ Historiallisen empirian kannalta ajan lääkärien käsitys työn merkityksestä mielenterveydelle on ulottuvuus, jota voidaan tarkastella hieman konkreettisemmin ja tutkittavan ajan mielekkyys huomioon ottaen. Ongelma on hyvin laaja eikä se todennäköisesti sellaisenaan ole itsemurhien kanssa välittömässä syy- ja seuraussuhteessa, sillä yleensä on arveltu, että tarkoituksenmukainen työ on eräitä keskeisiä itsemurhan esteitä. Mutta työ ympäristöineen luo ihmisen elämänsisältöä, ja se on joillekin lähes ainut side yhteiskuntaan.

Myös silloin kun etsitään niitä tekijöitä, jotka rakentavat yksilön omanarvontuntoa ja minä-kuvaa lienee työ eri ulottuvuuksiin tärkeimmistä päästä, vaikka sillä ainakin vanhempina aikoina on ollut lähinnä aineellinen merkitys. Voimakas uskonnollinen lataus selittyy siitä, että työtä on perusteltu vahvasti uskonnollisin argumentein.⁴⁸

Moniulotteisuudesta ja kokonaisuolemuksensa abstraktisuudesta huolimatta työ oli yksilölle varsin konkreettinen asia. Ei ole tarpeeksi historiallista tietoa varhaisempien vuosisatojen työelämästä eikä työntekijöiden suhtautumisesta työhön. Suurten ajattelijoiden kirjoitukset eivät sitä paljasta. Niissähän ilmaistaan ainoastaan se, miten toivottiin tai luultiin asian olevan. Eräät varsin kursoriset suomalaista maalaisyhteisöä koskevat esimerkit puhdasoppisuuden vuosisadalta saavat kuitenkin oletamaan, että ongelma oli hyvin moni-ilmeinen ja että esimerkiksi palkollisväen asenne työhön ei ollut erityisen myönteinen. Laiskottelemisista ja karkaamisista syntyneet oikeusjutut viittaavat tähän suuntaan,⁴⁹ vaikka niihin sisältyi paljon muutakin kuin ahtaasti työelämään liittyviä tekijöitä.

Rengit piikojen kuten myös talonpoikaisen rahvaan tavoin olivat sen aikakauden lapsia, jonka kestäessä luterilainen puhdasoppisuus ainakin yritti painaa suomalaisen mieleen ne normit ja ihanteet, joita on pyritty mutta myös pakotettu noudattamaan viimeisiin vuosikymmeneihin saakka. Pohjoismainen luterilaisuus oli ideologia, jonka kansa tajusi, koska se sisälsi paljon käytännön tarpeita koskevia sääntöjä. Lutherin muotoilemaa yhteiskuntaetiikkaa opetettiin jo lapsille. Katekismukseen liitetty huoneentaulu määräiti valtasuhteet sekä perheessä että yhteiskunnassa.⁵⁰ Esimerkkinä voisi todeta, millaisia ohjeita vuosisatoja käytössä pysynyt Gezelius-piispan katekismus *Yxi Paras Lasten Tavara*

47 Ks. esim. Juha Siltala, *Itsetuho kulttuurin kielenä. Julkaisematon esitelmä Itsetuho-seminaarissa 16.9.1989*, s. 2.

48 Ks. esim. Raija Julkunen, *Työprosessi ja pitkät aallot: työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistymisenä*. Tampere 1987, s. 6-25; Nygård 1989, s. 9.

49 Nygård 1989, s. 108-118.

50 Sundin 1982, s. 47; Juva 1955, s. 70-74, 117-118.

antoi elämää varten.

Palkollisia vaadittiin olemaan kuuliaisista "teidän ruumiillisille isännillenne, pelvolla ja vapistuksella teidän sydämmenne yksinkertaisuudessa,.....ei silmäin edessä palvelen, niin kuin ihmisten mieltä nou-tain vaan niin kuin Kristuksen palvelijat, tehden sydämmessä mitä Jumala tahtoo, hyvällä mielellä palvelen herraa ja ei ihmistä. Tieten että mitä hyvää kukin tekee, sen hän on jälleen herralta saapa, olkoon orja eli vapaa. Te palvelijat olkaat alamaiset kaikella pelolla teidän isännil-lenne, ei ainoastaan hyville ja siveille vaan myös....."⁵¹ Sanomaan si-sältyi lupaus saada jotakin vastineeksi. Toisaalta kehoitus voitiin tulkita myös siten, että jos ei saanut Herralta hyvää, ei ollut täyttännyt tehtä-väänsä; ts. kukin sai syyttää pelkästään itseään menestymättömyydes-tään. Ikään kuin lupauksena Raamatun Timoteus-kirjeen sanoin katekis-muksessa pyhitettiin monivuosisatainen työelämän rautainen laki: "työ-mies on palkkansa ansainnut."

Maallista ja hengellistä ei voinut erottaa toisistaan, vaan ne oli-vat saman asian eri puolia. Tämän käsityksen edes alkeellinen sisäistä-minen loi ihmiselle paineita. Olipa kansan lukemisharrastus ja oppimis-kyky millainen tahansa, ymmärsipä rahvas lukemaansa ja ulkoa oppi-maansa tai ei, kaksi - kolme vuosisataa kestänyt varsin homogeeninen ja vaihtoehdoton opetus vaikutti. Ristiriidat eivät kalvaneet tavallisen "kirkkouskovaisen" mieltä eivätkä aiheuttaneet epäilystä opetetun asian mielekkyydestä ja oikeutuksesta. Työn moraaliset arvot iskostettiin kansalaisen mieleen jatkuvalla toiminnalla. Kaikki käytetyt keinot tuki-vat toisinaan, ja kaikki opettajat opettivat samaa asiaa samalla lailla.

Työ oli raskasta, ja sitä tehtiin pitkään vuorokaudessa näyttipä useiden lepohekien ja monien ruoka-aikojen korostuminen miltä tahan-sa. Sitä paitsi työtä tehtiin ruumiillisista voimaa käyttäen. Vaasan piirin piirilääkäri G. Rosendal mainitsi vuonna 1905, että hänen piirissään yleisimmin esiintyvät sairaudet voitiin jakaa kolmeen pääryhmään: tuberkuloosi, neurastenia ja mahalaukun sairaudet. Rosendalin mielestä tautisuuteen vaikutti suuresti juuri kova työ, erityisesti naisten kohdal-la. Rosendal viittasi siirtolaisuuteen, tosin siinä merkityksessä, että sen seurauksena oli kova puute työvoimasta, joten naiset joutuivat teke-mään raskaita "miesten" töitä. Näin tapahtui etenkin ruotsinkielisellä alueella.⁵² Lääkäriin käsitys naisten rasittumisesta raskaissa töissä saat-taa loukata monia nykyajan tieteellisiä ja arvostuksiin liittyviä käsityk-siä, mutta 1900-luvun alkuvuosina se oli sekä lääkäreille että potilaille yhtä todellinen kuin viimeksi mainituille oma sairaus.

Työn tekemistä koskeva ehdottomuus ulotettiin joka alalle. Kun sen etiikka oli kirjattu uskonnollisiin kirjoihin, oli välttämätöntä oppia

51 Yxi Paras Lasten Tavara. Turku 1795.

52 SVT XI Lääkintölaitos, 22. Lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1905. Otteita piirilääkärien vuosikertomuksista. Helsinki 1907, s. 37.

myös lukemaan. Ja lukemistakin harjoiteltiin tosi protestanttisella meiningillä. Ei ollut väliä, millainen opittu taito oli, kunhan se ulkoisesti täytti vaatimukset. Varsin monissa yhteyksissä on annettu kuva, että suomalaisten lukemaan oppimiseen olisi sisällynyt suuria, joskin huvittavia vaikeuksia. Lienee aiheellista torjua tällainen käsitys. Lukemaan oppimisen vaikeuksista kärsivälle opetus ja opettajat enempi kuin ympäristö ei tarjonnut mitään huvittavaa. Vielä 1800-luvun loppupuoliskolla rippikoulukin näyttää olleen kriisin aiheuttaja. Tällainen kriisitilanne yhdessä aikuistumisen kanssa saattoi tuoda mukaan alkoholin. Taustalla väijyi pelko, että varsin perustavanlaatuinen tapahtuma eli avioliitto jäisi saavuttamatta, jos lukeminen ei ollenkaan sujuisi. Epäily omista kyvyistä ja ulkoapäin tuleva pakko saattoivat ajaa nuoren itsemurhaan, mihin esimerkiksi joutsalaisen torpparin pojan tapaus viittaa.

Uskonto nimittäin liittyi sekä kasvatukseen että valvontajärjestelmään. Tietenkin vanhaluterilainen kasvatuskäsitys oli alkanut herättää epäilyksiä sivistyneistössä jo 1700-luvulla, mutta sen asemaa tavallisen kansan mielissä ei helposti horjutettu. Tottelevaisuus ja vanhempien kunnioittaminen olivat lapsille ja palkollisille perusedellytyksiä sekä maalliseen että hengelliseen menestykseen, kuten neljäs käsky asian ilmaisi. Vanhemmille taas valistuksen mielipiteet lapsen tahdon neutraalisuudesta ja ympäristötekijöiden vaikutuksesta lapseen eivät olisi tuoneet mitään helpotusta. Jos he tunsivat epäonnistuneensa kasvatustyössään, ts. jos he havaitsivat lastensa käyttäytyvän opetetusta poikkeavalla tavalla ja etenkin jos muut joutuivat asiaan puuttumaan, he syyllistivät itsensä entistä enemmän. Edes käsitys perisyntistä ei enää riittänyt puolustukseksi.⁵³

Kirkon kilpailijaksi noussut työväenliikekään, vaikka se halusi oikaista vääryydet, ei antanut uutta ajatusmallia. Se tarjosi entistä tieteellisemmän käsityksen työstä, sen vaikutuksista ja tekijöiden alistetusta asemasta. Jo pelkästään lentävä sanonta "työn orja" ilmoitti maailmalle, että työ oli kunnioituksen kohde, sillä oli arvoa ja voimaa, sen tekijät olivat sankareita. Mutta heille ei suinkaan annettu oikeutta hallita työtä, vähentää tai lopettaa sitä, vaan ottaa itselleen pelkästään sen tuottama hyöty. Työ oli paljon pyhempi ilmiö kuin työn tekijä.

53 VA, LHA I 1851, 92; ks. myös Kai Häggman, *Från självklarhet till ideologi-Familjen som den bildande klassens ideal i 1800-talets Finland. Den problematiska familjen*. Red. Panu Pulma. HArk 97. Helsinki 1991, s. 148-149.

5.4 Poliitikka ja pettymys

Marxilaisen tieteellisen sosialismin opinkappaleet joutuivatkin Suomessa erikoiskäsittelyn kohteeksi. Niitä alkoivat tulkita itseoppineet agitaattorit, joilla ei ollut mitään mahdollisuutta vapautua siitä perinnöstä, jonka kristillinen luterilainen kirkko kasvatuksella ja opetuksella oli heihin siirtänyt. Työstä puhuttiin ihannoivin fraasein, jotka eivät lainkaan keventäneet suomalaisen köyhälistön sielua. Kaiken muun "helvetillisen" lisäksi uusi oppi pakotti yksilön odottamaan aikaa, jolloin työn raskaan raatajat saisivat nähdä työn tulokset ominaan. Kuten viimeinen tuomio uusi yhteiskunta näytti antavan odottaa itseään pitkään, vaikka sanomaa vietiin Satakunnan torppiin, Pitkäsillan pohjoispuolelle ja Pohjois-Savon pirtteihin peräti suomalaisperinnäisin menetelmin. Agitaatiokokoukset olivat kuin hartausseurat, ja työväentalot eivät opin julistamisen intensiteetissä jääneet kirkoista jälkeen. Opintokerhojen ja lukukinkereiden sekä kiertokoulun välillä on vaikea nähdä suurtakaan eroa. Poliittista valveutumista kutsuttiinkin esim. Pohjois-Savossa herätysliikkeeksi. Oppimisen palkintokin oli kaikesta huolimatta kummassakin epävarma. Yhteistä oli myös usko, että uusi maailma kaikesta huolimatta voitaisi. Mutta kumpaakin tietä kuljettaessa oli ensin kärsittävä ja ennen kaikkea tehtävä työtä ja kilvoiteltava.

Myös tapa asioiden esittämiseen oli suomalaisille uskonnon julistuksesta tuttu. Jos kirkko ja uskonnolliset herätysliikkeet näkivät maailman jakautuvan kahteen osaan: hyvään ja pahaan, Jumalan ja paholaisen valtaan, agitaattorit saarnasivat kapitalistin ja työläisen vastakohtaisuutta. Sosiaalisesti ja sivistyksellisesti heikossa asemassa olleita syrjäkyläläisiä mutta myös oppimatonta tehdastyöväestöä varten oli tarkoituksenmukaista asettaa asiat mustavalkoiseksi vastakohtapariksi, jolloin oli vain hyvää ja pahaa, rikasta ja köyhää, kapitalismia ja sosialismia. Sanoma yksinkertaistui, havainnollistui mutta myös yksipuolistui, kuten agitaatiotoiminta ensimmäisten eduskuntavaalien edellä osoittaa.⁵⁴

On tietenkin mahdotonta määritellä puhutun ja kirjoitetun agitaation yhteistä tai erillistä vaikutusta sekä poliittisessa että laajemmin henkisessä merkityksessä. Mutta on ilmeistä, että ns. ruohonjuuritasolla suullisen agitaation merkitys oli suuri. Agitaattorit puhuivat yksinkertaistettua, voimakkaalla tunnelatauksella varustettua kansankieltä asioista, lähinnä radikaalisista sosiaalipoliittisista uudistuksista, joiden kansa helposti ymmärsi koskevan itseään ja mielsi ne tavoittelemisen ja

54 Tästä ks. Pekka Hämäläinen, Suomen työväenliikkeen agitaatio-organisaatio ja siihen kuuluneen matkapuhujajärjestelmän toiminta Pohjois-Savossa vuoteen 1907, Suomen historian pro gradu. TAY 1991, erit. s. 66-88; Agitaattorin puheesta ja esitystavasta kuvaus myös Ilmari Kiannon teoksessa Punainen viiva. Helsinki 1953, s. 123-140.

ainakin unelmoinnin arvoisiksi. Kansan parista lähteneet sosialistiagitattorit osasivat sopivasti yhdistää sosialistisen julistuksen rahvaan vanhaan, uskonnollispohjaiseen ajatteluun. Joukkoja suggeroivien keinojen hallintaan oli opetettu myös agitaatiokursseilla. Paljonkaan sävyeroa - käytetyistä vertauksista puhumatta - uskonnolliseen sanomaan tuskin oli tälläkään julistuksella:

"ei ole ketään ruoskan suutelijaksi luotu, ei ole ketään känsäisin käsin, verta vuotavin sormin pantu iäkseen tervasjuurikkaita kiskomaan, jotta porvarit hankkimilla rahoilla saisivat laiskan päiviä viettää, verkavaatteissa ja samettisilkissä pöyhistelä ja makeita viinejä juoskennella..... Semmoinen Jumala, josta pappi saarnaa se on kapitalistien keksimä kultainen vasikka"⁵⁵

Kestämätöntä lienee edes olettaa, että joko politiikka tai työ sinällään johtaisivat itsemurhiin. Mutta mielentasapainoltaan jo muutenkin epävakainen ihminen voitiin näihin asioihin kuuluvien tekijöiden yltiöpäisellä paisuttamisella saattaa pois tasapainosta. Yksilön kokemukset sopeutetaan yhteisön uskomuksiin ja arvoihin. Näin tehdään yleisesti tietämättä. Kokemuksia taas tulkitaan aina omaksutun symbolimaailman valossa. Ihminen mukauttaa kokemuksen, joka ei sovi yhteen tradition kanssa, entisiin ajatusuomiin, mutta hän saattaa tulkita sen myös tavallaan "oikein" eli uudella tavalla, koska se on hänelle uusi. Tältä osin symbolinenkin maailma muuttuu.⁵⁶ Itsemurhan tekeminen edellytti ainakin jossakin vaiheessa henkilökohtaista ratkaisua, jonka pääkriteereitä ovat juuri teon tekijän ja hänen elinyhteisönsä menneisyys (traditio), kokemukset ja ennen kaikkea hänen tulkintansa kokemistaan kriiseistä.

Tämä johtaa myös vielä kerran pohtimaan lähteistön muodostamaa ongelmaa. Vaikka ajan kertoviin ja arvioita esittäviin lähteisiin onkin suhtauduttava erittäin varoen, voidaan myös muistaa, että ei ole luotettavia ja epäluotettavia lähteitä vaan että jokainen lähde on luotettava oman syntynsä ja tarkoituksensa edellyttämällä tavalla. Porin piirilääkäri totesi kertomuksessaan lääkintöhallitukselle, että vuoden 1905 terveydentilasta puhuttaessa "ei voinut olla mainitsematta niitä lukuisia hermoston häiriöiden ja mielenhäiriöiden kohtauksia, jotka ilmestyivät seurauksena maamme historiassa ikimuistettavan lakkoviikon tapahtumien aiheuttamasta mielenjännityksestä".⁵⁷ Saman vuoden osalta totesi Pielisjärven piirin piirilääkäri O. Granholm, että Nurmeksen puolessa esiintyi epidemian tapainen mielisairaus. Mikä tämän aiheutti ei lääkä-

55 Ks. Kianto 1953, s. 130.

56 Tästä Peter L. Berger, *The Social Reality of Religion*. London 1969, eri paikoin; tässä myös Heikki Räisänen, Raamattu. Kokemusten kirja, Tiede 2000 5/1989, s. 19-20.

57 Lisiä Suomen Viralliseen Tilastoon. XI lääkintölaitos. Uusi jakso 22. Lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1905. Helsinki 1907, s. 36.

rin mielestä ollut varmaa. Mutta hän oletti, että "nykyajan olot ja mielihengellisestä ja ruumiillisesta elämästä ovat etupäässä otettavat huomioon, samoin kuin yleinen luottamuksen puute".⁵⁸ Lähdeaineisto osoittaa vastaansanomattomasti, että henkiset vaikeudet ilmenivät vuosisadan vaihteessa myös poliittisella kielellä toimivassa maailmassa. Siihen liittyi vaihtoehtojen vähyys tai, jos niitä oli, niiden melkoinen ristiriitaisuus sekä uusien arvojen omaksumisen totaalisuus.⁵⁹

Mikä poliittinen ajattelutapa sitten oli erilaisiin konflikteihin johtaneen kehityksen taustalla. Mikään yksiselitteinen vastaus ei tässä kohdassa ole oikea eikä se löydy yhdeltä puolelta. Työväenliike esimerkiksi oli varsin myöhäinen ilmiö Suomen poliittisessäkin elämässä. Ajattelutavan juuret olivat syvällä. Poliittisen ideologian parissa valmentauduttiin lähetystehtävän suorittamiseen. Ihanteellisen kansalaisenkin kasvatus tapahtui ylhäältä annettujen ohjeiden ja periaatteiden mukaan. Jo Snellman oli todennut, että ihmisellä oli oikeus vaatia onnea vain "järjen" ja "oikeuden" siteissä.⁶⁰ Tästä hegeliläisestä ajatusjohtelusta Suomessa satuttiin tekemään pitkälle meneviä käytännön johtopäätöksiä.

Valtio ei ollut väline vaan päämäärä sinänsä. Se oli kaiken yläpuolella. Käsitys sopi työväenliikkeelle, sillä joukkoliikkeetkin syntyivät integroimaan yksilöitä valtioon.⁶¹ Työväenliike halusi järjestelmän muutosta valtion puitteissa, ei perinnäisen valtion ja yksilölle rajoja asettavan valtarakennelman hävittämistä. Rahvasta varten luotiin ajatuskonstruktio oikeudenmukaisesta maailmanjärjestyksestä, jota pahat ja itsekkäät "herrat" vastustivat. Tehostunut poliittinen toiminta alistui ihmisen poliittisen saarnan kuuntelijaksi. Kun aatteet ovat hitaita, uskonto vaikutti syvällisemmin ajatteluun ja sitä tietä toimintaan vasta vuosisatojen vaihteessa, jolloin sen sisältöön ei ainakaan sivistyneistö tietoisesti enää uskonut.⁶² Mutta kansallisuus ja kunniallisuus muodostivat yhä liiton, jota ei ollut hyvä rikkoa.⁶³

Suomalainen ei kuitenkaan omaksunut kaikkea, mitä hänelle opetettiin. Tavoitteena ollut yhteishenki säröili sangen varhain. Opporutonismi voitti isänmaallisen velvollisuudentunteen jo routavuosina.⁶⁴ Mutta oikeastaan vasta punakaartilainen pelästytti porvarillisen puo-

58 SVT XI Lääkintölaitos 22. Lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1905. Helsinki 1909, s. 41.

59 Ks. Juha Siltala, Suomalaisen ahdistuksen historia. Projektin loppuraportti. 1989, s. 2-3.

60 Snellman, Samlade arbeten I-III. Helsingfors 1892, s. 702-709.

61 Vrt. Kansa liikkeessä.

62 Ks. Mosse 1985, s. 150-151; Siltala, em. loppuraportti 1989, s. 26.

63 Ks. Weeks 1986, s. 43-44.

64 Ks. esim. Annamari Sarajas, Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen. Porvoo 1962, s. 140.

len.⁶⁵ Vaikka väkivaltaa omaa itseäänkin kohtaan suunnattiin maaseudulla juuri 1917-1918 suhteellisen paljon, puhuttiin edelleen "terveestä maaseutuväestöstä", joka palauttaisi kuriin "sisäisen, terroristisen vihollisen". Heränneet edustivat todellista suomalaisuutta sen "ihanteellisessa muodossa".⁶⁶ Toisenlaisiakin näkemyksiä esitettiin,⁶⁷ mutta ne eivät päässeet vallitseviksi.

Poliittisten kriisien aikana tehdyissä itsemurhissa ja joukkoitsemurhissa - laajasti ottaen - lienee myös kysymys periaatteessa kahden kulttuurin kohtaamisen tuottamista vaikeuksista. Vaikka joukkoitsemurhien tutkimuskohteena ovatkin olleet ns. luonnonkansojen piirissä syntyneet liikkeet, joiden tarkoituksena on ollut selviytyä voimakkaamman, usein länsimaisen, kulttuurin kohtaamisen aiheuttamasta kriisistä pyrkimällä palauttamaan ja korostamaan jotakin oman kulttuurin olennaisia piirteitä, voidaan periaatteessa sama asetelma havaita erilaisten poliittistenkin kulttuurien kohdatessa. Itsemurhien vaikuttimet voivat tällöin olla sekundaarisesti erilaisia yksilöllisistä syistä johtuvia, mutta ensisijaisesti syynä on juuri yhteisön perusteellinen häiriötila,⁶⁸ mihin vuonna 1918 sekä talvisodan aattona ja alussa Suomessa voimakkaasti lisääntyneet itsemurhat⁶⁹ selvästi viittaavat.

Jo talvisodan kestäessä, kun huomattiin itsemurhien lisääntyminen juuri YH:n ja sodan syttymisen aikana, pidettiin todennäköisenä, että itsemurhaajat olivat lähtöisin "samasta ihmispiiristä". He olivat tasapainottomia ja menettivät helposti itsehillintänsä. Heidän sopeutumiskykyään pidettiin huonona.⁷⁰ Näkemyksen mukaan poikkeuksellisenä aikana pidettävä sota ja sen aiheuttama rasitus herkistivät ihmismieliä ja edistivät psykopaattisten reaktioiden syntymistä. Toisaalta selitettiin pelon erottavan osan sotapalvelusaikana sattuneista itsemurhista rauhanaikaisista. Lähtökohtana tällekin käsitykselle oli se, että itsemurhan tehneet tavalla tai toisella olivat heikompaa ainesta kuin tavalliset ihmiset, jotka kestivät sodan tuomat paineet.⁷¹

65 Ks. Sarajas 1962, s. 149-157; vrt. Eino Leino, Päivälehti 28.11.1905.

66 Sarajas 1962, s. 142.

67 Sarajas 1962, s. 155.

68 Olli Alho, Itsemurha varhaiskantisissa kulttuureissa. Itsemurha. Toim. Raija Alho. Helsinki 1970, s. 77.

69 Martti Kaila, Itsemurhien korvattavuudesta. Lakimies. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen Aikakauskirja 1943, s. 308.

70 Kaila 1943, s. 308.

71 Kaila 1943, s. 308.

5.5 Moraali

Suomalaisille opetetun "käytännön teologian" mukaan paha sai palkkansa, hyvä ja uskollinen palvelija palkittiin. Ensi näkemältä tämä tuntuu sopivan huonosti yhteen sen Göran Dahlin käsityksen kanssa, että kaikki ovat kehitykseltään enemmän tai vähemmän vajavaisia ja samalla "epäsosiaalisia". Mutta vajavaisuus voidaan käytännössä nimetä vain niiden ominaisuudeksi, jotka ovat ratkaisevasti erilaisia kuin muut.⁷² Yhdistävä tekijä käsitysten välillä on kuitenkin lapsuuden kokemusmaailma.

Psykohistorioitsijoiden mukaan ns. esimodernien suomalaisvanhempien oli puutteen keskellä vaikea vastata lasten kehitystarpeiden psyykkiseen puoleen tarvittavalla teholla. Ajatuksen perustelu, että näillä oli liian paljon tehtävää elannon hankkimisessa, sopii todistukseksi tavallisellekin historioitsijalle. Lapsethan olivat työvoimaa eikä heillä sinällään ollut itseisarvoa.⁷³ Ihminen ei päässyt kokeilemaan eikä tuntemaan rajojaan, mikä agraariyhteisössä ei ollut kovin vaarallista, sillä siinähan ongelmat ja pelot kohdattiin usein kollektiivisesti. Sen sijaan kaupungistuvassa yhteisössä jokaisen oli lähinnä yksikseen kestettävä häneen suuntautuneet paineet.⁷⁴ Itsemurhien suhteellinen nousu modernimpaan järjestelmään siirryttäessä näyttääkin hyvin tukevan tällaista ajatusjohtelua. Itsemurhan tehneiden määrä on kuitenkin niin pieni ja ryhmä ominaisuuksiltaan niin "erilainen", että mitään patenttiselistystä näin yleisellä tasolla liikkuva ajattelu ei tarjoa.

Tietyt persoonallisuuden piirteet syntyvät perintötekijöiden ja myöhemmän kehityksen tuloksena: eristäytyvyys, depressiivisyys ja impulsiivisuus esimerkiksi. Vaikka itsemurha on ennen kaikkea traaginen yksilöllinen tapahtuma, se jo sellaisenaan kertoo, että yksilön ja yhteisön väliset suhteet eivät toimi. Sen selittämiseen tarvitaan tietoa ympäristöstä, sillä itsemurhiin altistavat tekijät liittyvät sosiaaliseen ympäristöön.⁷⁵

Näistä vähäisempiä eivät 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa olleet sukupuolielämään liittyneet paineet. Niitä oli sekä miehillä että naisilla. Mutta historiassa voidaan tutkia vain niitä, joiden toimista on jäänyt jälkiä, lähteitä. Ja tällöin tulee kysymykseen lähinnä ajan sukupuolinormien vastaisesti käyttäytynyt nainen. Hänestä teko voitiin helposti nähdä. Toisaalta jo "vanhan yhteiskunnan" suhtautuminen tyttölapseen

72 Ks. Siltala em. loppuraportti 1989, s. 5; Göran Dahl, *Begär och kritik*. Lund 1986, eri kohdin.

73 Lapsista ks. Panu Pulma - Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*. Kouvola 1987, s. 13 eteenpäin.

74 Ks. Siltala em. loppuraportti 1989, eri kohdin.

75 Ks. esim. Lönnqvist *Tiede* 2000 1/1987, s. 9.

heijastaa sen arvomaailmaa varsin laajasti. Tyttöä ei yleensääkään toivotu kuten poikalasta. Tämä yhdistyneenä käsitykseen, että tyttö oli luotu lähtemään talosta, asetti tietyt rajat kasvatukselle. Huonotapainen ja laiska tyttö ei tuottanut kunniaa vanhemmilleen. Tytöltä vaadittiin enemmän ahkeruutta, huomaavaisuutta ja itsehillintää kuin pojalta. Ankaran kasvatuksen tavoitteena oli nostaa tytön arvoa avioliittomarkkinoilla. Häntä kasvatettiin avioliittoa varten ja siksi hän tavallaan tuotti kasvattajalleen enemmän huolta kuin poika. Häntä tuli kovistella ankaralla kädellä, hänen seksuaalista käyttäytymistään tuli jatkuvasti valvoa ja hänet tuli ennen kaikkea saattaa hyviin naimisiin. Alkajaisiksi on myös hyvä huomata, että samaan aikaan kun aviottomat lapset lisääntyivät, tehtiin itsemurhia tavallista enemmän. Kiistaton tämä yhteys ei kuitenkaan ole, sillä 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin aviottomien lasten määrä väheni, itsemurhat lisääntyivät edelleen. Tosin edellisten määrä lisääntyi välittömästi ennen sodan syttymistä kuten kävi itsemurhillekin.⁷⁶

Kun mainittu kehitys sattui samaan aikaan kaupungistumisen kanssa, tämä sai mm. voimansa tunnossa eläneen työväenliikkeen myötä päätään nostavan työläisnaisliikkeen pitämään itsemurhia pääasiassa avioliiton ulkopuolisen raskauden aiheuttamina. Työläisnainen kirjoitti vuonna 1909 otsikolla "Naisten itsemurhista" artikkelin, jossa lähdettiin siitä, että luonnostaan naiset kyllä kestävät paitsi fyysisiä myös sielun kipuja huomattavasti paremmin kuin miehet. Käsitystä todisteltiin eri maiden miesten ja naisten tekemien itsemurhien lukumäärillä. Tähdentäessään itsemurhien määrän jatkuvaa kasvua kirjoittaja viittasi taloudellisesti heikkoihin suhdanteisiin. Huonompaa naisainesta eivät olleet ne, jotka pitivät nopeaa ja väkivaltaista "itsevapauttamista" parempana kuin itsemurhaa ammattihaureudessa. Keskeisimpiä itsemurhan syitä oli sukupuoliuhtauden menetys, jota miehelle ei voinut koskaan sattua.

Kirjoituksen mukaan kauhea porvarillinen yhteiskunta kaksinaismoraaleineen, so. siveyskäsitteineen, lykkäsi kaiken tuskan ja häpeän naisen kannettavaksi, jos hän teki sellaisen, muka hirveän rikoksen, että saattoi maailmaan vailla laillista isää olevan lapsen. Vaikka äitiys yleensä kohotti naisen velvollisuudentuntoa, vahvasti hänen itsesäilytysvaistoaan ja suojeli häntä itsemurha-ajatukselta, surullinen tosiasia näytti kuitenkin olevan, että avioton äitiys oli naisitsemurhien pääasiallinen syy. Epätoivo löysi uhrinsa petetyistä, yhteiskunnan hylkäämistä nais-

76 Tyttöjen ja poikien erilaisesta "kasvatuksesta" arki- ja kotiyhteisössä tarjoavat SKS:n arkistossa olevat paikallistarina keräelmät ja erilliset kerääjäsidokset varsin osuvia ja asiaa luonnehtivia esimerkkejä, vrt. myös Heli Pulkkinen, Naisen asema Suomen 1800-luvun maatalousyhteisössä muistitietokeräyksen mukaan. Pro gradu -tutkielma, SH, JY 1988; aviottomien lasten määrästä esim. Heikki Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Helsinki 1952, s. 221-222.

raukoista. Kirjoituksen mukaan todistettavasti varsin suuri osa itsemurhan tehneistä naisista oli raskaana. Aviottomien lasten lukumäärän kasvaessa naisten tekemät itsemurhat lisääntyivät. Nousu oli voimakainta suurissa kaupungeissa, koska niihin muutti runsaasti nuoria tyttöjä sekä maalta että pikkukaungeista. He etsivät työtä. Kun sitä ei ollut, he olosuhteiden pakosta ajautuivat epätoivoisiin tekoihin. Taustalla oli aina surkeat olot: hätä, suru, työttömyys, olevan yhteiskunnan ja talousjärjestelmän epäkohdat.⁷⁷

Kirjoitus oli värikäs puheenvuoro, jossa yhteiskunnallis-poliittinen asennoituminen määräsi aineiston tulkintaa. Aineisto sinänsä oli asiallista, jopa tosiasioiden kanssa osin yhtä pitävää. Ainakin vielä 1800-luvun puolivälissä oli aviottomia lapsia syntynyt juuri palkollisille ja itsellisille naisille, sillä lähes 33 % palvelusväkeen kuuluvista naisista oli saanut aviottoman lapsen. Esimerkiksi talollisten ryhmään kuuluvista naisista noin kymmenellä prosentilla oli avioton lapsi. Mutta avioliiton ulkopuolisen raskauden osuus itsemurhien vaikuttimena ei kuitenkaan liene ollut niin yksiselitteinen kuin kirjoittaja antoi ymmärtää. Kuten useaan otteeseen on todettu, tilastoissa esitetyt syyt ovat kirjattuja syitä, "vaikutin" saattoi olla pelkkä merkki syvemmillä olevista voimista. Onkin aiheellista valottaa 1800-lukua siltä osin, mitä se merkitsi ihmisen seksuaalinormiston sekä sen seurauksena olleiden lieveilmiöiden, kuten esim. lapsenmurhat, kannalta. Tässäkin kysymyksessä on jälleen palattava uskonnolliseen ajattelutapaan yleensä ja herätysliikkeisiin erityisesti, koska niiden taustaa vastaan osaamme kuvitella teollistuvan ja kaupungistuvan yhteiskunnan murrosluonnetta.

Kun kysymys moraalista liittyy koko yhteiskuntaelämän muodostamaan problematiikkaan,⁷⁸ seksuaalisuuskaan ei ollut pelkästään persoonallinen ominaisuus. Perhe käsitettiin vielä pitkälle 1900-luvulle vietin henkistämisen tulokseksi.⁷⁹ Toisaalta uskovainen saattoi kätkeä riittämättömyytensä uskon tarjoaman synnillisyyden suojaan. Maallistuneella ei tätä mahdollisuutta ollut. Normien sisäinen tyhjyys ei suinkaan vapauttanut ihmistä. Suomalainen lienee vuosisatojen opetuksen seurauksena pitkään tiennyt rajat, joiden yli hänen ei pitänyt kulkea, jos aikoi välttyä yksinäisyydeltä. Ja erityisesti tämä koski sukupuolielämää. Mutta kun rajan ylittäjiä kuitenkin jatkuvasti löytyi, runsaastikin, oli aina myös paineiden kohteeksi joutuneita. Sisimmässään erilainenkaan ei syytä yhteiskuntaa tai yhteisöä vaan omaa heikkouttaan. Hänhän se epäonnistui.⁸⁰ Uskonto ja aatteet vaikuttivat todella paljon vasta silloin

77 Työläisnainen 27/1909.

78 Joffrey Weeks, *Sexuality and its Discontents, Meanings, Myths & Modern Sexualities*. Somerset 1986, s. 45.

79 Perheestä ja sen perusteista Häggman 1991, s. 143-147.

80 Vrt. Siltala, em. loppuraportti 1989, eri kohdin.

kun ne vuosisatojen taitteessa joutuivat ristipaineeseen uusien olojen kanssa.⁸¹ Fyysisesti uusi ympäristö olisi vaatinut muun kuin vanhan arvo- ja asennevaraston.

Ehkä onkin liikaa dramatisoitu 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtunutta henkistä murrosta. Tuntuu siltä, että ainakin maaseudun väestö jatkoi henkisesti pitkälle 1900-lukua niillä eväillä, jotka sille 1800-luvulla oli annettu mitä erityisesti uskonto- ja moraalikäsitteisiin tulee. Ero entiseen tuntuu työväestönkin piireissä kaupungeissa olleen enemmänkin demonstratiivinen kuin todella vaikuttava. Siksi onkin paikallaan tarkastella, millainen ongelmaryhmä esimerkiksi aviottoman lapsen saajaa 1800-luvun yhteisössä odotti.

Yksilöä ei kohdannut yhteisön taholta pelkästään virallinen kontrolli, josta huolehtivat viranomaiset, vaan hänen kannaltaan oli aivan yhtä keskeistä epävirallinen tarkkailu, joka oli epämääräistä mutta täysin mielivaltaista. Viimeksi mainitun kohteeksi joutumiseen riitti kaiken lisäksi pelkkä epäily. Sen käyttämät keinot ulottuivat moraalista paheksunnasta yksilölle elintärkeiden etujen riistämiseen.⁸² Jos missä niin aviottoman raskauden tilassa ja aviottoman lapsen synnyttämisessä naisen piti joutua häpeän kohteeksi. Hänen käyttäytymisvaihtoehtoihinsa olisi moraalisten, sosiaalisten ja taloudellistenkin paineiden vuoksi voinut kuulua teko, joka olisi kerralla vapauttanut hänet vaivasta ja vastuusta, kuten aikalaiset uskoivatkin tapahtuvan.

Talonpoikaisessa yhteisössä, jollainen suomalainen 1800-luvun yhteiskunta monessa suhteessa oli, ihmisen toiminnan perusteina olivat perinteeseen ja säätyjakoon kytkeytyneet käyttäytymissäännöt. Kirkko kontrolloi ihmisiä moraliin ja avioliittoon liittyneissä kysymyksissä. Maallisille viranomaisille ja tuomioistuimille kuuluivat ihmisille ja yhteiskunnalle vaarallisina pidetyt rikkeet.⁸³ Maallisen oikeuden käyttö ja kirkkokuri sulautuivat kokonaisuudeksi, jonka osatekijöitä ei käytännössä yleensä korostettu erikseen.⁸⁴ Tämän seurauksena talonpoikaisväestönkin uskonnonharjoituksen tärkein osa oli ulkoisesti havaittava käyttäytyminen, teot, moitteeton elämä ja virallisten käskyjen noudattaminen, kuten on todettu.⁸⁵ Eikä uusi, henkilökohtaista vakaumusta korostanut, 1790-luvulla alkanut herännäisyys aina suinkaan merkinnyt yksilön vapautumista yhteisön ja uskonnollisuuden valvonnasta.⁸⁶ Varsin

81 Mosse 1965, s. 50; Weeks 1986, s. 44; Siltala, em. loppuraportti 1989, eri kohdin.

82 Ks. Ylikangas 1976, s. 324.

83 Marja Taussi-Sjöberg, *Utslagna kvinnor i bondesamhället. Kontroll och kontrollerade. Umeå 1982*, s. 139.

84 Ks. esim. Pekka Halmesmaa, *Kirkkokuri murroksen kynnyksellä. Joensuu 1976*, s. 294.

85 Mikko Juva, *Suomen kansan uskonnollisuus 1600- ja 1700-luvulla. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 1953-54. Helsinki 1956*, s. 37, 43.

86 Ari Haavio, *Suomen uskonnolliset liikkeet. Porvoo 1965*, s. 45.

monilta osin herätysliikkeiden suhtautuminen moraalikysymyksiin oli vielä ahtaampaa kuin valtionkirkon virallisten edustajien ja oppien.

Naisen asemaa ainakin 1800-luvun alkupuolella määräsi hänen viiteryhmänsä yhteiskunnassa. Peruslähtökohtana oli tietenkin vuoden 1734 laki, joka säilyi 1800-luvun lopulle saakka. Se heijasti aikansa käsitystä naisesta ja hänen roolistaan, hänen olemuksestaan sekä fyysisesti että henkisesti heikompana olentona.⁸⁷ Laki naimattoman naisen täysivaltaisuudesta säädettiin 1864,⁸⁸ joskaan se ei ainakaan naisen henkilökohtaista vastuuta muuttanut. Olihan hän holhouksen alaisuudestaan huolimatta ollut ennenkin teoistaan esimerkiksi rikosoikeudellisesti vastuussa. Toisaalta on kuitenkin tähdennetty (Irma Sulkunen) sitä, että sukupuoli ei ollut niin merkittävä ihmisten jakoperuste kuin aiemmin on annettu ymmärtää.

5.6 Häpeä ja kunnia

Toisen asioihin tunnettiin maalaisyhteisöissä myötämielistä tai pahan-suopaa mielenkiintoa. Mutta tiukka yhteisösidonnaisuus oli samalla tehokas rikollisuuden pidike. Se saattoi valvontoineen olla paradoksaalisesti naisten itsemurhien este, sillä normeihin perustuvat käyttäytymisvaatimukset ja niiden kontrolli olivat naisten osalta erittäin vahvoja. Koko ns. sääty-yhteiskunnan ajan väkivaltarikollisuus oli alhaisella kannalla. Siveellisyysrikokset sen sijaan olivat ajalle tyypillisiä. Naisten rikollisuus oli huomattavasti vähäisempää kuin miesten, ja heidän väkivaltarikollisuutensa on ollut lähes stabiili ilmiö. Tähän sopii erittäin hyvin se jo aiemmin todettu seikka, että naisten itsemurha-aktiiviteetti on pysynyt melko vakaana.⁸⁹ Naisten rikollisuuskynnyksen korkeutta puolestaan osoittanee se, että naisrikolliset olivat 1800-luvulla useammin alemmista sosiaaliluokista kuin miesrikolliset. Naisten rikollisuus reagoi myös selvästi taloudelliseen tilanteeseen. Ainakin ruotsalaista rikollisuutta tutkittaessa on osoitettu, että talouden vaikutus näkyy myös naisten rikosrakenteessa.⁹⁰ Lakia rikkova nainen oli taloudellisesti ja sosiaalisesti hyvin vaikeassa asemassa.

Esiaviolliset sekä avioliiton ulkopuoliset suhteet oli kielletty ja

87 Karin Widerberg, *Kvinnans rättsliga och sociala ställning i Sverige 1750-1976*. Lund 1978, s. 67.

88 Merja Manninen, *Kaupunkilaisnaisen asema Suomessa Ruotsin vallan aikana*. Naiskuvista todellisuuteen. Hämeenlinna 1984, s. 45, 47.

89 Ks. Ylikangas 1976, s. 305; Inkeri Anttila - Patric Törnudd, *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka*. Juva 1983, s. 86; Tarja Pösö, *Naisesta naisvanki*. Tutkimus naisten rikollisuudesta. Tampere 1987, s. 23.

90 Taussi-Sjöberg 1982, s. 141.

rangaistaviksi lueteltu sekä vuoden 1686 kirkkolain että vuoden 1734 yleisen lain mukaan. Koska syntynyt lapsi oli seuraus naisen salavuoteudesta, yleisesti ottaen, rikkomus paljastui helposti. Avioton äiti ei enää 1800-luvulla joutunut kärsimään julkista häpeärangaistusta, mutta hänen oli suoritettava yksityinen rippi, jota syystäkin pidettiin alentavana. Hänen oli lisäksi maksettava kirkolle salavuoteussakot,⁹¹ jotka tosin poistettiin 1860-luvulla. Kirkkokurin alkuperäinen tarkoitus oli ollut rangaista ja sovittaa tehty synti, mutta se johtikin paheksumiseen ja nöyryyttämiseen.

Jo 1700-luvulla oltiin nähty häpeään joutumisen pelko lapsenmurhan merkittävimmäksi syyksi. Tämän vuoksi alettiin vaatia, että raskaana olevaa naista oli pikemminkin suojeltava kuin häpäistävä. Kustaa III pyrki saamaan aviottomat synnytykset salaisiksi, mitä lähinnä papisto intensiivisesti vastusti.⁹² Todennäköisesti suhtautuminen aviottomaan äitiin ei ainakaan suuren aviottoman syntyvyyden alueilla Uudellamaalla, Hämeessä ja Lounais-Suomessa⁹³ ollut kovin tuomitsevaa. Lehtolapsi ei siis piialle olisi ollut kovin häpeällinen niin tavallinen ilmiö se oli edellä mainittujen alueiden lisäksi Etelä-Savossa sekä Oulun läänissä. Toisaalta kun puhutaan itsemurhista ollaan tekemisissä niin pienten lukumäärien ja marginaalisten asennemuutosten kanssa, että käsitysten nyanssitkin saattoivat ratkaista paljon.

Kieltämättä Uudellamaalla, Hämeessä ja Lounais-Suomessa sattui suhteellisesti enemmän itsemurhia kuin muualla Suomessa. Mutta, mikä jälleen mutkistaa asiaa: naiset tekivät näillä alueilla suhteellisesti selvästi vähemmän itsemurhia kuin muualla Suomessa. Olihan ero esimerkiksi yhtäältä Uudenmaan mutta myös Turun ja Porin sekä toisaalta Mikkelin läänin välillä merkittävä. Asennoituminen ja mielipiteet voivat olla myös aikaan ja paikkaan sidottuja. Mikä oli jokapäiväisyyttä Sörkässä tuli kuolemansyyniksi Nilsiässä. Vaikka aviottomien lasten yleisyys oli huomattavasti suurempi Länsi- ja Lounais-Suomessa kuin Itä-Suomessa, niin aviottomat lapset kuten naimattomat naisetkin olivat ennen kaikkea kaupunkimainen ilmiö,⁹⁴ joskaan sitä ei ensisijassa aiheuttanut normijärjestelmän löyhyys vaan se yksinkertainen demografinen tekijä, että kaupungeissa oli hedelmällisyysikäisiä naisia suhteellisesti paljon enemmän kuin maaseudulla. Toisekseen aviottomia lapsia syntyi Ruotsissa 1800-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä suhteellisesti kaksinkertainen määrä Suomeen verraten.

Jonas Frykman on tähdentänyt voimakkaasti sitä, että suhtautu-

91 Halmesmaa 1976, s. 41.

92 Kirkkokäsikirjaan sisältyi kirkkoonottamista koskeva kaava, Viljo-Kustaa Kuuliala, Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko. Porvoo 1960, s. 20; lain lievennysyrityksistä esim. W. G. Lagus, Om barnamord. Helsingfors 1851, s. 23, 27; Erik Anners, Humanism och rationalism. Lund 1966, s. 315-320.

93 Ks. Armas Nieminen, Taistelu sukupuolimoraalista. Turku 1951, s. 289.

94 Ks. Waris 1952, s. 222.

minen lapsen saaneeseen aviottomaan naiseen saattoi olla Ruotsissa hyvinkin tuomitsevaa. Hänen mukaansa aviottoman lapsen saanti oli suorastaan katastrofi, joka leimasi äidin loppuiäksi ja sulki hänet yhteisön ulkopuolelle, jopa ulos työpaikastaan.⁹⁵ Tällaisen tapahtumaketjun jälkeen itsemurhan riski tietenkin kasvoi. Eräät ruotsalaistutkijat, mm. Ann-Sofie Kälvemarm ja Sten Carlsson ovat puolestaan päätyneet tulokseen, ettei avioton äiti välttämättä ollut syrjitty ja halveksittu koko loppuelämänsä. Huomattava osa aviottoman lapsen saaneista avioitui myöhemmin joko lapsen isän tai jonkun muun kanssa.⁹⁶ Viimeksi mainitun asian ei sinällään tarvitse todistaa puoleen eikä toiseen. Menehän prostituoiduistakin suuri osa naimisiin. Talot ja perheet tarvitsivat emäntiä ja äitejä, eivät välttämättä "kunnioitusta nauttavia" naisia. Kansanperinne sekä eräät ruumiinavauspöytäkirjat viittaavat siihen, että ainakin Karjalassa yhteisön tuomio, jota kirkon ankara asenne vahvisti, "langenneelle" naiselle oli kova. Eräin paikoin aviottoman äidin piti hävetä syntymäänsäkin. Hänelle tuli taloudellisiakin vaikeuksia, koska kukaan ei tuntunut haluavan "huoraa" vaimokseen. Kansaan oli iskostettu käsitys, että sukupuolisesti "kevytmielinen" ihminen oli myös muihin paheisiin taipuvainen: hän oli epärehellinen, epäsiisti, laiska, tuhlaavainen. Hänestä ei ollut lasten kasvattajaksi.⁹⁷ Kysymys lienee siitä, että niin harvinainen kuin itsemurha jo sinänsä oli sitä harvemmin sen taustavaikuttimena näyttää suorastaan olleen avioton lapsi ja sen aiheuttama häpeä mutta että alueelliset ja yhteisölliset erityispiirteet, nimenomaan yhteisön kontrolliin liittyneet tekijät, paljolti ratkaisivat tämän vaikuttimen tehon.

Toinen lapsenmurhiin liittyvä ulottuvuus näyttää vielä tarkastelun arvoiselta. Naisten itsemurhat ja lapsenmurhat eivät korreloi maan eteläisissä ja lounaisissa lääneissä, sillä näillä alueilla naiset tekivät vähän itsemurhia mutta paljon lapsenmurhia. Kun lapsenmurhat eivät itsemurhien tavoin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa myöskään merkittävästi lisääntyneet, tämä tie ei tunnu vievän minnekään. Mutta jos tarkastellaan väkivallastaan kuulua Pohjanmaata, voi sen perusteella jo rakennella jotakin käsitystä. Vaasan läänissä tehtiin vain alle 10 % maan lapsenmurhista, vaikka läänin asukasluku maan koko väestöstä oli noin 15 %. Edelleen itsemurhat olivat Vaasan läänissä sangen harvinaisia. Täten ikään kuin kiertotietä käyttäen voisi päätyä

95 Jonas Frykman, *Horan i bondesamhället*. Lund 1977, s. 160.

96 Ann-Sofie Kälvemarm, *Hotet mot familjen*. Historisk Tidskrift 1978, s. 93; Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfruar och pigor*. Studia Historica Uppsaliensia. Uppsala 1977, s. 93.

97 Prostituoitujen naimisiin menosta ks. esim. Toivo Nygård, *Prostitutio 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa*, Studia Historica Jyväskylänensia 40. Jyväskylä 1989, s. 124; Suhtautumisesta Karjalassa aviottomaan äitiin Pulkkinen 1988, s. 70 sekä Matti Wilska, *Kansanomaisesta kasvatuksesta, etupäässä Karjalassa tehtyjen tutkimusten mukaan*. Pieksämäki 1948, s. 93.

mielenkiintoiseen näkemykseen. Toiseen henkilöön kohdistuneen väkivaltarikollisuuden selvä erottuminen Vaasan läänissä muista rikoksista sekä myös itsemurhasta näyttää tukevan käsitystä, että Pohjanmaan kehityksessä oli piirteitä, jotka erottivat sen muista alueista ja samalla loivat taustaa yhden rikostyyppin yleisyydelle. Pohjanmaalla kunnia-käsite tulkittiin varsin erikoisesti, ja se aiheutti näyttämishalun. Itse- ja lastenmurhien vähäisyys sopii tähän asetelmaan erinomaisesti.

Ei ollut kunniakasta ja prameaa tehdä väkivaltaa millä tavalla tahansa. Rikoksillakin on oma "yhteiskunnallinen" arvostuksensa, niin kieroutuneelta kuin tällainen arvottaminen meistä saattaakin tuntua. Itsensä nuoran jatkoksi vetäminen riihessä tai ullakolla enempiä kuin pienen lapsen tukehduuttaminen synnytyssaunan hämärässä tai peräkammarissa ei kerta kaikkiaan sopinut ajan ja paikan arvomaailmaan. Siksi niitä ei paljon esiintynyt.

Tämä ei tietenkään tunnu antavan minkäänlaista positiivista vastausta kysymykseen, miksi itsemurhia tehtiin. Mutta kun vireää nousua elävässä yhteisössä, jossa yksilöt ovat valmiita osallistumaan kilpailuun ja näyttämään tavalla tai toisella - kielteisesti tai myönteisesti - kykyjään, ei tehdä itsemurhia, on helppo päätellä, että päinvastainen yhteisö ja aika voi luoda suotuisat olot itsemurhaan altistumiselle. Itsemurha oli ajan käsityksen mukaan luovuttavan ja heikon yksilön tapa kohdata vastuksia. Heikko oli "vahvojen" joukossa vielä heikompi. Ja tämä ilmiö sopii kaupunkeihinkin, joissa kilpailu työstä ja toimeentulosta saattoi olla vielä verisempää kuin maalla, koska ainakin teollistumisen alkuvaiheessa yhteisvastuunperiaate puuttui. Toisaalta se, että itsensä surmannut ei näennäisesti aiheuttanut vahinkoa toisille, soi hänelle jotenkin värittömän imagon; häntä ei arvostettu joskaan ei halveksittukaan. Teollaan hän luokitti itsensä ulos yhteisönsä arvoasteikosta. Itsensä surmanneesta tuli Jumalan ja viranomaisten tapaus, jonka ympäristö halusi jättää tuntemattomaksi. Teko sovitti mahdolliset maallisen heikkouden hetket ja Jumala rankaisi tekijää tulevassa elämässä. Ongelma ei maallisen ajattelun mukaan kuulunut naapureille eikä kyläläisille. Omaisten intressissä taas oli unohtaa tapahtuma mahdollisimman nopeasti. Olihan se peräti häpeällinen ja kiusallinen.

Kuten todettu, sukupuolielämään ja moraaliin yleensä liittyneen häpeän syy nähtiin useimmin vain naisesta, avioliiton ulkopuolisena raskautena. Häpeän tunne sinänsä oli näkymätön. Sen seuraus saattoi ilmetä tekoina, itsetuhoisana käyttäytymisenä, jota kuitenkin miesten osalta on mahdoton konkreettisesti osoittaa. Tekisi kuitenkin mieli väittää, että monista sosiaalisista tekijöistä johtuen - mm. kasvatus ja yhteisön kunniakäsitykset - juuri miehet kamppailivat häpeänsä kanssa useammin kuin naiset. Ruumiinavauspöytäkirjoihin ei merkitty kuin äärimmäisen harvoin edes tunnettuja miesten poikkeavia taipumuksia, jotka ajan yhteisö virkakuntaa myöten tuomitsi jyrkästi. Yhtä harvoin tällaisia taipumuksia kirjattiin mielisairaaloitten vastaanottopapereihin,

niistä ei ainakaan julkisesti puhuttu.

Muusta yhteydestä saatavat tiedot näyttävät kuitenkin puhuvan sen puolesta, että kristillinen etiikka ja sille perustuneet moraalikäsitteet oli painettu suomalaisen miehenkin mieleen varsin syvälle. Kun poikkeavia taipumuksia esiintyi, seurauksena oli asianomaisen voimakas katumus, ahdistus ja masentuneisuus. Erittäin vakuuttava osoitus tästä on esim. Suomen Terveystieteiden lehdessä pidetty lääkäripalsta, johon jostakin vaivasta tai ongelmasta kärsinyt sai lähettää kysymyksen. Tämä palsta vielä täyttyi useimmiten fyysisistä ongelmista ja orgaanisista vaivoista kärsivien kysymyksistä, mutta palstan pitäjä, esim. tohtori Konrad ReijoWaara, sai vuosisadan alkuvuosina vastaanottaa kirjeitä, joista käy ilmi, että mm. itsetyydytys, jota kuvaavaa kyllä kutsuttiin itsensä saastuttamiseksi, yleisyydestään huolimatta koettiin poikkeavuutena, rikoksena mutta ennen kaikkea syntinä. Sitä harjoittaneen tavanomainen kysymys lääkäriltä oli, voiko hän mennä tekonsa jälkeen naimisiin tai oliko teko mahdollisesti aiheuttanut häntä vaivaavan sairauden. Ja se, ettei tohtorikaan näihin kirjeisiin, jotka hän arkistoi, vastannut kovin innokkaasti palstallaan, parhaiten kuvaa ammatti-ihmisenkin asennetta asiaan. Kansakunnan degeneraatioon veivät "tahallisesti hankitut heikkoudet", joihin onanien harrastus alkoholismiin, prostituution, sukupuolitautien ja mielisairauksien ohella kuului. Ne kaikki olivat rikkomuksia "Jumalan säätämiä luonnonlakeja vastaan".⁹⁸

5.7 Pelko

Faktojen, todellisten ilmiöiden, tason ohella ihmiselämään kuuluu myös kuvittelun ulottuvuus. Itsemurhaan altistuvan henkilön ajatuksissa kuvitelmilla ja aiheettomilla peloilla lienee normaalia suurempi osuus. Tämän tulkinnassa tilastot eivät auta senkään vertaa kuin muissa itsemurhaan liittyneissä ulottuvuuksissa. Esimerkiksi ruumiinavauksen suorittanut lääkäri pystyi kyllä sanomaan, oliko avioton nainen itsemurhan tehdessään raskaana vai ei. Mutta hän ei voinut millään ratkaista sitä, oliko itsemurhan tehnyt kuvitellut olevansa raskaana ja oliko hän kammoksunut luulotellun raskauden seurauksia. Raskaus oli hänelle todellista, ulkopuoliselle, lääkärillekään, se ei sitä ollut. Ja vaikka 1800-luvun nuorta piikatyttöä tuskin voi pitää lakien tuntijana, karkeimpien rikosten juridiset seuraukset kyllä tiedettiin. Se ei edellyttänyt erikoisempaa juridiikan tuntemusta. Vuoden 1734 laki nimittäin totesi yksin-

⁹⁸ Kyseiset kirjeet on arkistoitu ReijoWaaaran papereiden mukana Suomalaisen Lääkäriseuran arkistoon, Suomen Terveystieteiden lehden arkisto; myös Suomen Terveystieteiden lehti 5-6/1900.

kertaisen tylästi: "Joca luvattomasta secannuxesta rascaxi tule, ja sitä ei ilmoita ennen synnyttämisen aias, etzi yxinäisyyttä itze synnyttämisesä, ja sen jälkeen pane sikiäns pijloon, häneldä pitä pää pois lyötämän ja hän lawosa poldettaman.⁹⁹ Kustaa III ei säätyjen vastustuksen vuoksi onnistunut kokonaan poistamaan lapsenmurhasta seurannutta kuolemanrangaistusta. Autonomian alkuaikoina tavaksi tullut elinkautinen rangaistus kehruhuoneessa tuskin lievyydellään lohdutti. Vuonna 1894 voimaan astunut rikoslaki lievensi suhtautumista. Sukupuoliyhteys naimattomien aikuisten välillä ei enää ollut rikos, joten aviottoman lapsen saantikaan ei aiheuttanut tuomiota.¹⁰⁰ Eri asia on, kuinka voimakkaasti moraalia vartioivat piirit tätä lievennystä käytännössä propagoivat vaikkapa piikatyöille.

On vaikea kuvitella, millaiseen kriisitilanteeseen ehdottomaan sukupuolimoraaliin tai toisen omaisuuden kunnioittamiseen kasvatettu ihminen 1800-luvulla joutui, jos hän syystä tai syyttään päätyi jonkinasteiseen rikokseen. Etenkin, jos henkilöllä jo muutenkin oli mielen-terveydellisiä ongelmia. Esimerkki voisi olla ruoveteläinen 45-vuotias talollisen vaimo, joka oli lääkärin mukaan kärsinyt "mielenterveyden järkkymisestä" usean vuoden ajan. Ilmeisesti lähiyhteisön taholta tullut syyllistäminen sekä syyllisyyden ja synnin myöntäminen omassa mielessään johtivat itsemurhaan. Nainen oli kymmenen viikkoa ennen itsemurhaa synnyttänyt lapsen, jonka isä ei ollut hänen aviomiehensä.¹⁰¹ Varsinkin leskille eläminen moraalisesti äärimmäisen ahtaissa oloissa saattoi tuottaa vaikeuksia. Tuskin aviopuolison kuoleminen vei vetoa vastakkaiseen sukupuoleen. Mutta mahdollisuudet seurusteluun esimerkiksi maalaiskylässä olivat varsin pienet. Siellä kuten kaupungisakin huoran nimellä leimaaminen oli hyvin herkässä. Usein seurauksena oli myös raskaus, mikä puolestaan johti tilintekoon omantunnon kanssa. Uukuniemeläisen talollisen lesken syyllisyyden tunto vei hukutautumiseen.¹⁰²

Yhtä voimakkaasti kuin välttämään himoitsemasta naapurin aviopuolisoa vaativat sekä hengellinen että maallinen oikeus kunnioittamaan toisen omaisuutta. Aviorikokseen ja muuhun huoruuteen saattoi vielä - ainakin miesten osalta - sisältyä jonkinlainen epävirallinen kunto- ja kunnialottuvuus, joka lievensi epävirallista tuomiota. Sen sijaan toisen henkilön konkreettiseen omaisuuteen kajoaminen oli halveksituimpia rikoksia suomalaisten yhteisöissä. Varkaus ja näpistely koettiin paitsi rikoksiksi myös epämiehekkäiksi teoiksi. Suomalainen mies pystyi

99 Ruotsin Waldacunnan Laki Hywäxi luettu ja vastan otettu Herrain Päiwillä vuonna 1734. Pahategon caari. XVI luku, 1.

100 K.J. Ståhlberg, Kuolemanrangaistuksen vaiheista Suomessa, Rauhaa kohti 1934, s. 236.

101 VA, LHA I, 337/1851.

102 VA, LHA I, 215/1851.

tappamaan menettämättä muiden kunnioitusta. Joinakin aikoina teko saattoi suorastaan tuoda kunniaa. Mutta varas suljettiin halveksunnalla yhteisön ulkopuolelle. Siirtyminen maaseudulta tehtaaseen ei muuttanut arvostuksia. Niinpä kun Jokioisten tehtaalla töissä ollut mies oli tavattu varastamasta ja kun hänet oli oikeudenkäyntiä varten vangittu, hän vartijan huomaamatta riisti hengen itseltään. Lääkärien saamien tietojen mukaan rikoksen ja sen paljastumisen aiheuttama masennus olivat syynä tekoon.¹⁰³

Joillekin myös paluu normaaliin elämään kärsityn rangaistuksen ja häpeän jälkeen oli vaikeaa. Tuntuu siltä, että jollakin tavoin kansa luokitteli rangaistustavotkin "kunniallisiin" ja "häpeällisiin". Linnan muurien sisällä vietetystä ajasta voitiin laulaa kaihoisia värssyjä, mutta aikuisen vahvan miehen piiskaaminen näyttää olleen häpeällinen tapahtuma. Tällaisen vaikutelman saa kurkijokelaisen itsellismiehen kohtalosta. Syyllistyttyään rikokseen ja kärsittyään ankaran raipparangaistuksen tämä riisti hengen itseltään.¹⁰⁴

5.8 Viinan kirot

Itsemurhatilastoissa juoppous, juoppohulluus, alkoholin väärinkäyttö ja siihen liittynyt "kevytmielisyyys" nousevat suurena yhteisenä tekijäryhmänä selvästi esiin. Noin 20 % 1850-luvulla ja noin 10 % 1870-luvulla itsensä surmanneista oli tilaston mukaan juoppohulluja, tehnyt tekonsa juopottelukohtauksen vaikutuksesta tai teko liittyi jotenkin "kevytmielisyys" ja alkoholin väärinkäyttöön. Viranomaiset katsoivat vuonna 1866 voimaan tulleen uuden alkoholilain vähentäneen alkoholin kulu- tusta hyvin radikaalisti, mistä esim. Verkko sai lisätodisteita teoriaansa Suomen kansan huonosta viinapästä ja sen seurauksista: väkivaltari- koksista ja itsemurhista.

Vuosina 1792-1801 Suomessa sattui 21 ja 1801-1877 1 785 vii- naankuolemistapausta.¹⁰⁵ Lainsäädännöstä, alkoholin saannin vaikeu- tumisesta johtuen tapausten määrä 1866-77 väheni jyrkästi. Naisten me- nehtyminen alkoholiin oli paitsi vähäistä myös yllättävän tasaista.¹⁰⁶ Viina tuhosi ihmisiä erityisen paljon, lähes 70 %, Helsingin ja Uuden- kaupungin välillä olleissa rannikkokaupungeissa. Sisä-Suomessa asuvat

103 VA, LHA I, 235/1851.

104 VA, LHA I, 87/1851.

105 Oiva Turpeinen, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1802-1877. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 90/1975, XXX. Helsinki 1975, s. 8-9.

106 Ks. Turpeinen 1975, s. 10 ja 11 kuvio 1.

joivat itsensä kuoliaiksi harvoin. Naisia kuoli viinaan kaupungeissa suhteellisesti huomattavasti enemmän kuin maaseudulla. Tuhoisin paikka oli Turku. Mutta viimeistään 1880-luvulta alkaen sen tilalle nousi Helsinki.¹⁰⁷

Koko maassa juotiin 1830-luvulla alkoholia noin 8 litraa vuodessa henkeä kohti. Ennen vuotta 1865 kulutus nousi, mutta kääntyi sen jälkeen jyrkkään laskuun. Suurinta kulutus oli Länsi-Suomessa. Vaikka uusi alkoholilaki tuli voimaan 1866, 1870-luvun kulutus oli lähes kaksinkertainen 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen kulutukseen verraten.¹⁰⁸ Kehitys on mielenkiintoinen aiheemme kannalta sikäli, että itsemurhat puolestaan lisääntyivät koko 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun.

TAULUKKO 30 Päihtyneessä tilassa tehdyt itsemurhat 1891-1916

	Tutkitut itsemurhat	Niistä päihtyneenä tehdyt	
		LM	%
1891-1895	581	25	4.3
1896-1900	485	23	4.7
1901-1905	492	19	3.9
1906-1910	675	50	7.4
1911-1914	621	38	9.3
1915-1916	2 506	60	2.4

Lähde: SVT XI Lääkintölaitos: myös Verkko 1949, s. 152.

Naiset eivät ainakaan tilaston mukaan tehneet päihtyneenä itsemurhaa. Neljännesvuosisadan aikana vain kaksi tapausta eivät sääntöä kumoaa. Toisaalta 1920-luvulla 22.3 % ja kolmekymmenluvulla 30.2 % itsemurhan tehneistä miehistä teki teon päihtyneenä. Kieltolakihan oli voimassa koko kaksikymmenluvun.

Viinaan menehdyttiin sekä maaseudulla että kaupungeissa selvästi eniten loppusyksyllä, syys-lokakuussa ja huomattavasti vähemmän touko-kesäkuussa, mikä ei lainkaan vastaa itsemurhakuolleisuuden vuotuista rytmiiikkaa. Kaupungeissa kuoli viinaan ajanjaksolla 1878-1917 suhteellisesti noin kolme kertaa niin paljon kuin maaseudulla. Helsingin asema viinaan kuolemisesä oli yhtä vahva kuin itsemurhissa. Maaseudun osalta tilanne oli toinen, sillä esimerkiksi Etelä-Pohjanmaa oli hyvin matalan itsemurhaintensiteetin aluetta, mutta siellä kuoli viinaan varsin paljon ihmisiä. Työväestöön kuuluvat tekivät runsaasti itsemurhia jo 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Nimenomaan teollisuustyöväestön viinaan kuolleisuus oli tavattoman korkea. Kehityssuuntana oli,

107 Turpeinen 1975, s. 17.

108 Ks. Viljo Hytönen, Suomen valtion paloviinapolitiikka vv. 826-866. Helsinki 1912, s. 201; Turpeinen 1975, s. 26.

että teollisuustyöväestön viinaankuolemiset lisääntyivät ja maatalousväestö kuoli viinaan yhä harvemmin.¹⁰⁹

Viinan kulutuksen ja siihen kuoleamisen välinen lineaarinen suhde jatkui vain vuoteen 1905 saakka. Sen jälkeen kuolleisuus nousi useana vuonna mutta viinan "virallinen" kulutus laski. Kulutuksen laskun aiheutti todennäköisesti korvikealkoholin käyttö. Alkoholista juotiin ns. teollisuus-Suomessa vuosina 1878-1917 selvästi enemmän kuin luonnon-Suomessa. Raja kulki Säkijärveltä luoteeseen Kokkolan seuduille. Kaupunkien kulutus oli suhteellisesti kolminkertainen maaseutuun nähden, ja Helsinki oli omaa luokkaansa tässäkin puuhassa.¹¹⁰

Viina on ollut suomalaisten ongelma sinäkin mielessä, että lähes kaikki suomalaisuuteen liitetyt kielteiset ilmiöt on selitetty viinan aiheuttamiksi. Osasyllinen näkemyksen yleistymiseen oli raittiusliikekin. Jo 1800-luvun jälkipuoliskolla luotiin raittiuslehtien ja valistuskirjojen palstoilla kuva raskaasti juopottelevasta suomalaisesta työmiehestä, jonka perhe joutui kärsimään viinan vuoksi. Asiasta kiinnostuneet ulkomaiset auktoriteetit katsoivat "heikkouden" periytyvän juomarivanhemmilta heidän lapsilleen. Alkoholimyrkky vaikutti ensin niihin hermokeskuksiin, jotka olivat tahdosta riippumattomia, sen jälkeen tahdon käskyvallan alaisiin keskuksiin ja itse tahtoonkin. Aikaa myöten tahto itsekin kärsi, tuli vastustuskyvyttömäksi kestämaan himoa. Samalla kaikki potilaan siveelliset tunnot "turtaantuivat" ja rajaton itsekkyyks sai hänessä vallan. Huoli perheestä, vaimosta ja lapsista, katosi. Myöhemmät määrällisiin mittauksiin pitäytyneet alkoholin kulutustutkimukset tukevat vahvasti raittiusliikkeen antamaa kuvaa, jota luomassa olivat toki muutkin suomalaisen senhetkisen yhteiskunnan eliittiryhmät.¹¹¹

Vaikka suomalaisten keskimääräinen viinan kulutus 1800-luvun lopussa oli vajaat 1.4 litraa vuodessa, kulutus vaihteli sosiaaliryhmän mukaan. Maatalousväestö joi vain 0.8 litraa henkeä kohti vuodessa, mutta teollisuustyöväestön kulutus nousi lähelle viittä litraa. Tehdastyöläisten viinan juonti oli silmiinpistävä runsasta vuosina 1887-1900, jolloin muiden yhteiskuntaryhmien alkoholin kulutus jopa väheni. Käytännössä tämän täytyi merkitä sitä, että tehdastyöläisten viinan juonti tuli entistä räikeämpänä esiin.¹¹²

Mutta suomalainen ei sittenkään juonut kansainvälisellä asteikol-

109 Ks. Oiva Turpeinen, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1878-1917. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste. N:o 110 1977, s. 17, 18, 19, 22-26, 31-34.

110 Turpeinen 1977, s. 58.

111 Ks. Irma Sulkunen, Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia Tutkimuksia 134. Helsinki 1986, s. 22-37. Tämä kanta oli myös lääkäreillä, mikä käy ilmi Duodecim-lehden kirjoituksista 1880- ja 1890-luvuilla. Englantilaisen spesialistin julkaisua käsitteli ja referoi lehdessä A.A. Granfelt 4-5/1889.

112 Turpeinen 1977, s. 61.

la mitaten valtavia määriä kuului hän mihin yhteiskuntaryhmään hyvänsä ja olipa suomalaisen tehdastyöläisen alkoholin kulutus vuosisadan vaihteessa lähellä Turpeisen tarjoamaa 9 litraa tai ei. Viina liittyi itsemurhiin. Mutta sen tärkeys ei kuvastune suoraan kulutusmäärästä vaan siitä, millaiseksi teoksi viinan juominen luokiteltiin. Siinä vaiheessa kun käsitys suomalaisten juoppoudesta ja itsemurhatutkimus kytkettiin yhteen, monet seikat olivat muuttuneet. Ongelmien ja tutkimuksen välillä oli huomattava ajallinen kuilu.

Tämä johtaa erääseen mielenkiintoiseen ja laajaan asiaryhmään, jonka ydin on, että samat asiat, ns. kovat faktat, voidaan tulkita eri aikoina eri tavalla ja että Suomen kaltaisessa maassa suureksi osaksi ulkoa tulleet virikkeet painavat tieteessäkin hyvin paljon. Ja tosiasiaan on, että 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa elinkeinorakenteen muutos ja kaupungistuminen mutta ennen kaikkea työn uusi organisaatio rytmittivät kyllä työläisen ryyppäämistä "epäterveeseen" suuntaan - harvemmin mutta enemmän - mutta että hänelle malliksi luotu ihannekuva syyllisti hänet lähes kaikkeen yhteiskunnallisesti, moraalisesti ja uskonnollisesti ongelmalliseen, mikä ainakaan ei ollut omiaan kohentamaan viinaa juovan itsetuntoa ja elämän kestämistä. Eräät 1800-luvun lääkäritkin katsoivat alkoholismin etenemisen tärkeäksi syyksi juomisen rytmittymisen palkkapäiviksi.¹¹³

Lähteistön perusteella on varsin helppo erottaa sellaiset henkilöt, jotka olivat alkoholisoituneet varsin pitkälle, niistä, jotka harvemmin - mutta kuitenkin runsaasti - käyttivät alkoholia. Ruumiinavauspöytäkirjassa asiasta yleensä mainittiin. Tuntuu myös siltä, että alkoholismi oli 1800-luvulla virallisesti pikemminkin virkamiesten, toimihenkilöiden ja käsityöläisten kuin esim. talonpoikien ja työväestön ongelma. Säännöllinen alkoholin käyttö oli vielä 1800-luvun puolivälissä ns. säätyläisten ja kaikkien varakkaimpien maanviljelijöiden keskuudessa varsin yleinen tapa. Puunjalostusteollisuuden kehitys loi oman "kirjuriluokkansa" sahoille, ja tällä muiden identiteettiongelmiensa ohella oli vaikeus sopeutua viinaankin. Tottuminen herrojen "siivellä" sekä mahdollisesti metsää myyvien talonpoikien kanssa alkoholin nauttimiseen, saattoi muodostua sekä kirjureille että kasööreille turmiolliseksi. Joskus ruumiinavauksen suorittanut lääkäri joutui poliisitutkinta-asiakirjoihin nojautuen toteamaan, että vainaja oli tottunut siinä määrin alkoholin käyttöön, ettei tullut päivääkään toimeen viinatta. Tällainen elämäntapa taas johti väistämättä ristiriitaan työelämässä.¹¹⁴

Yläluokkaan ja oppineisiin kuuluneen henkilön alkoholisoitumisen toteamista helpottaa se, että joko asianomaiset itse hakeutuivat tai todennäköisemmin sukulaiset tai tuttavat painostivat heitä hakeutu-

113 Esim. Sulkunen 1986, s. 26-35; A.A. Granfelt, Juomatauti, sen hoito ja parantaminen, Duodecim 4/1889.

114 Esim. VA, LHA I, 346/1851.

maan hoitoon. Ajan käsityksen mukaan "juomatauti" eli alkoholismi oli paitsi tavallinen ja vaarallinen myös suhteellisen helposti parannettava ongelma. Jos hoito ei tuonut apua, seuraukset etenkin yksinäisellä henkilöllä saattoivat olla kohtalokkaat. Hoito kesti - tapauksesta tietenkin riippuen - muutaman kuukauden, joten pysyvää ratkaisua alkoholismiin se tuskin monellekaan tarjosi. Hoidon saantiinkin on tehtävä se varaus, että ensimmäinen alkoholisteille tarkoitettu hoitolaitos avattiin Orimattilassa vasta 1888. Aivan kuin pahoitellen joutui ruumiinavauksen tehnyt lääkäri erään virkamiehen itsemurhan vaatimaa toimitusta suorittaessaan kirjoittamaan, että asianomainen oli nauttinut hyvästä terveydestä siihen saakka, kunnes oli pilannut sekä ruumiillisen että henkisen kuntonsa väkijuomien käytöllä ja tehnyt itsemurhan. Empimättä lääkäri päätti lausuntonsa toteamukseen, että ruumiinavauksen mukaan asianomainen henkilö oli kärsinyt mielenvikaisuudesta.¹¹⁵

Tynnyrinvannehtijan kisällä sen sijaan sai kuolemaansa luonnehtimaan lauseen, jonka mukaan vainaja oli ollut kova ryyppäämään ja tekoa tehdessään oli kärsinyt delirium tremensistä.¹¹⁶ Samanlaisen määrityksen kohtalostaan sai kuopiolainen kauppias, jota ruumiinavauksen suorittanut lääkäri oli käynyt vähän ennen tekoa katso-massa ja antamassa hoito-ohjeita. Alkoholismia ei 1800-luvun lopulla löytynyt virallisesta tautiluokituksesta. A.A. Granfelt totesi 1889, että kaikissa lääketieteellisissä oppikirjoissa huomautetaan kyllä, kuinka alkoholi vaikuttaa sairaisiin ja sairauksiin ja kuinka eri tautien hoitotavat on valittava alkoholismi huomioon ottaen mutta että alkoholimyrkytyksestä - erityisenä tautina - lääketieteen oppikirjat eivät kerro mitään. Granfeltin oman käsityksen mukaan alkoholismi oli joskus potilaan varsinainen "tauti", ja se tauti, jonka vuoksi tämä oli tullut hoitoon, oli vain vähäinen oire. Hänen mielestään tätä eivät lääkärit olleet kauan tienneet.¹¹⁷

Alkoholi esiintyi harvoin yksinään. Usein varsinkin talonpoikien ja alemman virkakunnan osalta siihen liittyi talous- tai tunne-elämän (onneton rakkaus) vaikeuksia. Ongelmien ilmaantuessa alkoi kohtuuttoman kova juopottelu, jota seurasi "mielenhäiriö".¹¹⁸ Ja tässä tilassa tapahtui itsemurha. Tuskin koskaan mielisairaaksi todetulle annettiin mahdollisuutta kovaan juomiseen. Pöytäkirjojen melko lakooniset maininnat jättävät kuitenkin hyvin paljon arvailemiselle tilaa. On mahdollista sanoa, miten paljon ja millä tavoin käytti alkoholia esimerkiksi henkilö, jota lääkäri luonnehti sanomalla: vainaja kuuluu nimismiehen

115 VA, LHA I, 436/1851.

116 VA, LHA I, 304/1851.

117 VA, LHA I, 262/1851; ks. myös A.A. Granfelt, Juomatauti, sen hoito ja parantaminen, Duodecim 5/1889.

118 VA, LHA I, esim. 234/1875.

antaman tiedon mukaan olleen kiinnostunut juopottelusta¹¹⁹ tai ihas-
tunut väkeviin juomiin.¹²⁰ Myös mustasukkaisuus, alkoholin suuri ku-
lutus ja itsemurha muodostivat 1800-luvun lopulla tavallisen yhtä-
lön.¹²¹ Maalaisyhteisössä varsinkin isäntämiehen epäilyksi siitä, ettei
syntynyt lapsi ollut hänen omansa, saattoi ajan ja paikan kunniakäsityk-
sen vuoksi ja alkoholin myötä johtaa ikävään ratkaisuun.

Joskus viranomaiset eivät löytäneet mitään muuta ns. akuuttia
syytä itsemurhaan kuin pitkäaikaisen juopottelun. Vaikea lienee myö-
hemminkään päätellä, mikä "syy" saattoi olla itsensä surmaamiseen yli
75-vuotiaalla, pitkään juovuksissa olleella ruotuvaivaisella¹²² ellei seli-
tykseksi tarjota koko hänen elämäänsä, joka hänestä itsestäänkin vanha-
na saattoi tuntua melko epäonnistuneelta. Toisaalta tälle, juopottelus-
saan varsin pitkälle edenneelle, vanhukselle saattoi kouriintuntuvampi
seikka tarjota syyn itsemurhaan. Teko sopisi olemaan myös kosto siitä,
ettei hän ankaran yli viikon kestäneen juomiskuurin jälkeen saanut
joutuneistaan huolimatta viinaa keneltäkään.

119 VA, LHA I, 65/1875.

120 VA; LHA I, 212/1875.

121 Ks. esim. VA, LHA I, 212/1875.

122 Esim. VA, LHA I, 108/1851.

6 MITEN SIIHEN SUHTAUDUTTIIN

6.1 Valtiolle vaara

6.1.1 Vieroksumisella vanhat perinteet

Pelottavaa tekoa, jota yhteiskunta on pitänyt epämoraalisena, vaarallisena tai uhkaavana omalle järjestykselleen, on pyritty kaikin tavoin vastustamaan. Kun Itsemurha on monissa yhteiskunnissa nähty tällaisena, siihen on kohdistettu erilaisia, varsin voimakkaitakin sanktioita. Toisaalta itsemurha on joissakin ns. länsimaiseen kulttuuripiiriin kuuluvissa yhteisöissäkin hyväksytty. Joskus sitä on pidetty jopa välttämättömänä tekona.¹ Asennoitumiseen on voimakkaasti vaikuttanut antiikin perintö, lainsäädäntöön erityisesti antiikin kuulujen ajattelijoiden filosofiset näkemykset. Aristoteleen mielestä itsemurha oli rikos yhteisöä, valtiota, vastaan ja samalla luonnonvastainen teko. Hänen käsityksensä muistuttaa osin Platonin mielipiteitä. Platon, joka tarkasteli asioita valtion näkökulmasta, salli itsemurhan poikkeustapauksissa, jos poikkeukset eivät vahingoittaneet valtiota.²

Stoalaisuus ja epikurolaisuus sallivat itsemurhan. Roomalaisista Seneca ja Plinius hyväksyivät sen vapautumisena kärsimyksistä ja orjuudesta. Sen enempää kreikkalaisten kuin roomalaistenkaan virallinen lainsäädäntö ei ankarasti kieltänyt itsemurhaa. Tavallaan se hyväksyt-

1 Raija Alho, Johdatusta itsemurhaongelmaan, Itsemurha. Toim. Raija Alho, Helsinki 1970, s. 31.

2 Alho 1970, s. 32; Lagus 1852, s. 91-92; Carl Friedrich Stäudlin, Geschichte der Vorstellungen und Lehren vom Selbstmorde. Göttingen 1824, s. 75-79.

tiin, koska sen tekeminen oli aika yleistä. Pari tärkeää poikkeusta kuitenkin oli. Ihminen ei saanut tehdä itsemurhaa rangaistusta paetakseen. Valtiolle elämänsä luvannut sotilas ei myöskään saanut itsemurhan avulla paeta sotapalveluksen tuottamia vaivoja. Trajanuksen ajoista lähtien alettiin tuomita sellaiset rikoksista epäillyt, jotka tekivät itsemurhan. Sanktioina olivat hautaamatta jättäminen, testamentin hylkääminen ja omaisuuden takavarikoiminen valtiolle. Nämä toimenpiteet saattoivat olla poliittisesti levottomina kiista-aikoina taloudellisesti hyvinkin merkityksekkäitä.³

Myös muinaispohjoismainen yhteisöetiikka sekä suomalaisten esikristillisen yhteiskunnan arvojärjestelmä hyväksyivät itsemurhan, sillä sekä skandinaaviset saagat että suomalaiset muinaisrunot kertovat suorastaan ihannoivaan sävyyn suurista sotateista ja mahtimiehistä, jotka epäonnistumisen seurauksena turvautuivat oman henkensä riistoon. Saagoista löytyy myös esimerkkejä, joissa vaimot seuraavat vapaaehtoisesti miestään kuolemaan.⁴ Kysymys on periaatteessa samasta ilmiöstä kuin intialaisessa suhteessa, jossa aviomies saa leskestään seuraa viimeiselle matkalle.⁵

Ruotsalaistutkija Ann-Sofie Ohlander on tähdentänyt sitä, että itsemurhan tehneet olivat pohjoismaissa pakanuuden ajalla sosiaalisesti ylintä kerrosta. Kun esimerkiksi jo viime vuosisadalla Suomessa surmasi itsensä usein alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluva henkilö, voisi olettaa, että itsemurhankin "sosiaalinen arvostus" on muuttunut ja että tämä taas on saattanut vaikuttaa itsemurhan tekijöiden yhteiskunnallisen taustan muuttumiseen. Toisaalta pakanuuden ajalta on tietoja vain mahtimiesten suorittamista itsemurhista kuten yleensäkin heidän tekemisistään.

Maakuntalaeissa ei ole määräyksiä itsemurhista, mikä jo sinällään todistaneekin siitä, että ennen kristinuskon vaikutusta suhtautuminen itsemurhaan ei pohjoismaissakaan ollut kielteistä. Maunu Eerikinpojan maanlaissa 1350 enempiä kuin kaupunginlaissakaan ei säädetä mitään itsemurhasta tai itsensä silpomisesta. Vasta Kristofferin maanlaki vuodelta 1442 sisälsi itsemurhapykälän. Ruotsin kirkkolainsäädännössäkin itsemurha tulee esille vasta reformaation jälkeen eli vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä. Mutta vielä se, että vanhasta ruotsalaisesta ja tanskalaisesta laista puuttuvat määräykset itsemurhasta, ei suinkaan merkitse sitä, etteikö itsemurhaa olisi voitu sanktioida. Kristillisen hautauksen kieltäminen oli ensisijainen seuraus ja ensimmäisen kerran tämä ran-

3 Esim. Alho 1970, s. 32-33; myös Stäudlin 1824, s. 78-81.

4 Ks. Ohlander 1986, s. 27-28.

5 Alho 1970, s. 31.

gaistus mainitaan Kristofferin maanlain "Högmålsbalkenin" neljännessä luvussa.⁶

Kun kyseiseen kaareen kuuluivat ei ainoastaan rikokset valtakunnan turvallisuutta vastaan vaan karkeat rikokset ylipäänsä, se osoittaa, että itsemurhalle annettiin suuri merkitys. Valtionpetosrikoksista seurasi yleensä kuolemanrangaistus. Asianomainen rikoksentehtäjä tuomittiin myös menettämään omaisuutensa. Itsensä silpomisen osalta tehtiin kuitenkin poikkeus. Laissa säädettiin nimenomaan, että kuolleen perinnön tulevat saamaan hänen jälkeläisensä.

Kristofferin maanlain mukaan itsensä surmannut oli vietävä metsään poltettavaksi. Maanlaki ei vielä tehnyt eroa mielenhäiriössä tehdyn ja ns. tavallisen itsemurhan välillä.⁷ Kirkon virallinen kanta, joka ilmenee vuoden 1571 kirkkojärjestyksestä, oli lievempi. Käräjillä sovellettiin tietenkin maallista oikeutta.

6.1.2 Rikos on rikos, vaikka teko vahingoittaa vain tekijää

Vuoden 1686 kirkkolaki antoi ratkaisuvallan maalliselle oikeudelle, kun kysymys oli itsemurhaajan hautaamisesta. Mutta ennen tämän lain saamista oli olemassa mahdollisuus ristiriitaan. Kirkon edustajien oli toimittava kirkkojärjestyksen ja maallisten viranomaisten maanlain määräysten mukaisesti.⁸ Ilmenneiden epäselvyyksien ja ristiriitojen vuoksi jo Kaarle IX:n aikaisessa Rosengrenin lakiehdotuksessa yritettiin asia korjata. Siinä esitettiin, että jos joku otti hengen itseltään siinä tilassa, jota lakiteksti kuvasi sanoin "rasade och huwudwill" tai jos hän kärsi "av stor siukdoms swaghet eller Melancholia", hänet sai haudata kirkkomaahan, ja perilliset saivat hänen omaisuutensa, oli se sitten maata tai irtainta omaisuutta, "hvad heller thet ähr jordh eller löösörer". Rosengrenin lakiehdotuksestaan ei selviä, miten olisi menetelty, jos itsemurhan tehnyt olisi ollut täysissä sielun voimissa.⁹

Rosengrenin lakiehdotus kuten monet muutkaan 1600-luvulla valmistuneet lakiluonnokset eivät johtaneet uuden yleisen lain säätämiseen. Se saatiin aikaan vasta 1734. Tähän enempää kuin sen valmistamiseen liittyneisiin esitöihin ei sisältynyt mainintaa itsensä silpojan perinnön kohtalosta. Käytännössä kuitenkin itsemurhan tehneen omaisuus joutui valtiolle. Omaiset saivat taloudellisen menetyksen lisäksi kärsiä teon aiheuttamasta häpeästä. Kuka tahansa ei saanut käsitellä itseltään

6 Ks. Ohlander 1986, s. 34; Rimpiläinen 1971, s. 55; myös Kristoffer-kuninkaan maalaki, ko kaari ja luku.

7 Schlyter XII, s. 300-301.

8 Niinpä Elimäen käräjillä kruunun nimismies vaati 1670 lääninrovastia vastuuseen siitä, että tämä oli antanut luvan haudata itsemurhaajan, joskin ilman hautausseremonioita, VA a 2: 269 Elimäki 1670.

9 Ks. Ohlander 1986, s. 38.

hengen ottanutta. Vuoden 1734 lain mukaan pyövelin tehtäviin kuului huolehtia itsemurhan tehneistä.¹⁰ Samassa yhteydessä alleviivattiin jokaisen velvollisuutta pelastaa itsemurhaa yrittänyt kuolemalta.

Vaikka miltei kaikki ajateltavissa olevat sovitus- ja pelotusperiaatteen mukaiset sanktiot itsemurhasta säilytettiin vuoden 1734 laissa, roviolla polttaminen kuitenkin poistettiin. Tämä lienee osaselitys siihen, ettei kansanperinteessä, kuten tuonempana todetaan, sen myöhäissyntyisyyden vuoksi juuri koskaan esiinny mainintoja ruumiin polttamisesta. Pyöveliä taas ei tarvittu hautaamaan mielisairaana itsensä surmanneita. Tämä puolestaan tuntuisi selittävän, miksei kansantarinoissa mainita pyöveliä itsemurhasta kertovien tarinoiden osana. Edellä mainittu myönnytys oli vahvistettu 1690-luvun lopussa Turun hovioikeudelle lähetetyssä kirjeessä sekä useammassakin Svean hovioikeuden päätöksessä.¹¹ Virkamiesten vastuuta ei kuitenkaan pienennetty, vaan yllättävää kyllä, vuonna 1725 annetussa kuninkaallisessa määräyksessä vaadittiin 200 taalarin sakkoa ja eroa virantoimituksesta sellaiselle papille, joka suostui itsemurhaajaa haudatessaan muuhun kuin vähimpiin sallittuihin menoihin. Kaksi vuotta myöhemmin täsmennettiin, mitä välttämättömällä tarkoitettiin: kolme multalapiollista arkulle, Isä meidän -rukous ja normaali siunaus. Ruumiin mukana saivat olla vain kantajat.¹²

Lain mukaan jo 1600-luvun lopulla ja ennen kaikkea vuoden 1734 lain säätämisen jälkeen itsemurhaajakin, jos hänen kuolinsyytään ei täysin varmasti pystytty todistamaan, oli haudattava kunniallisesti. Kanoonisesta oikeudesta tulleen periaatteen mukaan tuomarin tuli epäselvissä tapauksissa mieluummin vapauttaa kuin langettaa, ja yleensä näin tehtiinkin. Oli myös olemassa reaalisia syitä siihen, että itsemurhaajaksi oli katsottava tuomioistuimessa pelkästään sellaiset, jotka välittömästi olivat aiheuttaneet oman kuolemansa tahallaan. Jos laveampi tulkinta olisi hyväksytty, olisi esimerkiksi kaikkia päihtyneinä kuolleita voitu pitää syyllisinä itsemurhaan.¹³ Vanhoissa maanlaeissa ei puhuta mitään itsemurhayrityksistä. Seitsemännellätoista vuosisadalla tuomioistuimet käsittelivät niitä väkivaltarikoksina, ja rangaistuksena oli sakko ja julkinen kirkkorangaistus.

On vaikea päätellä, mikä aiheutti sen, että vuoden 1734 laki oli ankarampi itsemurhaa yrittäneelle kuin aikaisemmat. Yrityksestä selvinnyt kun voitiin lain mukaan hoitaa parhaiten yhteiskuntakelpoiseksi vesileipävankeudella ja raipoilla tai vitsoilla. Suhtautuminen hämmäs-

10 Vuoden 1734 laki, Missgärningsbalken (XIII Cap).

11 Asia perustuu Laguksen tulkintaan, Lagus 1852, s. 96-98; Westerlund 1898, s. 6; Wilskman, Swea rikes ecclesiatiqve werk I. Örebro 1781, s. 51-52.

12 Wilskman I, s. 53-55; Frans Ludvig Schauman, Handbok i finlands kyrkorätt. Helsingfors 1855, s. 448; myös Lagus 1852, s. 98.

13 Ks. Lagus 1852, s. 98-99.

tyttää siinäkin mielessä, että epäonnistuneesta rikosyrityksestä ei yleensä rangaistu. Koveneminen sopii kyllä yhteen sovituspäätöksen entistä selvemmän korostamisen kanssa, mikä oli 1700-luvun alussa tyypillistä. Jonkinlaista modernisoitumista kuvastaa kuitenkin se ohje, että tuomarin tuli ottaa huomioon syytetyn ikä, yrityksen laatu, jopa mahdolliset vaikuttimet. Oikeuden täytyi harkita myös sitä mahdollisuutta, että joku saattoi tehdä kuolemanrangaistuksen aiheuttavan teon päästäkseen omasta hengestään. Tällainen henkilö joutui seisomaan kaksi päivää torilla ja hänelle annettiin kumpanakin päivänä 30 paria raippoja tai 23 paria vitsoja.¹⁴

Ei ole olemassa täysin luotettavaa lähteistöä, joka kertoisi, miten itsemurhaa koskevia lakeja on pantu toimeen. Tuomiokirjojen käyttöön liittyy ongelmia.¹⁵ Tuomiokirjakortiston hakusanojen: kirkko, papisto ja itsemurhaajan hautaaminen, yhteydessä on selostettu muutamia asiaan liittyneitä tapauksia, jotka voivat toimia esimerkkeinä mutta joiden arvo jäänee sittenkin viitteelliseksi. Niiden harvalukuisuus todistaa toisaalta, että oikeudessa käsiteltiin vain harvoin itsemurhia. Ei ole myöskään mitään mahdollisuutta kontrolloida, kuinka paljon itsemurhia luokitettiin syytä tai toisesta heti tapahtuman jälkeen onnettomuuksiksi, jolloin ne eivät edes joutuneet viranomaisten, kaiken vähiten oikeusviranomaisten, käsiteltäviksi.

Esimerkit osoittavat kuitenkin, että jos tapaus tuli oikeuteen, laki saatettiin ehdottomasti voimaan, sillä itsemurhaaja tuomittiin poltettavaksi ainakin Jääsken (1660), Ruokolahden (1664), Viipurin (1670, 1673), Äyräpään (1675, 1685), Lappeen ja Joutsenon (1688), Savitaipaleen ja Taipalsaaren (1691) käräjillä.¹⁶ Menettelytavan ehdottomuutta kuvaa Vehkalahtella 1672 suoritettu oikeudenkäynti. Käräjillä kerrottiin, että eräs vaimo oli haudannut itsemurhaajan metsään. Oikeuden päätöksen seurauksena ruumis jouduttiin kaivamaan ylös ja polttamaan, kuten laki määräsi.¹⁷ Eräs Tukholman kuuluisimmista kirkkoherroista joutui eroamaan, koska oli haudannut itsemurhan tehneen.¹⁸ Seitsemästoista vuosisata ei olisi ollut puhdasoppisuuden aikaa ellei asiassa kuin asiassa olisi vainottu noituutta. Kammottavana pidettyyn itsemurhaan oli kummitusten ohella luontevaa ja helppoa liittää noituus. Harvinaista toki oli, että itsemurhaaja itse todettiin noidaksi, kuten tapahtui kuitenkin 1664 Finnössä.¹⁹

14 Lagus 1852, s.101-103; Sveriges rikes lag, s. 216.

15 Tuomiokirjojen käytöstä esim. Pentti Virrankoski, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turku 1970.

16 VA 3 421-22; VA 3 303, 302; Olavi Rimpiläinen on tutkimuksessaan jo aiemmin tuonut nämä tapaukset esiin.

17 VA a 2:360 Vehkalahti 672; VA a 1:11 Kymi ja Vehkalahti 68; VA a 10:410 Kymi 1698.

18 Ks. Ohlander 1989, s. 32.

19 Ks. J.H. Taikausko Suomessa 1800-luvulla. Jyväskylä 1895, s. 42.

6.1.3 Ajattelussa lievennystä - käytännössä ei muutosta

Uuden yleisen lain voimaantulon jälkeiseltä ajalta on tietoja myös itsemurhaajien syyntakeisuuden tutkimisesta. Turusta on säilynyt mainintoja myös joidenkin itsemurhaa yrittäneiden henkilöiden yksityisriipeistä, ja kertoman mukaan vielä 1800-luvun puolivälissä itsemurhaa yrittänyttä rangaistiin vitsomalla tai vesileipävankeudella.²⁰

Valistusaikana alkoivat filosofis-yhteiskunnalliset ajattelijat yhä enemmän korostaa ihmisen oikeuksia, jopa oikeutta tehdä itsemurha.²¹ Perinnäisen katsomustavan kannattajat ja ns. maltilliset teoreetikot vastustivat kiivaasti kirjoituksia, joissa koetettiin horjuttaa vanhaa itsemurhaa koskevaa ajattelua. Maltillisetkin katsoivat itsemurhan tietoiseksi elämän lyhentämiseksi. Näkemyksen perusteluiksi riittivät augustinolaiset todistelut itsemurhan Jumalan, viidennen käskyn, oman itsen, sukulaisten ja valtion vastaisuudesta. Oman hengenriiston luonnonvastaisuudesta taas osoitukseksi riitti oletus, etteivät eläimetkään surmanneet itseään vapaaehtoisesti.²²

Jo 1700-luvun jälkipuoliskolla maallikkojen mielipiteet alkoivat painaa myös hengellisistä, moraalisisista sekä tietenkin oikeudellisista ongelmista keskusteltaessa. Kirkolla ja teologeilla ei enää ollut ainutkertaista asemaa. Vaikka J.G. von Goethe tunnetaan muustakin kuin itsemurhan pohtimisesta, hänen jo 1774 ilmestynyt teoksensa *Die Leiden des jungen Werthers* lienee kuuluisimpia itsemurhatarinoita myös vaikutuksiltaan. On viitattu siihen, että Suomessakin olisi koettu jonkinlainen wertherianismin aika 1790-luvulla. Lehtikirjoitusten perusteella sitä olisi esiintynyt jonkinlaisena jäljitelmänä Turun ruotsinkielisissä piireissä Goethen teosten ruotsinnosten aikaansaamana, mikä nykyisen psykiatrisen ja biologisen itsemurhatutkimuksen mukaan olisi ollut täysin mahdollista. Lundissa ainakin on selvästi todettu sattuneen monia itsemurhia. Goethen teoksen todellinen vaikutus lienee kuitenkin ollut lähinnä siinä, että se muutti asennoitumista itsemurhaan. Kirjaa myös paheksuttiin kovasti. Esimerkiksi H.G. Porthanin mielestä teos antoi turmiollisen käsityksen itsemurhan merkityksestä.²³

Pahimpiin rikoksiin luettua itsemurhaa ei voitu äkkiä hyväksyä varsinkaan maissa, joissa sekä kristillisiin vaikutteisiin liittynyt kansanperinne että itsemurhan jyrkästi sanktioinut ankara laki voittivat humanimmat itsemurhaa ymmärtäneet käsitykset. Toisaalta suuret poliittis-yhteiskunnalliset mullistukset koskettivat myös rikosoikeutta ja sen

20 Saelan 1864, s. 69.

21 Lagus 1852, s. 87-88; Edvard Westermarck, *Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe*. II. Leipzig 1909, s. 217.

22 Carl-Gustaf Dahlgren, *On Suicide and Attention to Suicide*. Lund 1945, s. 3-5.

23 Hans Grellman, *Goethes Wirkung in Finland (suom.)*. Helsinki 1949, s. 13-15, 33-35; ks. myös Saelanin viittaus asiaan, Saelan 1864, s. 65-66.

myötä suhtautumista itsemurhaan. Ranskassa asiaa koskeva lainsäädäntö muuttui suuren vallankumouksen seurauksena. Monet valistusfilosofithan olivat vaatineet barbaaristen oikeustapojen ja rangaistusten pois-tamista. Uudet ajatukset levisivät Ruotsiinkin mm. italialaisen Beccarian 1760 ruotsiksi käännetyn teoksen välityksellä.²⁴

Jo 1600-luvun mutta etenkin 1700-luvun osalta on hyvin vaikea erottaa itsemurhaa koskeva teoreettinen pohdinta ja lainsäädäntö toisis-taan. Ne kietoutuivat yhä enemmän toisiinsa. Sen sijaan kirkolliset ja maalliset katsomukset alkavat olla selvästi erilaisia. Myös ns. tiede ja lainsäädäntö näyttävät 1700-luvulta lähtien olleen kiinteästi yhteydessä keskenään. Mutta oikeastaan vasta 1800-luvun oikeusfilosofian katso-taan vetäneen periaatteellisen rajan uskonnollis-moraalisen ja oikeudelli-sen alueen välille.²⁵ Uuden näkemyksen juuret olivat kuitenkin kanti-laisessa filosofiassa, jossa yksilön vapaus nostettiin oikeuskäsityksen ainoaksi perustaksi, ja tähän liittyen vain rikos toista kohtaan katsottiin kriminalisoitavaksi teoksi, ei ihmisen toiminta itseään vastaan. Mutta itsemurhan tehdessään ihminen pakeni velvollisuuksiaan, joita hänellä oli toisia kohtaan.²⁶ Kantilaisuuden syrjäyttänyt hegeliläisyys piti itse-murhasta rankaisemista valtion ulkopuolelle menevänä toimintana. Kun teko kuitenkin oli valtionvastainen, oli löydettävä muita rankaisijoita; mm. kirkko. Suomen kehityksen kannalta on mielenkiintoista, että kanti-laisuus alkoi elpyä 1800-luvun puolivälissä.

Tässä yhteydessä ei ole mahdollista edes maininnoin käsitellä oi-keusajattelun kehitystä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Itsemurhaa koske-van teoreettisen pohdiskelun osalta viitattakoon edellä esitettyihin käsi-tyksiin itsemurhasta "tieteellisenä" ongelmana, niin problemaattinen kuin sana tieteellinen onkin.²⁷ Kun kuitenkin jonkinlaista käytännön jaottelua on suoritettava, kannattaa tässä yhteydessä mainita saksalai-nen juristi A.F. Berner, joka käsiteli erityisesti itsemurhan luonnetta rikoksena. Hänen mukaansa kansalaisen ei tarvinnut olla juridisessa vastuussa valtiolle oman elämänsä säilyttämisestä. Ihmisellä oli velvolli-suuksia, mutta mikään ei voinut pakottaa häntä elämään. Tekipä hän itselleen mitä tahansa, siitä ei saanut häntä rangaista, ei edes ns. luovut-tamattoman oikeuden loukkaamisen ollessa kyseessä.²⁸

24 Beccariasta ks. Kaija Ronkanen, Oikeusoppineiden rikosoikeudellisten käsi-tysten suhde valistukseen 1700-luvun loppupuolen Saksassa. Yleisen histo-rian liseniaatintyö, Jyväskylän yliopisto 1971, s. 37-46; Beccarian suhteesta itsemurhaan Edvard Westermarck, Kristinusko ja moraali. Keuruu 1989, s.335.

25 Tästä ks. R.A. Wrede, Oikeuskehitys Suomessa jälkeen vuoden 1809. Helsin-ki 1954, s. 109; Lagus 1852, s. 89; Westermarck 1909, s. 218.

26 Dahlgren 1945, s. 69.

27 Paul Feyerabend, Against Method. Outline of an anarchist theory of know-ledge. London 1975, s. 296.

28 Lagus 1852, s. 89.

Mitä asian käytännölliseen puoleen tulee, vuoden 1734 yleinen laki ei ollut ainoa oikeuden lähde 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa. Kustaa III nimittäin antoi 1779 asetuksen, jolla poistettiin mm. noituutta koskevat määräykset ja rajoitettiin kuolemanrangaistuksen käyttöä huomattavasti. Mieliä näyttää myös olleen rangaistusten lieventämisen kannalla. Kun kyse kuitenkin on lainsäädännöstä ja oikeudenkäytöstä, jotka olennaisilta osiltaan perustuvat traditioon, muutokset käytännössä eivät olleet kovin suuria.²⁹ Juridis-teoreettinen enempää kuin kantilainen näkemyskään eivät kovin helposti päässeet vaikuttamaan Suomessa. Teologian professori A.J. Lagus esitti kyllä kantilaisia ajatuksia mutta itsemurhasta näiden ajatusten pohjalta ei todennäköisesti keskusteltu. Kun siviili- ja roomalaisen oikeuden dosentti R. Lagus 1800-luvun puolivälissä kajosi asiaan, sen käsittely siirtyi selvästi uudelle tasolle.

6.2 Kirkolle synti

Kun kirkolla oli oma lakinsa ja oikeuskäytäntönsä sekä näiden kanssa vuorovaikutuksessa olleet rituaalinsa, on syytä käsitellä sen auktoriteettien suhtautumista itsemurhaan erikseen. Toisaalta ulkonaisesta yhtenäisyydestään huolimatta kirkko ei alun alkaenkaan ollut kaikissa asioissa yksimielinen. Suurin auktoriteetti Raamattu ei antanut selvää ja yksiselitteistä ratkaisua ongelmaan. Se tuntui jopa ristiriitaiselta.³⁰ Juutalaisten itsemurhaa koskeva mielipide oli paljon ankarampi mitä Raamatusta voi päätellä. Heidän asenteensa oli lähellä sitä, miten Euroopan kansat myöhemmin suhtautuivat asiaan. Juutalaiset antoivat itsensä surmanneen ruumiin olla iltaan saakka hautaamatta, mikä ei ollut tavallista. Suruasuaan ei saanut käyttää itsemurhan vuoksi.³¹

Antiikin suuret ajattelijat muovasivat voimakkaasti kirkkoisien näkemystä moraalikysymyksissä.³² Nämä puolestaan eivät yksioikoisesti vastustaneet itsemurhaa. Ilmeisesti myös Raamatun "moniarvoisuus", tarkoittaa tässä myös moniselitteisyyttä, vaikutti asiaan.³³ Kirkon suhtautumista täsmänsi ratkaisevasti Augustinus. *De civitate dei*

29 Ks. esim Ragnar Hemmer, Suomen rikosoikeuden perusteet. Helsinki 1950, s. 218.

30 Vrt. Raamattu kyseiset kohdat.

31 Esim. Westermarck 1909, s. 208-10.

32 Westermarck 1909, s. 210.

33 Stäudlin 1824, s. 23; Westermarck 1909, s. 212.

-teoksessaan hän pohti, onko yleensä luvallista tehdä itsemurha.³⁴ Paljolti Augustinuksen vaikutuksesta alettiin itsemurhaa keskiajalla pitää kuolemansyntyinä, jota ei saanut koskaan anteeksi. Looginen perustelu oli tietysti se, että sellaisen pois antaminen, jota koskaan ei omistanut, ei ollut mahdollista.

Maalauksellisesti, osin jopa järisyttävästi keskiajan käsitystä itsemurhan synnillisyydestä sekä itsemurhaa kohtaan tunnettua inhoa ja sen tuottamaa häpeää kuvasi Dante, jonka vaikutus kristillisten kansojen käsityksiin monistakin uskontoon ja maailmankatsomukseen kuuluneista kysymyksistä on ollut voimakas. Hänen Jumalainen näytelmänsä osoitti itsemurhaajille paikan helvetin seitsemänteen yhdeksästä piiristä.³⁵ Friedellin mukaanhan koko keskiaikaa koskeva tieto tavallaan tiivistyy Danten teoksessa.³⁶ Tietenkään runoilijan mielipidettä ei voitu tunnustaa katolisen kirkon viralliseksi opiksi niin peräti vallitsevan teologian mukainen kuin se olikin. Kirkolla oli arvovaltansa ja omat spesialistinsa.

Katolisen kirkon kannan selkeytti Tuomas Akvinolainen. Summa Theologica -teoksessa hän perusteli itsemurhaa koskevia käsityksiään Raamatun sanoilla, Augustinuksen ja Aristoteleen mielipiteillä sekä Paavalin näkemyksillä. Itsemurha oli rikos yhteiskuntaa ja Jumalaa vastaan. Elämä oli Jumalan lahja, ja vain hän saattoi päättää elämästä ja kuolemasta. Tuomas vaikutti todennäköisesti paljon siihen, että myöhemmin sekä kirkko että valtio rankaisivat itsemurhaajaa. Tuomashan väitti, että koska itsensä surmaaja rikkoi itseään, yhteiskuntaa ja Jumalaa vastaan, häntä oli rangaistava sekä Jumalan että maallisen, ihmisen, lain mukaan. Kanoniseen oikeuteen pohjautui hänen näkemyksensä, että itsemurhaajaa ei saanut haudata kunniallisesti.³⁷

Kun Saksassa ja Pohjoismaissa katolisuus vaihtui protestanttisuudeksi, suhtautuminen itsemurhaan ei kuitenkaan lieventynyt. Luther ei oikeastaan koskaan systemaattisesti käsitellyt itsemurhaa. Kysymys ei liene ollut hänelle kovinkaan polttava. Lutherilla oli kuitenkin asiasta kuten kaikesta muustakin selvä ja mutkaton mielipide. Itsemurhan aiheutti perkele, joka houkutteli ihmisen epätoivoon, jopa surmaamaan itsensä. Lutherin mielestä itsemurha oli luonnon, viidennen käskyn ja yhteiskunnan vastainen, joten Augustinus ja Tuomas tuntuvat ainakin tässä asiassa kelvanneen hänelle auktoriteeteiksi. Mutta Luther ei olisi ollut Luther, ellei hän olisi kansanomaistaen teologisesti problematisoinut tätäkin asiaa. Varsin mielenkiintoisen ongelman tarjosi kysymys,

34 Ks. Himanka 1966, s. 22; Stäudlin 1824, s. 103-104; ks. myös Westermarck 1984, s. 330-331.

35 Dante, Jumalainen näytelmä I (suom. Eino Leino). Porvoo 1912, s. 87-94, 243-244.

36 Egon Friedell, Uuden ajan kulttuurihistoria I. Porvoo 1958, s. 205 erik.

37 Ks. esim. Himanka 1966, s. 23-24; J. E., Salomaa, Filosofian historia I. Porvoo 1965, s. 227; Westermarck 1984, s. 331.

onko perkele vai itsemurhaaja päävastuullinen teosta. Itsensä surmannut oli ainakin vastuussa seurauksista. Luther kannatti itsemurhaajan ruumiin polttamista, mutta hän ei myöskään tuominnut hautaamista, ei edes papin suorittamaa.³⁸ Kielteistä asennoitumista itsemurhiin alettiin perustella entistä enemmän Raamatun esimerkeillä. Olihan koko uskonpuhdistuksen päätavoite saada Jumalan Raamatussa ilmaisema sana uskonnon ainoaksi auktoriteetiksi.

Jumalan sana taas voitiin tulkita varsin monella tavalla. Äärettömän ahtaasti se käsitettiin protestanttisen vastauskonpuhdistuksen eli puhtasoppisuuden aikana. Kun tuolloin lähes kaikki, minkä voitiin ajatella kuuluvan uskontoon, oli tiukan säätelyn kohteena, sellainen ongelma kuin itsemurha ei voinut jäädä huomaamatta. Oikeuden perusteista ja luonteesta keskusteltiin vilkkaasti maallisellakin puolella, ja oman elämän säilyttäminen nähtiin velvollisuutena. Varteen otettava näkökohta oli, ettei rikollinen, siis itsensä surmaaja, yleensä ehtinyt katua ennen kuolemaansa. Kun elämän viimeinen hetki katsottiin ratkaisevaksi, itsemurhaajan tuleva kohtalo tuntui monen mielestä kolkolta.³⁹

Ruotsin valtakunnassa seurattiin yleiseurooppalaista käytäntöä. Niinpä Gezeliusten selityksillä varustetussa Raamatussa, joka painettiin kahdeksannentoista vuosisadan alussa mutta jonka kannanotot on muotoiltu 1600-luvulla ja pohjautuvat 1500-luvun reformaation ajatusmaailmaan, asenne itsemurhaan oli täysin kielteinen.⁴⁰ Raamatussa mainitut itsemurhat joko tuomittiin ankarasti, kuten Saulin tapauksessa, tai selitettiin ne muuksi kuin suoranaiseksi itsemurhaksi, kuten Simsonin kohtalo. Itsemurhassa avustanutta pidettiin rangaistuksen ansainneena murhaajana. Raamatun viides käsky kietoutui tiiviimmin itsemurhaproblematiikkaan, ja siihen puuttui myös 1700-luvun Ruotsissa liberalismiin esitaistelijaksi mainittu kirkkoherra ja poliitikko Anders Chydenius 1781 ilmestyneessä käskysaarnakokoelmassaan. Chydeniuksen lähtökohta oli peräti tavanomainen: viides käsky kielsi hänen mukaansa itsemurhan. Koska sielu ja ruumis olivat laina Herralta, oli niiden käytöstä tehtävä hänelle tili. Itsemurha oli myös luonnonvastainen. Chydenius liitti itsemurhien luetteloon hengellisen itsemurhan sekä elämän lyhentämisen juopottelemalla, vihaamalla, suremalla ym. himoksi katsottavalla tavalla. Tämäkin ajatus oli esitetty jo muualla aiemmin.⁴¹

Jo ennen Chydeniusta oli Isaac Lithovius katekismuksessaan maininnut viidennen käskyn yhteydessä myös itsemurhan, mitä esimerkiksi Svebiliuksen ja Achreniuksen vastaavat kirjaset eivät tehneet.

38 Himanka 1966, s. 24.

39 Ks. Jussi Tenkku, Oikeus ja elämänarvo. 1963, s. 98.

40 Joh. Gezelius, Biblia. Stockholm 1711-28, I, s. 288, 367; II, s. 73, 279.

41 Anders Chydenius, Fortsättning af prediktingar öfwer tio Guds bud. Homiletiska försök III: 3. Uppsala 1781.

Tekijä käytti neljä viidenteen käskyyn liittyvästä 15 kysymyksen sarjasta vakuuttaakseen lukijat siitä, ettei ihmisen tullut tappaakaan itseään, ei ruumiin enempää kuin sielunkaan osalta. Lithovius katsoi äkilliseksi itsemurhaksi sen, jos ihminen antautui syyttä vaaraan tai "cuin hän canda wäkiwaldaisia käsiä oman hengens päälle". Sielullisella itsemurhalla hän taas tarkoitti tahallista elämistä synnissä.⁴² Aivan 1800-luvun alussa ilmestyi Anders Björkqvistin postilla eli saarnakirja, jossa kosketeltiin itsemurhaa, joskin vain ylimalkaisesti. Kirjoittaja katsoi itsemurhan uhkaavan kiusauksiin joutuvaa kristittyä, jolta puuttui "autudellinen himo evangeliumin perään".⁴³

Raamattuun ja muihin auktoriteetteihin pohjautuva kirkollinen oikeus⁴⁴ vaikutti kirkon menoissa noudatettuun käytäntöön. Huolimatta katolisen kirkon täysin kielteisestä kannasta itsemurhaan, sen valta-
piirissä kuitenkin esiintyi tuon tuostakin lieveliikkeitä, joiden ilmenemismuotoihin kuuluivat omaehtoinen kuolemanetsintä ja ns. väärä marttyyrius. Käytännön ongelmaksi itsemurhaajat tulivat kirkolle hautauksen myötä.⁴⁵ Itsemurhan tehneet luokiteltiin 400-luvulta lähtien samaan ryhmään kuin pannaan julistetut. Paavi Leo I oli jo kieltänyt hautauksen sellaisilta, jotka olivat eläneet elämänsä pilkaten ja jumalattomasti. Ja näihin luettiin itsemurhan tehneet, elleivät he olleet tehneet tekoaan mielenhäiriössä.⁴⁶ Kirkon asenne oli sikäli ratkaiseva, että sen edustaman käsityksen perusteella itsemurhaajaa "kohdeltiin" kuoleman jälkeen, mikä tahtoo sanoa, että hautaus toimitettiin joko tavanomaisesti tai poikkeavin menoin. Hautaaminen oli tärkeä seremonia, koska suureksi osaksi juuri se ilmensi vainajan arvostusta ja loi puitteet, joihin edesmennyt ihminen muistoissa liitettiin.

Keskiajan osalta ei ole paljonkaan varmaa tietoa poikkeuksellisista hautauksista. Mutta asiaa tutkineen Olavi Rimpiläisen mukaan Suomessa noudatettu käytäntö ei ratkaisevasti poikennut ruotsalaisesta tavasta. Edellä mainitussa Kristofferin maanlaissahan (1442) oli määrätty, että itsemurhan tehneet oli vietävä metsään ja siellä poltettava. Teon tekeminen mielenhäiriössä lievensi rikosta. Vailla täyttä ymmärrystä itsensä surmannut voitiin haudata hautausmaan ulkopuolelle,⁴⁷ mikä tuskin poisti kansan mielestä kuvitelmia ja taikauskoisuutta vaan pikemminkin loi uusia pysyviä pelon ja taikuuden kohteita. Olihan siunaamaton hautausmaa näkyvä muistomerkki syntiin kuolleen ihmisen

42 Isaac Lithovius, Rippi-schoulu ja kingeri-lugut eli kysymykset. Turku 1765, s. 69-70; Himanka 1966, s. 30.

43 Himanka 1966, s. 31; myös Anders Björkqvist, Uskon harjoitus autuuteen I-II. Turku 1801, s. 112, 231.

44 Em. lisäksi vrt. Kauko Pirinen, Itsemurhan ongelma kirkon opettajien ja kirkkolainsäätäjien pohtimana, Vartija 1967, s. 17-20.

45 Pirinen 1967, s. 18-19.

46 Ks. Rimpiläinen 1971, s. 55.; myös Pirinen 1967, s. 18.

47 Ks. Schlyter XII, s. 300-301; Rimpiläinen 1971, s. 57-61.

kohtalosta ja asuinpaikasta. Kun hän ei päässyt taivaaseen, hän asettui asumaan hautausmaalle. Söderköpingin provinsiaalstatuutissa vuodelta 1441 sanottiinkin yksiselitteisesti, että tietien tahtoen itsensä surmanneelta on kiellettävä hautaus kirkkoon ja hautausmaahan. Statuutti oli voimassa Suomessa, sillä se otettiin Mustaan kirjaankin. Jos joku uhmasi säännöstä hautaamalla itsemurhaajan hautausmaahan, hän syyllistyi kirkkomaan saastuttamiseen.⁴⁸

Hautaamisessakin mitattiin yhteiskunnallista arvoa. Vainajalle oli sitä parempi, mitä lähemmäs kirkkoa hän pääsi. Hautausmaan pohjoiskulma, lähinnä paholaista oleva osa, oli tarkoitettu mestatuille, rikollisille, itsensä surmanneille ja epäilyttävissä oloissa kuolleille.⁴⁹ Parhaat paikat saatiin arvon ja rahan voimalla.⁵⁰ Toisaalta, vaikka kirkon luottamus- ja hallintomiehet kiistelivät asiasta vielä 1900-luvun alussa, hautaamiseen liittyvä toiminta ei enää liikuttanut vainajia vaan jälkeen jääneitä. Poikkeuksellisella hautauksella voitiin ja haluttiinkin kouriintuntuvasti osoittaa, että itsensä surmannut oli sekä hengellisesti että maallisesti henkilö, joka ei ollut toiminut normien mukaisesti vaan oli asettunut ajan yhteiskuntarajojen ulkopuolelle.⁵¹ Menettely asennekasvatuksineen ja arvolatauksineen periytyi luterilaiselle ajalle.

Kuten reformaation oppi itse niin siihen liittyneet kirkolliset menot ja niitä säätelevät järjestykset tulivat paljolti saksalaiselta alueelta. Saksalaiset kirkkojärjestykset esittivät poikkeuksellisesti haudattavista varsin monia luetteluita. Ilman tavanomaisia menoja oli haudattava ainakin harhaoppiset, sellaiset julkisen jumalattomasti eläneet, jotka olivat kuolleet katumatta, sanan, sakramenttien ja saarnaviran halveksijat, kirkollisten maksujen laiminlyöjät, pilkkaajat, rikolliset, itsemurhaajat, sellaiset tappeluissa ja kemuissa kuolleet, jotka eivät ennen kuolemaansa olleet osoittaneet minkäänlaisia katumuksen merkkejä. Rimpiläinen korostaa, että luettelossa olleet henkilöryhmät eivät juuri poikkea keskiaikaisista, katolisella ajalla mainituista. Kirkollisen hautaamisen epäminen oli Lutherin mukaan maallinen rangaistus.⁵² Kun Agricolan Rukouskirjassa todetaan yksiselitteisesti, että "Pyhä hautaus" ja hautausmaa kielletään monien muiden lisäksi itsemurhaajilta,⁵³ Suomen uskonpuhdistaja jatkoi vahvalla katolisella perustalla, ja Rimpiläisen mu-

48 REA 495; W.G. Lagus, *Handlingar till Upplysning i Finlands kyrkohistoria. Ny Följd III. Åbo 1838*, s. 1-10; Rimpiläinen 1971, s. 57.

49 Ks. Ilmari Wirkkala, *Suomen hautausmaiden historia*. Porvoo 1945, s. 17-18, 21.

50 Evald Gustafson, *Kirkegaard (Sverige). Kulturhistoriskt Lexicon för Nordisk Medeltid VIII*. Helsingfors 1963, s. 393-394; Rimpiläinen 1971, s. 73.

51 Ks. Rimpiläinen 1971, s. 83.

52 Pirinen 1967, s. 19; Rimpiläinen 1971, s. 158.

53 Mikael Agricola, *Teokset I*. Porvoo 1931, s. 62.

kaan hän juuri hautauskäytännössä oli konservatiivisempi kuin saksalaiset uskonpuhdistajat.⁵⁴

Vuoden 1571 kirkkojärjestys kielsi itsemurhaajilta kristillisen hautaamisen, koska he olivat olleet "epätoivoisia".⁵⁵ Pirinen on tähden-tänyt, että teologiselta kannalta katsoen itsemurhaajien hautaamiskiellon takana oli vanhakatolisen moraaliteologian opetus, jonka mukaan epätoivo oli kuolemansynty.⁵⁶ Niin ankara ja ahdas kuin 1600-luku henkissessä mielessä olikin ja niin säätyjen mukaisesti kuin yhteiskunta jakaantuikin, yritettiin kyseisellä vuosisadalla muuttaa kirkkojärjestyksen säätelemää hautauskäytäntöä. Tavoitteena oli poikkeuksellisen ja normaalin menettelyn lähentäminen. Jo Kaarle-herttuan hoviagendassa (1602) sanottiin, ettei pappien pitäisi estää vainajan hautaamista hautausmaahan, oli kuollut kuka tahansa tai mikä tahansa. Perusteluna esitettiin kieltojen ja rajoitusten vahvistavan sitä väärää paavillista uskoa, että hautausmaa on pyhempää kuin muu maa.⁵⁷

Kyseinen hoviagendan periaate kaikille vainajille vapaasta kirkkomaasta jäi kuitenkin vuosisadan alun yksinäiseksi kannanotoksi. Vanhan kirkkojärjestyksen periaate hautausmaan kieltämisestä eräiltä sekä luettelo sellaisista, joita kiello koski, säilyivät muuttumattomina koko vuosisadan kirkollisessa lainsäädännössä. Ja tähän luetteloon kuuluivat kuin itseoikeutettuina itsemurhaajat, jotka eivät olleet tehneet tekoaan mielenhäiriössä. Heidät muiden muassa luetellaan vuoden 1608 kirkkolakiehdotuksessa, Rudbeckiuksen statuuteissa, Kustaa II Aadolfin aikaisessa kirkkolakiehdotuksessa sekä Suomessa vanhan kirkkojärjestyksen latinankielisessä tiivistelmässä.⁵⁸

Puhdasoppisuuden ajan teologit ja kirkon hallintomiehet sekä juristit perustelivat kantaa paitsi vanhalla moraaliteologisella näkemyksellä itsemurhaajan epätoivosta ja Jumalan käskyn rikkomisella myös luonnonoikeuteen vetoamalla.⁵⁹ Perusteluksi itsemurhan tehneen hautaamiselle siunattuun maahan riitti muukin kuin se, että teko oli tehty mielenhäiriössä. Linköpingin tuomiokapituli salli 1657 haudata 11-vuotiaan hirttäytyneen pojan hautausmaan syrjäiseen kohtaan. Gezeliuksen mielipidettä kuvastava Liivinmaan kirkkojärjestys puolestaan soi hautausmaan sellaiselle itsemurhan tehneelle, joka ennen kuolemaansa ehti katua tekoaan. Paikan oli kuitenkin oltava syrjäinen ja hautauksen piti

54 Rimpiläinen 1971, s 158.

55 Ks. Laurentius Petris kyrko-ordning av år 1571. Utgiven av Samfundet pro fide et christianismo. Uppsala 1932, s. 136-137.

56 Pirinen 1967, s. 18.

57 Nils-Arvid Bringerus, Klockringning i Sverige. Nordiska Museets Handlingar 50. Lund 1958, s. 257; Rimpiläinen 1971, s. 268.

58 Tästä Rimpiläinen 1971, s. 276.

59 Kyrko-ordning och förslag dertill före 1686. Handlingar rörande Sveriges Historia. II:3:1. Stockholm 1872-1920, s. 269 ja II:3:2, s. 175.

tapahtua ilman kellojen soittoa ja laulua.⁶⁰ Perbrevis Commonitiones, Gezelius vanhemman laatima kirkkojärjestys vuodelta 1673, joka samalla oli osa valtakunnallista yhtenäistämispolitiikkaa,⁶¹ jo tavallaan siirsi ratkaisun maalliselle tuomiovallalle. Siinä käskettiin kirkon edustajien kysyä aina neuvoa maalliselta tuomarilta. Vuoden 1686 kirkkolaki lopullisesti siirsi itsemurhaajien hautauksen maallisen oikeuden ratkaistavaksi.⁶²

6.3 Modernimpi asenne itsemurhiin ja hautaamistavan muutos

Yhdeksänneltätoista vuosisadalta lähtien itsemurha alkoi kirkonkin osalta olla yhä enemmän käytännöllinen ongelma, koska kyse oli pääasiassa siitä, miten itseltään hengen riistäneen ruumiin kanssa meneteltiin eli tiivistetysti hautaamistavasta. Maallisella puolella rikoslaki uudistettiin vasta aivan 1800-luvun lopussa eikä itsemurhasta rankaiseminen suinkaan ollut uudistuksen keskeisiä kohtia. Uusi valtiollinen asema vaati 1800-luvun alussa myös kirkon hallinnon uudelleen järjestämistä, ja sitä varten asetettiin kirkkolakikomitea, joka sai aikaan luonnoksen kirkkolaiksi 1825. Vaikka työ jäi viimeistelemättä ja siten raukesi, voi muistaa, että luonnoksessa ei ehdotettu itsemurhaajan hautaamiseen minkäänlaista muutosta.⁶³ Lähes pariakymmentä vuotta myöhemmin valmistui lainopin professorin J. J. Nordströmin laatima uusi ehdotus kirkkolaiksi. Tässäkään ei mainittu mitään itsemurhasta. Ehdotuksen laatija katsoi häpeällisen hautauksen kuuluvan vuoden 1734 yleisen lain mukaan maallisen eikä kirkollisen lainsäädännön piiriin. Nordströmin ehdotus lähetettiin lausuntokierrokselle, mutta lausunnonantajat kiinnittivät huomionsa lähinnä kirkon hallinto-organisaation ja kokoon-tumisvapauden aiheuttamiin ongelmiin. Tämäkään ehdotus ei johtanut käytännön lainsäätötoimiin.⁶⁴

Kun kirkkolain laatiminen tämän jälkeen jäi yhä enemmän prof. F.L. Schaumanin tehtäväksi, alkoivat myös uudet yhteiskunnallis-moraaliset käsitykset vähitellen päästä esiin mielipiteissä ja kirkkolakisuu-

60 Aleksi Lehtonen, *Die Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius*. SKST 32. Helsinki 1931, s. 216-17; Rimpiläinen 1871, s. 277.

61 Ks. Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600- n. 1680)*. Helsinki 1961, s. 201-202.

62 Vuoden 1686 kirkkolaki, Cap XVIII^{II} XII.

63 Ks. Erkki Kansanaho, *Suomen evankelisluterilaisen kirkon itsehallinto*. SKST 55. Helsinki 1954, s. 67-68.

64 Kansanaho 1954, s. 94-95.

nitelmissä. Mutta vielä 1850-luvun alkupuolella julkaisemassaan teoksessa *Handbok i Finlands kyrkorätt I* Schauman itsensä surmanneen häpeällisen hautauksen yhteydessä tähdensi nimenomaan, ettei vainajaa saanut haudata kirkkomaahan. Schauman korosti kyllä myös sitä, että erehdyksen johdosta oli alettu samastaa hiljainen ja häpeällinen hautaus. Hänen mielestään kyse oli kahdesta täysin eri asiasta. Vain sellainen hautaus, jossa ei suoritettu mitään kristillisiä seremonioita, oli häpeällinen.⁶⁵

Kirkkolakikomitean työ käynnistyi uudelleen Schaumanin teoksen julkaisemisen jälkeen, mutta ehdotus uudeksi kirkkolaiksi valmistui vasta 1863. Tätä ennen (1861) oli roomalaisen oikeuden dosentti R. Lagus käsitellyt itsemurhaa oikeudelliselta kannalta kirjoituksessa *Om sjelfmord*. Laguksen käyttämät lähteet viittaavat sekä hegeliläisiin että uskantilaisiin vaikutteisiin ja hänen itsemurhan kriminalisoimista vastustava mielipiteensä puhuneekin keskieurooppalaisen lainsäädännön virikkeistä. Kristillinen pohjavire kuvastuu kuitenkin siitä, että Lagus piti itsemurhaa jumalattomana toimenpiteenä, mutta hänen mielestään oli turhaa rangaista kuollutta ihmistä. Itsensä surmannut rikkoi pelkästään omaa oikeuttaan. Itsemurhaa yrittänyt oli epätoivoinen ihminen, joka tarvitsi parantavaa, ei rankaisevaa kohtelua. Aikauskirja, jossa tutkielma ja K.J. Edelsköldin itsemurhalukua esittävä kirjoitus julkaistiin, oli todennäköisesti ns. virallista suuntausta vastaan olevan pienen juristiryhmän äänikanava⁶⁶, joten Laguksen kannatuksen laajuutta on mahdoton arvioida.

Vaikka Schauman lakiehdotuksen alussa olevassa promemoriasa kiisti väitteet, että hautausta tai muita kristillisiä toimituksia voitaisiin käyttää kirkkokurin välineinä, kuten kirkon kantaa kritikoineet olivat väittäneet, hän yhä kielsi kristillisen hautauksen tieteen tahtoen itsensä surmanneilta. Jossakin lakiehdotuksen komiteakäsittelyn vaiheessa tämä varaus poistettiin ja asetuttiin sille kannalle, että pappi siunaisi kaikki itsemurhaajat ns. lyhyemmän hautauskaavan mukaisesti ja ettei tahallaankaan itsensä surmannutta haudattaisi enää häpeällisesti metsään.⁶⁷

Aatehistoriallisessa mielessä on kiintoisaa tarkastella kirkkolakiehdotuksessa esiintyviä perusteluja. Voidaan tietenkin olettaa, että ajan vapaamielisemmät juridiset näkemykset olivat vaikuttaneet mielialojen liberalisoitumiseen. Todennäköisesti suhtautumisen kuitenkin määräisivät teologiset ja kirkon sisäiset tekijät. Kirkkolakiehdotuksen kirkkokuria koskevassa kohdassa puututtiin häpeällisen hautauksen

65 F.L.Schauman, *Handbok i Finlands kyrkorätt*. Helsingfors 1853, erit. s. 447-448 ja 452; Schaumanista Kauko Pirinen, Schaumanin kirkkolain synty. SKST 132. Rauma 1985, s. 117-161.

66 R. Lagus, *Om sjelfmord*. Juridiskt Album 2. 1861.

67 Himanka 1966, s. 55-57.

poisjättämiseen. Ehdotuksessa todettiin selvin sanoin, että kirkkokurin yleisenä periaatteena oli oltava Jumalan sana eikä suinkaan inhimillisellä väkivallalla uhkaaminen. Hautauksessa oli kyse Kristuksen ja kirkon välisestä suhteesta. Nämä asiat liittyivät puolestaan uskoon ja tunnustukseen, eivät ulkonaiseen järjestykseen. Vaikka, kuten todettiin, asiaa perusteltiin teologisesti, sen ei kuitenkaan välttämättä tarvinnut olla ristiriidassa juridiikan kanssa. Komitean valtiopäiville lähettämään lakiehdotukseen liittyneissä eriävissä mielipiteissä ainoastaan yhdessä puututtiin hautauskysymykseen. Tunnettu herännäispappi Fr. Bergh katsoi, että vanhan kirkkolain määräystä omin ehdoin kuten myös mielenvikaisuuden tai muun syyn takia itsensä surmanneen hautauksesta pitäisi noudattaa edelleenkin.⁶⁸ Berghin kantaan vaikutti huolestuneisuus siitä, että puhuttiin itsemurhien määrän koko ajan kristikunnassa kasvaneen. On viitattu myös siihen, että hänen mielipiteensä oli sopu-
soinnussa pietismin yleisen käsityksen kanssa.⁶⁹

Valtiopäivillä enempää valiokunnassa kuin säätyjen käsittelyssä ei itsemurhaajan kirkollista hautausta katsottu sopimattomaksi, vaikka kirkkokuriasiasta keskusteltiin varsin vilkkaasti.⁷⁰ Lakiluonnos lähetettiin erityiseen tarkastusvaliokuntaan, jonka piti suorittaa työnsä ennen seuraavia valtiopäiviä. Lausuntovaiheeseen kuuluivat myös pappinkokousten keskustelut kirkkolaista. Tarkastusvaliokunta ei kuitenkaan tehnyt minkäänlaisia muutoksia itsemurhaajan hautaamista koskevaan lakiehdotuksen kohtaan. Mitään muutoksia hautaamistapaan ei ehdottanut vuoden 1867 valtiopäivien kirkkolakivaliokuntakaan.

Muutoksen suorittivat säädetyt itse. On mahdotonta sanoa, miten paljon vaikea aika ja sen mukanaan tuomat ongelmat vuonna 1867 ankaroitivat yleistä henkistä asennoitumista. Tuntuu kuitenkin siltä, että varsin akuutit syyt saattoivat vaikuttaa asiaan suurten teologisten periaatteiden ohella. Ruumiinavauspöytäkirjoista saa käsityksen, että 1860-luvun lopun kato- ja tautiaikoina varsin moni itsemurhaaja teki - näin ainakin ilmoitettiin - tekonsa houreissa, lavantaudista tai muusta kuumesairaudesta heikkona. Niinpä pappissäädystä keskusteltiin keväällä kiivaasti juuri siitä, kuuluvatko kuumehoureessa itsensä surmanneet hiljaisesti haudattaviin. Säätö päätti lopulta, että "vakain tuumin" itsensä surmanneet haudattaisiin hiljaisesti eli ns. lyhyemmän kaavan mukaan mutta muut itsemurhaajat juhlallisesti.⁷¹ Toiset säädetyt asettuivat kannattamaan pappissäädyn tekemää lievennystä.

68 Förslag till kyrkolag för evangelisk-luthersk kyrka. helsingfors 1863, s. 53-54; Himanka 1966, s. 56, 58.

69 Himanka 1966, s. 58.

70 Käsittelystä valtiopäivillä VP 1863, Hans kejsarliga Majestäts nådiga propositioner I, s. 350-53, ptk. tlp II, s. 393-402, ptk. aateli IV, s. 557-68, ptk. papisto.

71 VP 1867, ptk. papisto I, s. 25, II, s. 698, 885.

Jonkinlaisena osoituksena siitä, että monille yhteiskuntaryhmille, voisi sanoa kansalle yleensä, itsemurhan virallinen puoli oli joko varsin arkaluontoinen tai sitten sitä pidettiin kirkon ja valtion viranomaisten sekä teologiensa asiana, on muiden säätyjen kysymykselle osoittama huomio. Niissä ei juuri asiasta keskusteltu.⁷² Suhtautumisesta heijastunee myös jonkinlainen säätyjen reviiirajattelu. Eräiden asioiden katsottiin kuuluvan jonkin säädyn "privilegioihin" eikä muiden sopinut - vaikka se laillisesti olisi sallittukin - ottaa niihin kovin innokkaasti kantaa. Kirkkolaki julkaistiin vuonna 1869 ja se astui voimaan seuraavana vuonna. Lain mukaan itsemurhaajien häpeällinen hautaus poistettiin. Suomi kulki tässä suhteessa eurooppalaisen kehityksen jälkipäässä, joskin Ruotsissa vastaava muutos kirkkolakiin oli saatu aikaan vasta vuonna 1865.⁷³

Jos maalliset säädöt eivät osoittaneetkaan suurempaa kiinnostusta itsemurhaajan sieluntilaa ja hautaamista kohtaan, kirkon piirissä asiasta keskusteltiin kirjallisuudenkin muodossa. Katekismuksissa otettiin lähinnä käskyjen käsittelyn yhteydessä kantaa itsemurhaan, jolloin problematiikka tiivistyi kysymykseen, oliko syntiä lyhentää itse elämänsä. Uutta argumentaatiota kirkon vanhojen auktoriteettien mielihäpeiden lisäksi ei keskusteluun juuri tuotu.⁷⁴ Vaikka maallisessakin kirjallisuudessa 1800-luvulla silloin tällöin käsiteltiin itsemurhaa, tai ainakin sivuttiin sitä, mm. Runeberg ja Kivi, niin siinä suurella kulttuuritaistelulla, jota käytiin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa, ei ainakaan julkisuudessa kovin usein puututtu itsemurhaongelmaan. Se sai pysyä pääasiassa kirkollisena, juridisena ja viranomaisia koskevana ongelmana, josta tietenkin myös tiede oli kiinnostunut. Suurta yleisöä ja julkisuutta asia ei paljonkaan liikuttanut.

Vaikka vuoden 1869 kirkkolaki oli poistanut häpeällisen hautauksen, tämä oli koskenut vain syyntakeettomia itsensä surmanneita. Seuraavana vaiheena kamppailussa oli hiljaisen hautauksen poistaminen kokonaan. Asia oli ajankohtainen senkin tähden, että vasta vuonna 1889 yleisestä laista poistui häpeällistä hautausta koskeva kohta, joten noin parinkymmenen vuoden ajan oli olemassa ristiriita yleisen lain ja kirkkolain välillä. Jo kahdeksankymmenluvulla Vaasan hovioikeuden kanslisti, myöhemmin asessori Carl Estlander teki kirkolliskokouksessa ehdotuksen yhteen ainoaan hautaustapaan siirtymiseksi. Perusteluiksi Estlander esitti tutun mielipiteen, ettei hautaus enää tavoittanut rikoksen tehnyttä vainajaa vaan että rangaistus kohtasi viattomia jälkeenjääneitä, joiden kuitenkin olisi pitänyt saada uskonnosta ja siihen liittyneistä menoista lohdutusta. Estlander, joka itsekään ei odottanut ehdotukseltaan paljon, väitti, ettei hautaamistapa perustunut jumalalliseen

72 Ks. esim. VP 1867, Ptk. tlp I, s. 367; porvaristo I, s. 523.

73 Kansanaho 1954, s. 145.

74 Ks. Himanka 1966, s. 62-64.

käskyyn vaan ihmisten säätämiin lakeihin, joita voitiin muuttaa. Estlander viittasi valmisteilla olleeseen uuteen yleiseen lakiin, josta hänen mukaansa poistuisi hautaamisella rankaiseminen. Kuten Estlander itsekin oli odottanut, hänen ehdotuksensa herätti ankaraakin vastustusta, jonka esittäjät vetosivat mm. siihen, että hautaustapa oli todistus vainajan, ei omaisten, elämästä, että siveettömyydestä ja pahuudesta oli paikallaan varoittaa hiljaisella hautauksella ja että tietyt teologiset syyt puolustivat hiljaisen hautauksen säilyttämistä.⁷⁵ Ehdotusta ei lähetetty edes valiokuntaan.

Uuden aloitteen vain yhden hautaustavan käyttämisestä, mihin sisältyi myös itsemurhaajien hiljaisen hautauksen poistaminen, teki E.N. Setälä viidennessä kirkolliskokouksessa 1903. Setälä oli kokouksessa Käkisalmen rovastikunnan maallikkoedustaja, ja hän teki ehdotuksen nähtävästi yksinään. Todennäköisesti Setälän omat tutkimukset - Setälähän oli 1880-luvulta lähtien syventynyt Kullervo-tarina - lienevät vaikuttaneet asiaan. Nuorsuomalaisuuteen, joka oli Setälän ideologinen tausta, kuului vahva kulttuuriliberaalinen juonne. Asia oli samaan aikaan esillä Ruotsin valtiopäivillä. Keskustelussa Setälä vetosi myös niihin kokemuksiin, joita hän oli saanut seuratessaan itsemurhaajien hautaamista.

Vaikka itsemurhaan liittyvä problematiikka olikin suuressa kulttuuritaistelussa jäänyt julkisuudelta ja ns. suurelta yleisöltä piiloon, ei tämän tarvinnut merkitä sitä, etteivätkö tietyt intelligentsia-piirit olleet ongelmasta kiinnostuneita. Setälän silloinen puoliso Helmi Krohn mm. julkaisi aiheesta myöhemmin kirjasen, mikä osoittaa asian olleen esillä aivan Setälän kotipiirissäkin. Toiseksi 1900-luvun alkuvuodet olivat Suomessa sekä poliittisesti että henkisesti aivan toista aikakautta kuin 1800-luvun loppuvuosikymmenet. Vuosisatamme alussa tapahtui sekä poliittisella että kulttuuris-tieteellisellä rintamalla varsin paljon. Kirkolliskokouksen käsittelemä hautauskaava oli näkyvästi esillä yksityisissä keskusteluissa, mutta myös eräissä lehdissä. Ongelma kosketti myös taiteellista ja tieteellistä elämää, sillä Eino Leino julkaisi balladin Räähkö Räähkä, Volter Kilpi käänsi suomeksi Nuoren Wertherin kärsimykset ja Eugen Schauman ampui itsensä surmattuaan sitä ennen Bobrikovin, Suomen kenraalikuvernöörin.⁷⁶ Vain muutama vuosi myöhemmin ilmestyi Edward Westermarckin teos *The Origin and Development of the moral Ideas*, jossa oli oma lukunsa itsemurhasta. Edellisellä vuosisadalla, aivan sen viimeisellä vuosikymmenellä Westerlund oli väitellyt itsemurhasta ja sosiologian klassikon E. Durkheimin teorioiden muotoilusta oli lyhyt aika. Yksityisissäkin tilaisuuksissa oli tapana keskustella uusis-

75 Asian käsittelystä Turussa istuneen Suomen toisen kirkolliskokouksen protokollat. Hämeenlinna 1888, esit., s. 91, 93-96.

76 Schaumanista ja hänen kohtalostaan Seppo Zetterberg, Viisi laukausta senaattissa. Helsinki 1988.

ta rikollisuutta, itsemurhaa ja niiden vaikuttimia koskevista asioista ja kansainvälisesti kuuluisista teorioista. Westermarckin teoksessa oikeastaan ensimmäistä kertaa otettiin tieteellisesti kantaa itsemurhan puolesta. Siinä vieritettiin kristinuskon niskoille syy itsemurhan kielteisestä sanktioinnista. Kun Westermarck katsoi uskonnon merkityksen maailmassa koko ajan vähenevän, hän myös päätteli, että itsemurhasta seuraava rangaistuskin lievenisi.⁷⁷

Laajempaan yhteyteen viittaavat myös Setälän perustelut. Itsemurhaa koskeva problematiikka tuntui kirkon piirissä tiivistyvän lähinnä hallinnollis-rituaaliseksi, pitkälti käytännön mahdollisuuksia arvioivaksi kinasteluksi, missä varsinainen ongelma eli itsemurha ilmiönä näytti jäävän kiinnostuksen ulkopuolelle. Setälä ainakin ilmoitti lähtevänsä humaniteetti-näkökulmasta. Hänen mukaansa itsemurhaajien ym. hiljainen hautaus oli ainoa Suomen lainsäädäntöön kuuluva kohta, joka mahdollisti tavallaan kirkkokuriin kuuluvan toimenpiteen kuollutta henkilöä kohtaan. Mutta kun se suuntautui vainajaan, sillä ei ollut mahdollisuutta saada aikaan positiivista vaikutusta. Pelotusmotiivikaan ei hänen mielestään kelvannut perusteeksi, sillä sen aikaansaaminen olisi edellyttänyt, että suuri osa seurakuntaa olisi ollut paikalla. Setälä toi keskusteluun pari muuta sellaista näkökulmaa, jotka itsemurhan määrittämyksenkin kannalta olivat oleellisia. Hänen mielestään maaseudulla papit joutuivat ratkaisemaan, kuka oli ollut mielisairas tai muuten edesvastuuton tekoa tehdessään. Hän epäili, kykenikö pappi sanomaan, oliko itsemurhaaja tehnyt tekonsa vakain tuumin vai ei. Toiseksi hän katsoi, että valitettavasti kuolleen sääty, modernisti ilmaisten, sosiaalinen asema, vaikutti hautaustavan valintaan.⁷⁸

Setälän anomuksesta käytiin varsin pitkä, osin kiivaskin lähetekeskustelu, jonka puheenvuorot valaisevat kirkon edustajien kantaa laajemmaltikin. Argumentit puolestaan olivat aikaisemmin käytettyjä ja perustuivat Raamatun ja kirkon vanhojen auktoriteettien mielipiteisiin. Anomuksen vastustajia kauhistutti ajatus, että kirkko tunnustaisi oikeutetuksi kamalimman kaikista synnin seurauksista, itsemurhan. Ja jälleen kerran vedottiin siihen, että koko ajatus hiljaisen hautauksen poistamisesta loukkaisi kansan uskonnollisia tunteita. Keskustelusta⁷⁹ saa vaikutelman, että kirkolliskokouksen ns. maallikkojäsenet, jotka edustivat lähinnä opettaja- ja yliopistopiirejä, suhtautuivat asiaan liberaalimmin kuin kokouksen pappisedustajat, jotka katsoivat asiaa hyvin pitkälle myös kirkon yleisen aseman ja sisäisen opin kannalta.

77 Ks. myös Raija Alho 1970, s. 38-39.

78 Setälän esitys sisältyy viidennen kirkolliskokouksen pöytäkirjojen liitteisiin, Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat. Wasa-Turku 1904. Liitteet IV, s. 23-24.

79 Keskustelua referoitu em. pöytäkirjojen perusteella, erit. s. 146-167.

Ajalle kuvaavaa on, että säätyaseman vaikutusta kansalaisen kohteluun pidettiin varsin arkaluonteisena kysymyksenä. Viittaukset tähän suuntaan pyrittiin mahdollisuuksien mukaan torjumaan. Niinpä kirkolliskokouksen nekin pappisedustajat, jotka periaatteellisista syistä kannattivat Setälää, torjuivat ponnekkaasti käsityksen, että kirkko hautaamisrituaaleissa olisi ollut puolueellinen.⁸⁰ Kielimiehenä Setälä puolestaan käytti niitä aseita, jotka hän parhaiten tunsii uppoutuessaan selittämään, että lain alkuperältään ruotsinkielisen tekstin eräät, asian kannalta keskeiset, termit oli käännetty huonosti ja että lain tulkinnasta papistolla ei ollut selvää käsitystä.

Setälä ei kuitenkaan tiennyt, mihin ongelmarypääseen hän kajosi puuttuessaan kysymykseen hautaamistavan vaikutuksesta. Sehän johti jälleen kerran pohtimaan varsin monimutkaista asiaa, olivatko hautauksessa käytetyt menot tarkoitettut vainajalle vai jälkeenjääneille. Kirkolliskokouksen pappisjäsenet nousivat todistamaan, että hautaustoimitus oli vainajaa, ei hänen läheisiään, varten. Ongelman luonnetta ja teoreettista monimutkaisuutta kuvannee kuitenkin se, että tässä kysymyksessä papistonkin mielipide jakaantui.⁸¹ Melko modernilta tuntui näkemys, että joihinkin sydäntauteihin sairastuneet ihmiset eivät jaksaneet olla tekemättä itsemurhaa. Olipa tunnetun saksalaisen hartauskirjojen tekijän Otto Funcken mukaan - jonka mielipiteen eräs edustaja toi esille - uskovaistenkin mahdollista tehdä itsemurha.⁸² Pitkän keskustelun jälkeen edustajat eivät olleet varmoja edes siitä, mihin anomus piti lähettää. Koska kysymys kosketti lähinnä kirkon menoja, se päätettiin lähettää käsikirjavalioikuntaan.

Käsikirjavalioikunnan mietinnössä oli pitkä kuvaus hautaustapojen historiasta, ja siinä tähdennettiin, ettei ollut enää olemassa häpeällistä hautausta. Kirkko ei mietinnön mukaan voinut katsoa tahallaan itsensä surmanneen kuolleen uskossa. Hiljaisella hautauksella ei kuitenkaan tuomittu ketään vaan tuomio oli jätettävä Herralle. Mutta kirkko ei saanut myöskään peitellä itsemurhaajan tekoa. Jos se soisi itsemurhan tehneelle juhallisen hautauksen, se vahvistaisi tekijää kohtaan tunnettua myötätuntoa, mikä valioikunnan mielestä oli muutenkin lisääntymässä. Valioikunta ehdottikin hiljaisen hautauksen säilyttämistä.⁸³ Mietintöön liitettyssä rehtori V.T. Rosenqvistin vastalauseessa varoitettiin kirkkoa jokaiselta sellaiselta teolta, joka voitaisiin käsittää kuolleen tuomitsemiseksi, ja tämän hiljainen hautaus hänen mielestään selvästi teki, koska sitä pidettiin yleisesti häpeällisenä ja halventavana. Rosenqvistin mielestä hautaustoimituksen pääpaino oli selvästi jälkeen-

80 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen... s. 156, 1043-44, 1071.

81 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen..., s. 1045, 1069.

82 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen ..., s. 153-155.

83 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen ptk:t, liitteet, Käsikirjakomitean mietintö n:o 5, s. 1-10.

jääneissä. Hiljaisesta hautauksesta luopuminen ei merkinnyt itsemurhan hyväksymistä. Se oli vastalauseen tekijänkin mielestä kauhea synty.⁸⁴

Mietintöä vastalauseineen käsiteltäessä Setälä toisti pääasiassa aiemmin esittämänsä perustelut, joissa mm. vuonna 1869 käyttöön otettua hiljaista hautausta pidettiin häpeällisen hautauksen jatkona ja rangaistuksena vainajaa kohtaan. Vain harvat kiistivät hiljaisen hautauksen häpeällisyyden. Setälä toi erittäin voimakkaasti esiin vallitsevan käytännön epäoikeudenmukaisuuden, myös henkisessä mielessä. Mahdollisesti taistelujen ja onnettomuuksien murtama itsemurhaaja haudattiin häpeällisesti kun sen sijaan esimerkiksi irstaudella elämänsä turmellut heittiö sai osakseen juhlallisen hautauksen. Yleensä Setälän ja häntä kannattaneiden kirkolliskokouksen jäsenten käsitys ei perustunut filosofis-juridisiin periaatteisiin vaan siinä heijastui humaanimpi ja liberaalimpi maailmankatsomus. Hiljaisen hautauksen poistamista vaatineet etsivät perusteluja näkemykselleen myös tieteestä, sillä lain avainsanoiksi muodostuneiden "med berådt mod" tulkinnan vaikeutta saivat todistaa mm. tohtorit K. J. von Fieandt ja K. K. Relander, joiden mielestä lääkäri vain erittäin harvoin ruumiinavauksen yhteydessä kykeni määrittämään kuolleen mielentilaa kuolinhetkellä.⁸⁵

Hiljaisen hautauksen säilyttämistä puoltavien perustelut tukeutuivat käsitykseen, ettei kirkko voinut olla hyväksymässä synnillistä tekoa suomalla tekijälle juhlallinen hautaus. Vanhoillisempi katsomustapa piti oikeutettuna säilyttää kansassa tietoisuus itsemurhan synnillisyydestä niin voimakkaana kuin mahdollista. Pelotusperiaatteella oli vielä hyvin vankka kannatus. Varsin arvovaltaiset kirkonmiehet lausuiivat, että kirkossa vuodesta 1886 "oli menty alaspäin" hengellisessä mielessä, koska ei enää erotettu, mikä oli pahuutta ja mikä Kristuksesta lähtevää toimintaa.⁸⁶ Kuvaavaa on, että varsin laajassa ja monivivahteisessa keskustelussa ei juuri vedottu ulkopuolisiin auktoriteetteihin. Raamatun ja kirkon opinkappaleiden katsottiin riittävän. Asia päätettiin lähettää kirkkolakikomiteaan. Äänestys ei kuitenkaan ollut hiljaisen hautauksen poistamista vaatineille ylivoimainen voitto, sillä lopullinen lähettämispäätös tehtiin äänin 38-34.⁸⁷

Asia oli sittenkin laajempi kuin pelkästään kirkon sisäisiin menoihin liittynyt rituaali. Ainakin siitä julkisuudessa pyrittiin sellainen tekemään. Tätä taustaa vastaan on nähtävä myös ne rintamat, jotka kysymystä käsiteltäessä muodostuivat. Setälä oli nuorsuomalainen, jonka ehdotusta ainakin Päivälehti ja Hufvudstadsbladet pitivät vapaamman näkemyksen ilmauksena. Päivälehden pakinoitsija Kari mm. käsitteli asiaa, ennen kaikkea Setälän ehdotuksen vastustajia, varsin il-

84 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen, s. 1042, 1074.

85 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen ..., s. 1041-1068.

86 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen ..., s. 1062-68, 1072-77.

87 Suomen evankelis-luterilaisen viidennen ... s. 1088.

keäsävyyisessä kirjoituksessa. Myös lehden pääkirjoituspalstalla erotettiin vapaampi ja ahtaampi kanta toisistaan.⁸⁸ Saman jaon tunnisti kirkolliskokouksen jäsenistössä Hufvudstadsbladet, jonka pääkirjoituksessa hiljaisen hautauksen säilyttämistä kannattaneet leimattiin ahdasmieliseksi, pikkumaisiksi, korkeakirkollisiksi ja ortodoksisiksi. Lehti myönsi kyllä, että itsemurha oli kristinuskon mukaan rikos mutta muistutti, että kristinuskoko kuitenkin oli samalla rakkauden oppi. Kuoleman jälkeisellä rangaistuksella, jollaisena lehti hiljaista hautausta piti, ei myöskään ollut merkitystä. Kaikkien hautaaminen samalla tavalla oli Hufvudstadsbladetin mielestä täysin sopusoinnussa kristinuskon periaatteiden kanssa.⁸⁹

Uuden Suomettaren asema oli vaikea. Sen taustapuolueella oli läheinen yhteys kirkon johtajiin, ja suomalaisessa puolueessa oli hyvin voimakas pappissiipi, jonka mielipide painoi melkoisesti kirkkoa, moraalialia ja siveellistä elämää koskevissa puolueen kannanotoissa. Niihin vaikutti myös maanviljelijäryhmä, joka koostui vauraista talonpojista ja oli erittäin konservatiivinen hengellisiin asioihin liittyneissä näkemyksissään. Kaikki tämä näkyi puolueen äänenkannattajan suhtautumisessa. Lehti tarttui asiaan haluttomasti ja otti kantaa pidättyvästi. Se piti kyllä lukijansa ajan tasalla julkaisten pitkiä referaatteja kirkolliskokouksen keskusteluista, mutta teki sen suuremmin asioita kommentoimatta.⁹⁰ Setälän sidosta nuorsuomalaisiin kulttuuriliberaaleihin osoittaa sekin, että hänellä oli käytössään Valvojan palstat, joilla hän käsitteli kirkolliskokouksen keskeistä ongelmaa lokakuun lopussa.⁹¹

Vuoden 1903 kirkolliskokouksen asettama kirkkolakikomitea sai mietintönsä valmiiksi alkukesällä 1907. Sen kanta tuli julki kovasti muuttuneissa poliittis-yhteiskunnallisissa oloissa. Olihan Suomessa toteutettu suuri valtiollinen edustusoiikeuden laajennus ja eletty suurlakon päivät. Muutoksen taustaa vasten ei ole yllättävää, että komitea ehdotti poistettavaksi lyhyemmän hautauskaavan kokonaan. Sen mielestä kaikki vainajat piti haudata samalla tavalla. Itse asiassa ehdotus ei kovinkaan paljon poikennut entisestä käytännöstä, sillä rikoksen teossa kuollut vainaja ehdotettiin haudattavaksi ilman kellojen soittoa.⁹² Mietintö lähetettiin pappeinkokouksille lausuntoja varten, ja lopullisesti asiaa käsiteltiin kuudennessa yleisessä kirkolliskokouksessa syksyllä 1908. Sen kirkkolakivaliokunnan kanta oli, ettei ruumista haudattaessa tule lausua tuomiota vainajasta missään muodossa. Valiokunta ehdotti kyseisen, 88 pykälän poistamista kirkkolaista. Kirkolle vaikea ja pitkiä

88 Päivälehti 12.9., 15.9., 17.9. ja 1.10.1903.

89 Hufvudstadsbladet 13.9., 27.9. ja 20.10.1903.

90 Uusi Suometar 13.9., 20.9., 27.9. ja 2.10.1903.

91 Valvoja 1903, s. 562-563.

92 Ks. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kuudennen yleisen kirkolliskokouksen ptk., liitteet II, s. 23-25.

keskusteluja ja teologis-juridista pohdiskelua aiheuttanut ongelma ratkesi yllättävän kivuttomasti, sillä kirkolliskokous hyväksyi keskustelutta valiokunnan mietinnön,⁹³ joten Setälän kanta oli lopulta voittanut.

Koska Suomessa oli valtionkirkko, kirkkolakia koskevat muutokset käsiteltiin eduskunnassa. Vuoden 1909 valtiopäivillä kirkolliskokouksen kantaa kritikoivat valiokuntakäsittelyjen yhteydessä lähinnä sosialidemokraattiset edustajat, jotka pitivät uudistusta liian laimeana ja halusivat radikaalimpia muutoksia kirkkolakiin ja kirkon asemaan yleensä. Asian läpimenoa se ei kuitenkaan uhannut. Uudessa 8.10.1910 julkaistussa asetuksessa itsemurhaajien pakollinen hiljainen hautaus oli kokonaan poistettu. Kovin paljon Ruotsia jäljessä Suomi ei kulkenut, sillä naapurimaassa vastaava muutos oli tehty edellisenä vuonna.⁹⁴

6.4 Kansalle kauhu

Hallinnollis-juridiset periaatteet voitiin virkamiesten, institutioiden ja edustajien toimesta uudistaa tai vaihtaa. Sen sijaan kansaan syöpynyt käsitys itsemurhan tapaisen tapahtuman luonteesta ja sen herättämistä tuntemuksista noudatteli pitkään omaa linjaansa. Vanhat uskomukset ja vahvaan viralliseen traditioon perustuvat näkemykset ovat historian kestävimpiä rakenteita eivätkä ne hetikään aina taivu lainsäätäjän tahtoon. Mielipiteiden ja mentaliteettien aikataulu on sidoksissa esittäjänsä ja ylläpitäjänsä kehitysvaiheeseen. Kirkko ja valtio loivat vuosisatojen kuluessa kansalle itsemurhasta ajattelumallin, jota tämä mielensä, kokemuksensa, kykynsä ja halunsa mukaan vielä muunteli ja, mikä tärkeää, myös tulkitsi. Kansankin käsitykset noudattavat omaa logiikkaansa ja niillä on säännönmukaisuutensa, joka puhtaimmillaan esiintyy ns. alkukantaisten kansojen keskuudessa.

Primitiivisten kulttuurien piirissä on asennoiduttu itsemurhaan yleensä kielteisesti, joskin varsin suuria vaihteluita on löydetty esimerkiksi intiaaniheimojen suhtautumisen välillä. Lähinnä ns. korkeakulttuurikansojen käsityksiä lienee se mielipide, että itsemurha ei ole järjissään olevan ihmisen teko vaan että sen välitön syy on tekijänsä hulluus.⁹⁵ Itsemurhaa voidaan pitää myös vakavana rikoksena, ja itsemur-

93 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kuudennen yleisen kirkolliskokouksen ptk:t, Liitteet IV, s. 2-3; itse ptk., s. 495.

94 VP 1909, ptk I, s. 296-97, 376-78, 406-08 ja 429., Asiak. II, Lakivaliokunnan mietintö n:o 2, s. 3-6, Suuren valiokunnan mietintö n:o 3.

95 Esim. Uuden Meksikon pueblo-intiaanien itsemurhasta ks. John B. Webb and William Willard, *Six American Indian Patterns of Suicide. Suicide in different Cultures*. Edited by Norman Farberow. University Park Press. Baltimore 1975, s. 21-24; myös Ruth Benedict, *Kulttuurin muodot*. Porvoo 1951, s. 125-127.

haajaa rangaista ankarasti: vainaja teloitetaan. Monelle luonnonkansalle itsemurha on äärimmäistä vastuuttomuutta, typerää välinpitämättömyyttä ihmisen arvokkaimmasta omaisuudesta. Se on aina ehdottoman väärä teko, jonka seuraukset kytketään tuonpuoleiseen ja uskotaan itsemurhaajien joutuvan kärsimään samoista tekijöistä, joiden avulla he ovat päivänsä päättäneet (vesi, myrkky, puu jne.) Toisaalta sitten ne tutkijat, jotka ovat alkaneet puhua traditionaalisesta itsemurhasta ns. modernin itsemurhan vastakohtana, ovat tähdentäneet ensiksi mainitun - ellei se ollut protesti ja/tai rikos - pohjautuneen kaikesta huolimatta usein johonkin positiiviseen arvoperusteeseen, kuten vanhuuden vaivoista pääsemiseen, sotilaan velvollisuuteen, naisen puhtauden säilyttämiseen, palvelijan velvollisuuteen isäntäänsä kohtaan, oikeuden voittoon, altruismiin tai kuoleman yleiseen uusintavaan mahtiin. Primitiivisissä kulttuureissa kuolema yleensä siirsi tekijänsä johonkin, vaikka itsemurhan tehneen kohtaloa ei kuviteltukaan hyväksi. Useissa tapauksissa itsemurhaan suhtautuminen ja käsitys itsemurhan tehneiden vainajien osasta tuonpuoleisessa kulkevatkin käsi kädessä.⁹⁶

Eräisiin käsityksiin liittyy monia, varsin myöhään suomalaisissakin kansanuskomuksissa säilyneitä piirteitä. Itsemurhaajille ei suoda hautajaisseremonioita, ja uskotaan, että näistä tulee kummituksia. Itsemurha ja siihen liittyvät esineet ovat vaarallisia. Eräiden luonnonkansojen käsityksen mukaan itsemurhaajista tulee sijattomia sieluja, joita elävien on syytä kaihtaa.⁹⁷

Vaikka suomalaisen suullisen kansanperinteen historiallinen todistusarvo ei itse tapahtumien ja asioiden kuvaamisessa ole kovin suuri, kyllin laajana siitä voitaneen tehdä varsin pitkälle ulottuvia johtopäätöksiä, etenkin kun on kyse siitä, miten itsemurhaajien kanssa kuviteltiin meneteltävän, millaisia uskomuksia itsemurhaan kytkeytyi ja miten uskomuksiin on vaikuttanut yhtäältä kristillinen perinne ja toisaalta maallisen esivallan antama normisto. Suuri osa asiaa koskevasta kansanperinteestä on syntynyt Ruotsin vallan päätyttyä, mutta aineiston kuvaamien asioiden painopiste näyttää ajoittuvan siihen aikaan, jolloin itsemurhaajat haudattiin ns. häpeällisesti tai hiljaisesti eli keskiajasta 1800-luvun lopulle.

Tunnetuimpia itsemurhatapauksia ovat Lönnrotin kokoaman Kalevalan runoissa esiintyvien verikostajan ja sukurutsaajan Kullervon sekä Kalevan papin kohtalot. Myös Aino hukuttautui välttyäkseen joutumasta vanhan miehen, Väinämöisen, vaimoksi.⁹⁸ Vaikka lienee on-

96 Ks. esim. Jussi Pajuoja, *Itsemurhat ja laki*. Suomalainen itsemurha. 1989, s. 127- 138; Alho, O., 1970, s. 60.

97 O. Alho 1970, s. 60.

98 Ks. Kalevala, s. 50-54, 543; myös Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist, Markku Salokari, *Suomalainen kulttuuriperinne ja itsemurhat*. Suomalainen itsemurha. Helsinki 1989, s. 91-94.

gelmallista käyttää Kalevalaa kansanrunojen tulkkina Lönnrotin suuren henkilökohtaisen panoksen vuoksi, runot osoittanevat kuitenkin, että itsemurhaa ei ole pelkästään halveksittu ja inhottu. Naisten itsemurhat viittaavat siihen, että joissakin tapauksissa heidänkin tekoaan pidettiin oikeutettuna.

Kertovassa kansanperinteessä merkittävä osa on itsemurhaan liittyvillä enteillä. Tietty asia- tai ilmiöjoukko esiintyy ennustamassa itsemurhaa. Kun piru, aavemainen olento tai käärme "ilmestyi" taikka kun kuultiin koputusta, valittavaa ääntä tai ääntä, joka muistutti lautojen sahaamista, katsottiin jonkun tekevän itsemurhan. Jos joku henkilö ilmestyi "yliluonnollisesti" jollekin toiselle, tämän katsottiin merkitsevän edellisen kuolemaa, myös itsemurhaa.⁹⁹ Tyypillistä sekä samalla uskonnon vaikutuksesta kertovaa on, että piru kehotti ja viettelä ihmistä ottamaan hengen itseltään. Se saattoi lentää lepakkona ikkunan taakse, kun pappi jakoi sairaalle ehtoollista ja yllyttää tätä tekemään itsemurhan. Tavallisesti sen väitettiin kehottavan tarttumaan terävään partaveitseen ja leikkaamaan sillä kurkkutorven poikki.

Piru tarkkaili erityisesti hirttäytyjiä ja usein jopa kiristi narua tämän kaulaan. Leikilläänkin "hirttovälinettä" kaulaansa sovittavalle se oli vaarallinen. Esimerkiksi eläimen hahmossa ilmestyessään se veti huomion puoleensa ja hirttäytyminen tapahtui aivan kuin huomaamatta.¹⁰⁰ Kun itsemurhaan houkutteli peräti raamatullinen sielunvihollinen, itsemurha-ajatuksen torjumiseksi oli käännyttävä Jumalan puoleen. Pirusta pääsi sanomalla, ettei rakastanut tätä vaan Jumalaa. Pimeyden ruhtinaan uskottiin kavahtavan jumalansanaa, rukousta, virrenveisuuta ja ristinmerkkiä.¹⁰¹ Uskomustarinoiden mukaan enteitä nähtiin myös itsemurhahetkellä ja heti sen jälkeen. Tavallisimmin mustat miehet ajoivat suurilla hevosilla riihelle tanssimaan. Joskus näkyi tulipalloja, joskus raivosi pyörremyrsky. Tällaiset merkit liittyivät myös itsemurhan tapahtumapaikkaan.¹⁰²

Kun itsemurhaan suhtautuminen kytkeytyi kiinteästi uskontoon, uskomustarinoissakin teon tehneen sielun kohtalo oli ongelma. Tästä näyttää vallinneen erilaisia käsityksiä. Voitiin kuvitella, että vainajan sielu siirtyi paikalla näyttäytyvään eläimeen. Raamattu nähtävästi on vaikuttanut tarinaan, jonka mukaan itsemurhaajan sielu siirtyi kolmeen kaivoon hukkuneeseen sikaan.¹⁰³ Yleensä katsottiin itsemurhaajan sielu levottomaksi (sijattomaksi). Sen oli jatkuvasti liikuttava paikasta toi-

99 SKS Uskomustarinat A 111, KRK 175; A 241, KRK 163; A 271; A 881; A 501, KT 173; A 431; A 401; A 51, KT 167; E 151. 100 SKS Uskomustarinat E 1016, E 451, E 456.

100 SKS Uskomustarinat E 1016, E 451, E 456.

101 SKS Uskomustarinat E 1016, E 451.

102 SKS Uskomustarinat C 36, C 611; myös Suomen kansan vanhat runot VII, 212, 215, 217.

103 SKS Kansanusko I C, Murhatut ja murhaajat; Uskomustarinat C 611.

seen. Ihminen ei itse saanut vaikuttaa elämänsä pituuteen, ei ainakaan sen lyhentämiseen. Tämä käsitys kuvastuu selvästi uskomuksesta, että itsensä surmanneen tai yleensä väkivaltaisesti kuolleen sielu oli levoton kunnes hänen "luonnollisen kuolemansa" aika tuli. Hukuttautuneen sielu oli levoton siihen saakka kun ruumis löydettiin.¹⁰⁴ Kansantarinoidenkin mukaan itsemurhaajat joutuivat armotta helvettiin, tuliseen järveen, jossa pirut piinasivat sieluja ikuisesti.¹⁰⁵

Kirkko, uskonto ja maallinen esivalta vaikuttivat todennäköisesti siihenkin, että itsemurhaajan ruumista pelättiin suorastaan päättömästi. Pidettiin pahana, kun esimerkiksi hirttäytynyt pudotettiin alas. Saatettiinpa - tarinain mukaan - itsensäsurmanneen ruumista piiskata vitsoilla.¹⁰⁶ Jos näin todella tapahtui, toteutettiin luultavasti pelkästään Ruotsin vallan aikaista oikeuskatsomusta, jonka mukaan itsemurhaaja syyllistyi ruumiillisen rangaistuksen ansaitsevaan tekoon. Muussakin mielessä itsemurhaaja erotettiin ns. normaalisti kuolleista. Hänen arkkunsa valmistettiin höyläämättömistä laudoista. Vaikka uskomustarinat yleensä kertovat itsemurhaajia haudatun häpeällisesti mutta arkussa, löytyy myös mainintoja vainajan jättämisestä esimerkiksi kalliolle syrjäiseen paikkaan arkutta.¹⁰⁷

Uskomustarinoiden mukaan itsemurhaajat kuljetettiin hautapaikalle reellä, joskus jopa sontareellä. On luultavaa, että reen laatu konkretisoi teon likaisuutta ja vetäminen vainajan syntikuormaa, sillä pahantekijän ruumis kuviteltiin tavattoman raskaaksi. Tarvittiin ainakin neljä vahvaa miestä kantamaan sitä. Hevoset, joita piti olla vähintään kaksi, vauhkoutuivat vetäessään. Joskus vainaja ei tahtonut pysyä arkussa, toisinaan veri vuoti arkun raoista.¹⁰⁸

Häpeällisen hautauksen pelottavuutta ja erikoisuutta kuvaa hyvin se, että itsemurhaajien hautapaikoista on säilynyt varsin runsaasti kertomuksia. Tavallisin tieto on, että vainajat haudattiin suohon, hiekkasärkkiin tai harjuihin. Paikka oli määrätty. Yleensä sen mainitaan olleen kylän ulkopuolella. Jos itsemurhaaja tarinoiden mukaan joskus haudattiin hautausmaahan, lisätään lähes aina selitys, että vainaja kätettiin kirkonaidan ulkopuolelle, kirkkorakennuksen pohjoispuolelle varjoon.¹⁰⁹ Laki tietenkin vaikutti hautapaikan valintaan. Mutta se-

104 SKS Kansanusko I C, Sijattomat sielut; SKS Uskomustarinat C 391, KRK 218, C 611.

105 SKS Kansanusko I C, Taivas ja helvetti, Erilaisten ihmisten kohtaloita; Uskomustarinat C 611.

106 SKS Uskomustarinat C 391, KRK 224; C 611, KT 69.

107 SKS Uskomustarinat C 611, KT 69, PK 3: 459; SKS Paikallistarinat, Uskonto, Itsemurhaajien ym. hautoja.

108 SKS Uskomustarinat C 611, 251, KRK 164, 217; A 241, 271.

109 SKS Uskomustarinat C 611, KRK 12: 281, 130: 89, PK 41: 7465, KT 145; Paikallistarinat, Uskonto, Itsemurhaajien ym. hautoja.

kään ei pystynyt kahlitsemaan mielikuvitusta, joka loi tarinoita siitä, miten itsemurhaajien ruumiita vietiin varkain yöllä kirkkomaalle.

Tarinoiden kohteena olivat mielikuvituksen avulla väritettävissä olleet itsemurhiin liittyneet elementit. Mutta tarinoilla on myös reaalin puolensa. Jopa hautausseremonioistakin on säilynyt tietoja. Vainaja kätkettiin maahan tai suohon yleensä noin metrin syvyyteen, mutta joissakin tarinoissa mainitaan, että vainaja haudattiin maan päälle. Arku peitettiin tällöin kivillä. Tarinoiden perusteella eri puolilla maata oli vallalla erilaisia tapoja. Vainajan polttamista, mitä laki edellytti, ei sen sijaan mainita. Samoin puuttuvat tiedot pyöveleistä. Poikkeuksellinen henkilö synnytti myös ainutkertaiset tarinat. Suuri rosvo ja murhamies itsensä surmanneenakin säilytti "hohtonsa", ja hänet erotettiin muista muistelemalla, että asianomainen oli haudattu pää alaspäin pystyyn. Tällaista henkilöä ei voitu haudata hiljaisesti, vaikka pappia ei paikalle saatukaan. Kirkollista perinnettä tavallaan noudattaen jokin mies lausui tilaisuuden luonteeseen ja vainajan henkilöön sopivat siunaussanat jonkinlaisena väännöksenä. Kristillistä tapaa jäljiteltiin silloinkin kun itsensä surmanneen haudalle asetettiin "ristiksi" se reki, jolla hänet oli vedetty viimeiseen lepoon.¹¹⁰

Itsemurhaajan kummitteleminen on tuttu kansanperinteen osa. Kummittelupaikkavaihtoehtojakaan ei yleensä ollut kuin kaksi tai kolme. Vainaja kulki kotona, itsemurhapaikalla tai hautauspaikalla. Itsensä surmanneiden henkien kuviteltiin tekevän lähes aina pahaa, ei juuri koskaan hyvää. Tavallisimmin ne houkuttelivat toisia surmaamaan itsensä. Uskontoon puolestaan liittynee tarinoissa esiintyvä käsitys, ettei vainaja saanut rauhaa ennen siunausta. Kummitus itsekin saattoi valittaa: muut makaavat siunatussa maassa, mutta minun täytyy vaeltaa. Kun pahaa torjuttiin kristinopin sanalla, ei ole yllättävää, jos enteitä nähneet henkilöt kertoivat kuulleensa itsemurhaajien haudoilta veisuuta ja esirukouksia. Joskus sanottiin, että vainaja itse kävi pyytämässä heitä rukoilemaan puolestaan. Rauhattomalle saattoi tuoda levon hautapaikan vaihtaminen. Tehokkain keino oli tietenkin kristillinen ruumiinsiunaus.

Suomalaisten vanhempi kristillisyyks ja taikausko olivat keskenään läheisessä vuorovaikutuksessa. Niinpä papin suorittaman siunauksen veroisena pidettiin ukkojen taikoja. Katsottiin, että ne lopettivat kummittelun. Vaikka tarinoiden pääasia eli siunaaminen on todennäköisesti vailla todellisuuspohjaa, on kuitenkin mahdollista, että tarinat kokonaisuutena pohjautuvat tositapauksiin. Kuviteltiin, että papin virkaan liittyi poikkeuksellinen kyky torjua pahoja voimia. Tarinoiden papit näyttävät olleen melko voimattomia vastustajia kummituksille,

110 SKS Paikallistarinat, Uskonto, Itsemurhaajien ym. hautoja, KRK 55, KT 44:21; Uskomustarinat C 611.

elleivät he turvautuneet virkaansa kuuluviin symboleihin.¹¹¹ Ihmiset tosin pelkäsivät itsensä surmanneiden ja murhamiesten hautoja mutta vastustamaton uteliaisuus kuitenkin veti heitä noille paikoille, jonkun jopa koettelemaan kepillä suohon haudatun itsemurhaajan "arkkua".¹¹²

Kansanperinne liittyy selvästi - eräiltä osin - sekä maallisen lain antamaan normistoon että kirkon jakamaan opetukseen. Toisaalta esimerkiksi lain sanonta haudata "häpeällisesti" voi kuvata varsin erilaisia menettelytapoja. Kansanperinteen kuvaaman ja lakien vaatiman olotilan välillä oli tietenkin ristiriitoja, kuten edellä mainitut polttohautausta ja pyövelin puuttumista koskevat tarinat osoittavat. Ne saattavat olla seurausta ensiksi mainitun epäluotettavuudesta. Itsemurha siveellisenä ongelmana kytkeytyi kirkon antamiin tietoihin sielunvihollisen olemuksesta ja tavoitteista. Kansan itsemurhasta esittämiin näkemyksiin taas liittyi sekä myyttisiä että taikauskoisia aineksia.

Ristiriitoja todellisuuden kanssa selittää myös se edellä todettu asia, että tarinoita on varsin vaikea ajoittaa. Toisaalta kuitenkin tiedetään, ettei häpeällisen hautauksen aikanakaan pidetty ehdottomasti kiinni edes hautapaikkaa koskevista määräyksistä. Esimerkiksi maan pohjoisosissa oli hautausmailla erillinen kolkka itsemurhaajia ja murhamiehiä varten.¹¹³ Jonkinlaista siirtymävaihetta saattaa kuvata pohjois-suomalainen tapa haudata itsemurhaajat kirkon aidan alle.¹¹⁴ Hautaaminen kirkkomaan pohjois- tai koillisosaan perustui rationaaliseen päätelyyn. Koska kansalle oli opetettu maailmanlopun saapuvan, se myös uskoi siihen. Mutta se uskoi lisäksi viimeisen tuomion tullessa kirkkojenkin kaatuvan ja kaatuvan pohjoiseen päin sekä peittävän alleen sinne suunnalle haudatut.¹¹⁵ Itsemurhan aiheuttamaa pelkoa kuvastaa myös se, ettei kukaan halunnut viimeistä leposijaansa itsemurhan tehneen viereen.¹¹⁶

Kansa, kirkon ja valtion edustajista ei ole varmuutta, uskoi sekä siunaamisen että maahan luvun estävän kummittelun. Itsensä surmannutkaan ei halunnut pois siunatusta maasta. Kummitteluahan tämä ei vielä estänyt, ja sitä kansa uskoi tapahtuvan hautausmaillakin. Tosin kummittelija oli "vierasta väkeä", joka kaipasi siunattuun maahan.¹¹⁷

111 SKS Uskomustarinat C 391, KRK 157, KT 114, KT 216: 5, KT 77: 82, KRK 54, 226; C 611, KRK 226.

112 SKS Uskomustarinat, KT 10; Paikallistarinat, Itsemurhaajien ym. hautoja KRK 55.

113 KS. esim. kirkkoherra Castrenin valtiopäivillä 1867 esittämiä ajatuksia asiasta, VP 1867, Presteståndets protocooll, s. 514.

114 Ks. esim. Viljo-Kustaa Kuuliala, Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko. Porvoo 1960, s. 240.

115 SKS Paikallistarinat Uskonto, Itsemurhaajien ym. hautoja, KT 6, 212, PK 15; Uskomustarinat 611, KT 69.

116 SKS Paikallistarinat Uskonto, Itsemurhaajien ym. hautoja, KT 6, 8.

117 SKS Uskomustarinat C 391; 611, KRK 12: 281, 130:89.

Siunaaminen oli pysyvän rauhan ehdoton edellytys. Siinäkin oli oltava tarkka, sillä jos pappi jätti haudattavan nimen mainitsematta, saattoi hauta kansan käsityksen mukaan sortua yhä uudelleen. Uusi siunaus antoi levon levottomalle sielulle,¹¹⁸ useimmiten myös vaatimuksia esittäneille maan päällä eläville.

Tavallaan perinteen monen käden lähteisiin kuuluvat kirjailijoiden kansantarinoista ammentamat aiheet ja tapahtumat, joita on tyyli- teltty teeman vaatimalla tavalla kirjailijan omalla mielikuvituksella. Kirjoittajan lukeneisuuden seurauksena kuvauksista saa eräistä asioista enemmän lakien kuin kansan käsityksen mukaista tietoa. Asiaa voitaisiin havainnollistaa vaikkapa Pentti Haanpään erään novellin avulla. Siinä esiintyvät ne tyypillisen kummitustarinan elementit, joita suomalaisille kerrottiin varsin pitkään ja joihin he - ainakin osittain - uskoivatkin. Tällaisissa kuvauksissa sitten saivatkin sijansa viralliseen yhteiskuntajärjestykseen kuuluvat pyövelit ja punaiset kauhtanat.

".. Nyt säädettiin, ettei rikollisilta pantu enää päätä pölkylle; heitä ran- kaistiin muuten. Silloin tuli pyöveli Mäkitaloon murheellisena ja nurkui, että oli viety häneltä leipä, että oikeus oli kuollut maailmassa ja pyyteli, että joku iskisi häntä piilulla päähän. Kun kukaan ei sitä tehnyt, meni hän pajaan ja hirttäytyi. Rengit kaivoivat lattiaan kuopan ja peittivät hänet sinne punainen kauhtana yllä, kirves vieressään. Siitä pitäen ei kukaan käynyt siinä pajassa.

Ja siitä pitäen alkoi pyöveli kummitella. Kulki muka, humsutteli, punainen paita liehuen, piilu välkkyen olalla aina öisin ja kyseli, miksi häneltä oli nostettu leipäkori taivaalle, kun kuitenkin oli ihmisiä, joilta joutaisi pää pois..."¹¹⁹

Kansantarinoiden ja Haanpään kuvauksille on kuitenkin yhteistä se, että niissä itsemurhaaja palasi kummittelemaan juuri itsemurhan tekopaikal- le.¹²⁰ Uskooan tähän, enempiä kuin siihenkään, että rikokseen - siis itsemurhaankin - liittyi aina jotakin yliluonnollista mahtia, kansa ei kadottanut "valistuksen" myötä. Tästä ovat esimerkkinä vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät uskomukset.¹²¹ Dilemma, joka muodostui yhtääl- tä hävinneiden ja katkeroituneiden punaisten sekä toisaalta voittaneiden ja sodan jälkiselvittelyissä viimeisen verisanan sanoneiden valkoisten tuntemusten välille, synnytti jälkimmäisissä mielteitä, joista edellisten mielissä rakentui silta politiikan ja itsemurhan välille. Niinpä kun syn- tyi lukemattomia kertomuksia vankileirillä tapahtuneista mielivaltaisista ampumisista, oli tästä seurauksena, että muistelmissa kosto sai sijansa.

118 SKS Uskomustarinat 611.

119 Pentti Haanpää, Mäki autiolla mustassa yössä. Teokset 1. Keuruu 1976, s. 103-104.

120 Vrt. Raija Alho 1970, s. 37.

121 Peltonen, Ulla-Maija, Virkavalta ja muistitieto - Punaisten elämäkerralliset muistelmat vuodesta 1918. Väki voimakas 4. Suomi 1917-1918. Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen ja Olli Vehviläinen 1990, s. 317.

Teon suorittajaa kohtaisi jokin ihmeellinen ja järkyttävä kohtalo. Kun teloitustoimista raskaasti kärsineiden perhe- ja kyläkuntien piiriin jäi sielullisena taakkana jonkinlainen verivelan tunne, oli sängen ymmärrettävää, että punaiset, kun eivät muutakaan voineet, kehittivät itselleen oman tarinaperinteen työväen "vainoojien" myöhemmistä vaiheista.¹²²

Hyvin usein näissä tarinoissa päähenkilö teki lopuksi itsemurhan, mikä jo sinällään ilmaisee toiveiden suuntaa. Vuosisataisten käsitusten mukaan tapahtuneen loogisen lopputuloksen oli oltava: paha saa palkkansa. Niinpä erään tarinan mukaan vankileirillä teloittajana toiminut mies alkoi pian sodan jälkeen nähdä näkyjä. Hänen silmissään mm. riihen parret muuttuivat pimeänä syysiltana murhatuiksi ihmisiksi ja alkoivat tunkea entisen teloittajan päälle. Tämän oli perädyttävä kuumun uunin ja seinän väliseen rakoon. Palvelusväen tullessa yöllä kotiin ja kuullessa riihestä mörinää, sekin käsitti isännän temmeltävän siellä pirujen kanssa. Mutta vasta aamulla talonväki uskalsi riihelle ja löysi isännän henkitoreissaan uunin ja seinän välistä. Ennen kuolemaansa teloittaja ehti kuitenkin kertoa, ketkä hänet olivat pakottaneet ahtaaseen ja kuumaan koloon kuolemaan.¹²³

Kun tarinoissa väkivallantekijäksi joskus mainitaan paikkakunnan pappi, se ilmentänee osin punaisten antagonistista asennetta kirkkoon ja uskontoon. Olihan kirkko ja uskonto mielletty työväenliikkeessä vanhastaan porvariston asiaksi. Ja vuoden 1918 tapahtumien jälkeen mielipide vahvistui. Konkreettisella tasolla pappeja syytettiin myös suoranaيسista teloituksista ja murhista. Kun nuori pappi oli ampunut punakaartilaisneitosen, tyttö alkoi unissa ilmestyä papille, jonka hermot eivät tällaista kestäneet. Tarinan mukaan hän teki itsemurhan.¹²⁴

Raskaat ja dramaattiset tapahtumat ajankohtaistivat vanhaa perinnettä ja sovittivat sitä uusiin yhteyksiin, joten kummasteltavaa ei ole, jos Suomessakin kummitteluperinne, ts. uskomustarinat, jotka kertovat reaali maailman ja yliluonnollisen kohtaamisesta heräsi henkiin vuoden 1918 kriisissä.¹²⁵ Heräämisen edellytys kuitenkin oli, ettei se väliaikana ollut hävinnyt vaan että se oli elänyt vähemmän näkyvänä.

Vanha vainajiin liittyvä kummitteluperinne määräytyi kansanuskomusten mukaan juuri hautausmenettelystä, jonka kirkko oli asettanut riippuvaiseksi vainajan kuolintavasta. Kun vanhassa perinteessä kirkon siunausta vaille jääneet vainajat eivät päässeet kuolleiden yhdyskuntaan vaan harhailivat sijattomina sieluina elävien joukossa, niin

122 Peltonen 1990, s. 319.

123 Ks. SKS 1918-10: 266-67; Peltonen 1990, s. 320.

124 SKS 1918-25: 309.

125 Jauhiainen, Marjatta, Uskomustarinat. Kertomusperinne. Kirjoituksia proosa-perinteen lajeista. Toim. Järvinen, Irma-Riitta, Knuuttila, Seppo. Pieksämäki 1982, s. 72-79.

punaisten perinteessä valkoisten rikokseksi tulkittu menettely sai palkansa siten, että teon tehnyt sairastui, alkoholisoitui, teki itsemurhan,¹²⁶ ts. hänen kuviteltiin reagoivan paineeseen jo modernilla tavalla. Kansanuskomuksiin sekoittuneella kristillisellä ja uskonnollisella käsityksellä puolestaan oli pitkä ja vahva historiallinen perinteensä.

126 Jauhiainen 1982, s. 74-75; Peltonen 1990, s. 324.

SUMMARY

Death is an essential part of life concerning historians, for it ties the activities of living into social chains of events and influence, making general sense. Thus the suicide statistics of different countries for different times have not proved to be very comparable. Statistics of suicide in Finland are a result of lay and church legislation on suicide. The matter has been influenced to a large extent also by the so-called popular attitude to those who had committed suicide. For this reason the data in the main sources, i.e. the tables and the autopsy reports are not consistent with each other. The information gleaned from these two sources remind us that the figure appearing in the source as depicting exact precision is not necessarily hard fact.

Despite the above, statistics based on both autopsy reports and Cause of Death- tables indisputably prove an increase many times over in the relative number of suicides. While in the period 1811-1820 there were 2.1 suicides per 100,000 inhabitants, the corresponding figure for 1911-1920 was 9.3. Despite the generally rising trend, the Finnish suicide rate varied considerably. An above-average growth in suicide rates began in the 1890s, and in the two decades 1920-1939 Finland rose to peak international level with regard to suicidal disposition. As late as in the 1850s, the country, in this regard, had been statistically well behind the European average. Durkheim's proposition - that the more advanced a country's social-political and socio-economic development the greater the incidence of suicides - is borne out by a comparison of a country's suicidal activity and its general level of development - industrialization, urbanization, education. The rise in the Finnish rates of suicide in the latter half of the 19th century is no exception. The same phenomenon was to be observed in a country with a common history, but a different direction of development from the beginning of

the 19th century - Sweden. There, the steep rise in the suicide rate began some 20-30 years earlier and stopped by the 1910s, which, in Finland was a decade with a high frequency of suicides. Relatively speaking, the Norwegians killed themselves clearly more often than the Finns, but their susceptibility to suicide was surprisingly stable, both in the 19th century and the beginning of the 20th.

The most important external factor influencing the regional differences between suicide rates seems to have been urbanization, particularly the dominating status of Helsinki, beginning at the end of the 19th century. Yet the relative number of suicides in Helsinki was smaller than that in, for instance, Paris, Vienna, Copenhagen or Stockholm. However in Finland the difference in intensity of suicide between the capital and the rest of the country was greater than that in other European countries. In rural Victorian England - as opposed to all other countries - there were more suicides than in the cities. Focusing their attention on the high degree of urban suicide Finnish scholars, as early as the 19th century, attributed this symptom to the hard nature of urban life, basing the assumption on authorities abroad. In the cities all were at war with each other. The urban way of life, according to them, led to weak and degenerate individuals to their doom. In the cities, it was easy to satisfy one's cravings. In addition to alcohol, other vices were also at hand. The disintegration of a stable community was followed by the disintegration of the individual.

Since the variation over time of female suicide was not as great as that of men, the difference at the end of the 19th and the beginning of the 20th century was attributed to the fact that women committing suicide were "psychopathological" much more often than the men. Indeed, in the latter half of the 19th century as many as 40-50% of the women suicides suffered from mental health problems. The equivalent rate for men was some 20%. Considering the fact that, during the period 1781-1920, of the population that committed suicide, a minimum of 1/6 and a maximum of 1/4 were women, it is permissible for us to consider suicide in Finland as a predominantly male cause of death and as a male phenomenon. The proportion of men, compared to other European countries, was large. In a period of 150 years, women's susceptibility to suicide increased tenfold. The idea that the lack of emancipation was the factor behind the low susceptibility to suicide does not seem to apply to Finland, because Finnish women were, at least officially very emancipated, as far as their education, participation in working life and their political participation was concerned.

Suicide may be regarded as a national cultural feature, something appertaining to the identity of at least some ethnic group. There is a strong reference in this concept to the permanence in the difference between the suicidal propensities between men and women. Amongst Finnish immigrants to Canada, men committed three times as

many suicides relative women, yet the difference between male and female suicide rates was the same as in Finland. Alcohol as a major factor in male suicides was as dominant in the new country as it had been in the old. There was however no correlation between the suicides among the immigrants and their places of origin. The most evident example of this was the Vasa province.

Occupational structure, place of employment and social status are related to suicide through a very complex and delicate mechanism. A clue to this is provided by the fact that the number of suicides among higher civil servants and the self-employed quadrupled in a period of 50 years. There were already many suicides among this group in the middle of the 19th century. The result reflects the other, little seen side of the era, an era characterised by officialdom and demanding a life style in accordance with one's station in life. It is probable that the growth of individualism and status in the class hierarchy correlated positively. Economic factors do not seem to be critical factors in suicide. It was, apart from clear cases of mental illness, basically a matter of individual decision, with a background of personal pressures and difficulties, which history finds difficult to study. On the other hand, it is quite possible to assert, on the basis of clear observations in the sources, that socio-economic factors often underlay these personal decisions.

Those working in industry committed suicide 2-5 times as often as those employed in agriculture. It is precisely due to the low incidence of suicide amongst the farming population, on the one hand, and the large proportion of the latter with respect to the whole population, on the other, that internationally speaking, there were few suicides in Finland, even at the end of the 19th century. Relatively, the greatest proportion of suicides were committed by hired help, especially the generally defenceless female servants. It is most probable that especially among the servants there were many whose personal difficulties remained hidden in a familiar birth and living environment, only to re-emerge when critical changes were to be met: a move to another place, moving to work in the city. Also the so-called poor, the landless, prisoners and beggars, in general all the social dropouts and those belonging to the marginal groups - amongst these, the incidence of suicide was relatively frequent.

A common denominator for all the above groups, also for the hired help, was that of not belonging anywhere and the associated fear of being left entirely on one's own. This may be a partial reason for the fact that suicide was very frequent among Russian soldiers in Finland. Military suicide was an international phenomenon, reflecting the problems caused by being alone in strange circumstances. Agrarian suicide in the 19th century was relatively rarer than the urban suicides of societies such as those of Italy, France, Prussia and Saxony. There

was a relative rise in rural suicide rates toward the end of the 19th century in the greater part of Europe. For instance in England there were more suicides in the country than in the cities.

It is not for historical research to answer the question why the people of the latter half of the 19th century and the beginning of the 20th committed suicide, should we pose such a direct question. However a look into the backgrounds and living circumstances of those who had committed suicide does indicate certain risk factor and personality trait combinations. In this case however, it is a question of very broad generalisations. History can explain the manner in which the doctors, the court officials, the people, science of the day in general, saw the matter; what factors were seen as underlying suicide. In this event, the answers do not involve the rationalisation of the tenets of the day. The fact that autopsy reports may be very superficial in today's terms is of no consequence, for they still demonstrate to us the historically important facts regarding illness, general conditions, the nature of suicide and the transmission of scholarly information.

The doctors performing the autopsies had found over thirty reasons for suicide by the middle of the 19th century, but even so, no particular cause could be ascribed to one third of all suicide cases. According to the doctors Finnish suicides were closely associated with very much everyday matters, such as the loss of mental balance and alcohol abuse. Alcohol in itself was, for doctors, a sufficient cause for suicide. The romanticised notions of suicide resulting from an unhappy affair of the heart or the loss of property do not find much substantiation according to medical reports of the time. Jealousy found its outlet in aggression directed at others rather than oneself. Even though religious motives were not regarded as directly significant, the sources show that, very often, this area was associated with some so-called acute cases. Certain states of fear were regarded as often leading to suicide. Legal and medical views tended to substantiate the scientific and moral view of human difficulties and of their temporal consequences.

The means of suicide chosen confirms the simple rule that every object has multiple functions and social significance. The object chosen reflects not so much the ideational and value world of the individual concerned as his condition of life and social milieu. Hanging, which was the most popular means of suicide in Finland at the time under investigation, is hardly indicative of the specially brutal nature of the person committing suicide, rather is it an expression of his living conditions and environment. Hanging, which at the time in question was the most used means of suicide, is hardly significant as an indicator of the specially cruel nature of the Finns involved. The ropes, belts, bridle straps or willow straps for binding wood bundles used for the purpose reflect more the close relationship of the suicide to his/her

accustomed way of life.

Also the so-called feminine alternative in committing suicide, drowning, reflects the decisive significance of the way of living, working environment and the situational logic of the trivial predominant in the society in question. As late as in the 19th century it was claimed that water had an almost magical attraction for people suffering from mental disease. This claim was supported by the statistical fact that proportionally a much larger ratio of the female suicides suffered from mental illness than was the case with males and that it was the women who mostly committed suicide through drowning.

There is clear gender differentiation in the phenomenon that women committed suicide by drowning and men with a knife. This differentiation was to be seen in both family and working life. Women simply never had much to do with rifles and knives. Even less was their experience in loading and shooting the guns. Among the higher classes the more common pastimes were water gymnastics and baths. Women were not conscripted, the army being one of the most destructive work places as far as suicide was concerned.

Small changes in the forms suicide took reflected technical changes in Finnish society. Poisoning which, as late as the mid-1800s, was relatively rare, clearly became more general as time went by. This tendency was partly due to the spreading awareness of new chemicals and the increase in the use of medicaments. In the case of poisoning, officials were faced with the task of deciding whether it was a case of suicide or of misadventure. Further, it was very likely that the contemporary notions of medicaments, of their effects, their purpose and their support of the healthy organism, could, in the interpretations of the layman change an innocuously small dosage into a larger and more dangerous one. Quackery was no new phenomenon, the consequences of which could be regarded as suicide. The more general methods of suicide prevalent in the world at large, such as throwing oneself under trains or jumping from windows of high buildings were in use in Finland, although of lesser importance compared to other means. The same applies also to the use of gas as a means of suicide.

Attitudes to suicide as a phenomenon and to those committing suicide reflect the contemporary body of values and the slowness of the effect of thinking on practical measures. Norms and attitudes were created by the secular powers-that-be, with their officials and court practices, on the one hand, and the ecclesiastic authorities, with their burial practices, on the other. These created attitudes which fused into the popular conceptions of suicide and the fears associated with them. In the initial stages, suicide was not condemned by the lay authorities, but the strong influence of the church on the prevalent social norms made its effect quickly felt. Suicide became a crime, since it came to be

regarded as a danger to society. No-one could escape his social responsibilities. This view had its impact also on the deceased. With the increase in severity of criminal law in the first centuries of the modern era, also suicides came to be affected, their bodies being cremated.

The church, for its part, reminded the person who had committed suicide of the fact that this was a question of mortal sin, which could not be redeemed, the result being eternal damnation. This was evidenced by an ignominious - at a later stage also an incommunicate - burial. It was thus made clear, that it was a question of mortal sin, which inevitably would lead to eternal damnation. It was probably as a result of the influence of the church that the common people in their beliefs and legends associated suicide with their belief in ghosts and the devil, a belief in which elements of secular justice were blended with church ritual and the fear felt by the people toward death.

Even though the more humane approaches to the punishment of crimes began to be felt as early as the 18th century, there were no greater changes to be seen in Finland before the end of the 19th century, when suicide was no longer mentioned in the new penal code. In the latter half of the century there was discussion within the Church of making burial practice uniform. It was not until the beginning of the 20th century that the new views won the day, at a time when both the ideological-political and also the economic-social situation had undergone a radical change. The debate regarding the burial manner demonstrated that there was within the Church too, the same lack of regard for, or ignorance of, the debate raging in Europe. This is also borne out by the interest shown by Finnish research and led to the dilution of the sharp differences of opinion expressed in the bulk of the Continent.

The horror felt popularly toward suicide was, however, not to be dissipated easily. Although attitudes, even at the early stages in the social history of the people, regarded suicide as a personal decision, through which an individual might solve his differences with his relatives and neighbours and transfer the responsibility for his problems to the powers-that-be and to God, nothing could remove the problematic nature of the phenomenon, based on fear, that violent death presents man with. Suicides had no value to the news media of past centuries. The relationship between suicide and publicity, as late as the latter half of the 19th century, could be characterised by the words 'reverence' and 'shying away'.

For research, suicide has been an operational means of examining, from the depths of the human mind, futurological phenomena and predictions. While up to the 19th century, suicide was closely associated with theology, law and philosophy, in the 20th century, it began to interest also social scientists and the branches of

medical science interested in social matters. The great European social and moral statisticians, André-Michel Guerry, Alfred Maury, Adolphe Quételet and Georg von Mayr used suicide statistics, in the manner of population and social science statistics in general, as means of predicting the future society. Some of them, e.g. Enrico Morselli and Enrico Ferri, more pointedly, perhaps, R. Garofalo and C. Lombroso directed the treatment of the problem toward complex demographic predictions employing demographic and social political observations. The principal problem was to find out the cause of suicide, and the relationship between suicide and murder as social and anthropological phenomena. Some directed "research" in the direction of racial hygiene, under the influence of Darwinism. Racial hygiene was seen as playing a crucial role in the futures of peoples and nations.

In the studies described, suicide in itself was often not the most important thing. The most thing were the genetic factors producing the suicide case, murderer, the criminal in general. Suicide was seen as a symptom of a wider biological problem, a problem having social effects. Both individual and social factors were influential in this regard. In 19th century Finland, views were aired to the effect that there was no point in the scientific study of suicides as such. Of so little importance were the factors regarded, which caused the suicides. The most important thing were the illnesses and diseases their deed expressed, and, above all, the possible effect of these illnesses on future generations.

LÄHDELUETTELO

1 Alkuperäislähteet

1.1 Arkistolähteet

1.1.1 Valtionarkisto (VA)

- Lääkintöhallituksen arkisto (LHA)
- - Kanslian arkisto (I)
Lähetetyt ruumiinavauspöytäkirjat 1831-1917
- Tuomiokirjat (Käytetty VA:ssa olevan tuomiokirjakortiston perusteella. Signumit mainittu viitteissä.)
- - Karjalan puhtaaksi kirjoitetut tuomiokirjat 1600-luvulta

1.1.2 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS) (Signumit ja alasarjat mainittu viitteissä)

- Kansanusko
- Paikallistarinat
- Uskomustarinat
- Vuosi 1918

1.1.3 Suomalaisen Lääkäriseuran arkisto

- Konrad ReijoWaraan arkisto

1.2 Alkuperäislähteenä käytetty painettu virallisuontoinen aineisto

- Asetuskokoelmat (yksilöity viitteissä)
- Förslag till kyrkolag för evangelisk-luthersk kyrka. Helsingfors 1863.
- Handlingar rörande Sveriges historia. II: 3; 1. Stockholm 1872-1920.
- Konung Kristoffers landslag. Samling af Sveriges gamla lagar. XII. Lund 1869.
- Lagus, W., G., Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria. Ny Följd III. Åbo 1839.
- Laurentius Petris kyrko-ordning av år 1571. Utgiven af Samfundet pro fide et christianismo. Uppsala 1932.
- Liitteitä Turussa istuneen Suomen toisen kirkolliskokouksen protokoliin. Hämeenlinna 1888.
- Ruotsin Waldacunnan yleinen laki Hywäxi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä vuonna 1734.
- Schlyter, D. C. J., (utgiven) Samling af Sveriges gamla lagar. Vol. XII. Lund 1869.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat (liitteineen). Vaasa - Turku 1905.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kuudennen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat (liitteineen). Turku 1905.
- Suomen Tilastollinen vuosikirja (STV)
- Suomen Virallista Tilastoa (SVT); erit. Lääkintölaitos (XI)
- Swea Rikes ecclesiastique werk (Wilskman) I. Örebro 1781.
- Turussa istuneen Suomen toisen kirkolliskokouksen protokollat. Hämeenlinna 1888.
- Valtiopäiväjulkaisut (VP)
- - Säätöjen pöytäkirjat vuosien 1863 ja 1867 valtiopäiviltä
- - Valtiopäivien pöytäkirjat ja asiakirjat liitteineen vuoden 1909 valtiopäiviltä.

1.3 Alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus

Agricola, Mikael, Teokset I. Porvoo 1931.

Anderson, Olivé, Suicide in Victorian and Edwardian England. Clarendon 1987.

Björkqvist, Anders, Uskon harjoitus autuuteen I-II. Turku 1801.

Burgdörfer, Friedrich, Volk ohne Jugend. Berlin 1932.

Chydenius, Anders, Fortsättning af predikningar öfwer tio Guds bud. Homiletiska försök III:3. Uppsala 1781.

- Dante, Jumalainen näytelmä I. (suom. Eino Leino) Porvoo 1912.
- Durkheim, Emile, Itsemurha. Sosiologinen tutkimus. Suom. Seppo Randell. Helsinki 1985.
- Edelsköld, K.J., Statistiska upplysningar angående sjelfmorden i Finland. Juridiskt Album 1:2. Helsingfors 1861.
- Ehrström, Robert, Är rasdifferensen af betydelse för frekvensen af de funktionella neuroserna i landet. Finska Läkäresällskapets Handlingar 1908:II. Helsingfors 1909.
- Elo, O., Über Selbstmord und Selbstmörder in Finland. Deutscher Zeitschrift für die gesamte gesetzliche Medizin. 1931.
- Federley, Harry, Ärftlighetslära och rashygien. Hälsa och sjukdom. Helsingfors 1930.
- Federley, Harry, Folkhälsan och rashygien. Hälsa och Sjukdom. Nylänningen 1923.
- Gezelius, Joh., Biblia. Stockholm 1711-1728.
- Granfelt, A. A., Juomatauti, sen hoito ja parantaminen. Duodecim 4/1889.
- Guerry, André-Michel, Essai sur la statistique morale de la France. Paris 1833.
- Haanpää, Pentti, Teokset. I. Keuruu 1976.
- Johannsen, Wilhelm, Perinnöllisyys kokeiden valossa. Porvoo 1920.
- Kalpa, K. J., Mielisairauksien ja sielullisten häiriötilojen periytymisestä. Duodecim 1/1932.
- Karvonen, J. J., Kuolleisuus ja kuolinsyyt Suomi-yhtiössä 1890-1915, Vakuutustieteellisiä tutkielmia. Helsinki 1923.
- Kianto, Ilmari, Punainen viiva. Porvoo 1946.
- Kulovesi, Yrjö, Itsemurhan psykologiaa. Duodecim 1929.
- Lagus, R., Om sjelfmord. Juridiskt Album 2. 1861. Helsingfors 1862.
- Legoyt, A., Le suicide ancien et modern. Pariisi 1881.
- Lithovius, Isaac, Rippi-schoulu ja kingeri- lugut eli kysymykset. Turku 1765.
- Lundborg, Herman, Rasbiologi och rashygien. Stockholm 1922.
- Lundborg, Herman, Rashygiens ideer och strävanden i nutiden. Rasfrågor i modern belysning med särskilda hänsyn till svenska folket. Stockholm 1919.
- Morselli, Enrico, Der Selbstmord. Ein Kapitel aus Moralstatistik. Leipzig 1881.
- Palmberg, Albert, Nativitetens och barndödlighetens speciala och nationala betydelse. Ekonomiska Samfundet i Finland. Föredrag och Förhandlingar. Band VII. Helsingfors 1912.
- Reid, John, The Philosophy of Death. London 1841.
- Saelan, Th., Om sjelfmordet i Finland i statistiskt och rättmediciniskt afseende. Helsingfors 1864.
- Schauman, Frans, Ludvig, Handbok i Finlands kyrkorätt. Helsingfors 1855.

- Setälä, E. Nestor, Rotu, kieli ja kansalliset ryhmitykset. Valvoja 1911.
 Snellman, J.V., Samlade arbeten I-III. Helsingfors 1892.
 von Wendt, Georg, Våra plikter mot kommande släktled. Några grunddrag ur den allmänna rashygien. Helsingfors 1912.
 Verkko, Veli, Lähimmäisen ja oma henki. Jyväskylä 1949.
 Verkko, Veli, Rikoskalenteri: Rikosten tekoaikaa valaisevaa aineistoa. Lakimies 1943.
 Westerlund, F. W., Sjålfmorden i Finland 1861-1895. Statistisk sammanställning. Helsingfors 1898.
 Westermarck, E., Kristinusko ja moraali. Keuruu 1984.
 Westermarck, E., The Origin and Development of the Moral Ideas. II. 1917.
 Westermarck, Edward., Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe. II. Leipzig 1909.
 Yxi Paras Lasten Tavara. Turku 1795. (Gezelius)

1.4 Alkuperäislähteenä käytetty sanoma- ja aikakauslehdistö

- Dagens Nyheter 1933-1934.
 Duodecim 1881-1929. (Kirjoittajat ja kirjoitukset yksilöity tarkasti viitteissä.)
 Hufvudstadsbladet 1903-1905.
 Nya Argus 1908-1912.
 Päivälehti 1903-1905. (Kirjoitukset yksilöity viitteissä.)
 Savo 1889. (Kirjoitukset yksilöity viitteissä.)
 Suomen Terveystoimituslehti 1900-1910.
 Työläisnainen 1909.
 Uusi Suometar 1903-1905.
 Valvoja 1901-1903.

2 Kirjallisuus

- Achté, K. A., Itsemurhat ja itsemurhayritykset. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 2/1963.
 Achté, Kalle, Lindfors, Olavi, Lönnqvist, Jouko, Salokari, Markku, Suomalainen kulttuuriperinne ja itsemurhat. Suomalainen itsemurha. Helsinki 1989.
 Achté, Kalle, Lindfors, Olavi, Lönnqvist, Jouko, Salokari, Markku, Varhaiset itsemurhatutkimukset. Suomalainen itsemurha. Helsinki 1989.
 Achté, Kalle, Lönnqvist, Jouko, Pentikäinen, Juha, Vanha suomalainen

- kuolemankulttuuri. Kuolema elämän keskellä. Toim. Jan Erik Ruth ja Pirkko Heiskanen. Keuruu 1985.
- Achté, Kalle, Satakolmekymmentä vuotta psykiatria. Lapinlahden sairaala 1847-1971. Helsinki 1974.
- Aho, Jouko, Kamarioppineita ja laboratoriopsykologeja, piirteitä psykologian tieteen käsityksestä 1800-luvun Suomessa. HArk 94. Helsinki 1989.
- Alho, Olli, Itsemurha varhaiskantisissa kulttuureissa. Itsemurha. Toim. Raija Alho. Helsinki 1970.
- Alho, Raija, Johdatusta itsemurhaongelmaan. Itsemurha. Toim. Raija Alho. Helsinki 1970.
- Anners, Erik, Humanism och rationalism. Lund 1966.
- Anttila, Inkeri, Törnudd Patrick, Kriminologia ja kriminaalipoliitikka. Juva 1983.
- Benedict, Ruth, Kulttuurin muodot. Porvoo 1951.
- Berger, Peter L., The Social Reality of Religion. London 1969.
- Bringerus, Nils-Arvid, Klockringning i Sverige. Nordiska Museets Handlingar 50. Lund 1958.
- Carlsson, Sten, Fröken, mamseller, jungfruar och pigor. Studia Historica Uppsaliensia. Uppsala 1977.
- Dahl, Göran, Begär och kritik. Lund 1986.
- Dahlgren, Carl-Gustav, On Suicide and Attention to Suicide. Lund 1945.
- Day, Lincoln, Durkheim on Religion and Suicide. A Demographic Critique. Sociology 3/1987.
- Douglas, J., D., The sociological analysis of social meaning of suicide. Archiv European Sociology 7/1966.
- Envald, Reinhold, Harvinainen tapaus hystero-epilepsiaa parannettu hypnotismin avulla. Duodecim 1-2/1891.
- Farberow, N., Cultural History of Suicide. Suicide in different Cultures. Edit. by N. Farberow. Baltimore 1975.
- Farberow, N., The many Faces of Suicide. Indirect Self-Destructive Behavior. New York 1979.
- Feyerabend, Paul, Against Method. Outline of an anarchist Theory of Knowledge. London 1975.
- Friedell, Egon, Uuden ajan kulttuurihistoria I. Porvoo 1967.
- Frykman, Jonas, Horan i bondesamhället. Lund 1977.
- Frykman, Jonas-Löfgren, Orvar, Den kultiverade människan. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Symposion. Lund 1979.
- Grellman, Hans, Goethes Wirkung in Finland. Helsinki 1949.
- Grotenfelt, Arvi, C. Lombrosos rikos - sielutiede ja kysymykset vastuunalaisuudesta sekä tahdonvapaudesta. Valvoja 1893.
- Gustafson, Evald, Kirkegaard (Sverige). Kulturhistorisk Lexicon för Nordisk Medeltid VIII. Helsingfors 1963.
- Haapala, Pertti, Sosiaalhistorian lupaus. Historia nyt. Helsinki 1990.

- Haavio, Ari, Suomen uskonnolliset liikkeet. Porvoo 1965.
- Halbwachs, M., The Causes of Suicide. London 1978.
- Halmesmaa, Pekka, Kirkkokuri murroksen kynnyksellä. SKHT. Joensuu 1976.
- Halmesvirta, Anssi, Rappion merkit uusimman ajan Euroopassa. HAik. 1991.
- Handbuch der gerechliche Medicin. 1895.
- Heikkinen, Antero, Terveiden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla. Hist. tutk. 160. Jyväskylä 1991.
- Hemmer, Ragnar, Suomen rikosoikeuden perusteet. Helsinki 1950.
- Hietala, Marjatta, Rotyhygieniä. Mongoleja vai germaancja. Rotu-teorioiden suomalaiset. HArk 86. Helsinki 1985.
- Himanka, Mikko, Itsemurha siveellisenä ja käytännöllisenä ongelmana Suomessa. Teologisen etiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1966.
- Hirn, Sven, Imatran tarina. Imatra 1978.
- Hjerppe, Riitta, Hoffman, Kai, Schybergson, Per, Industrin i Finland 1880-1980. TF IF 100 år, Tekniska Föreningen i Finland 1880-1980. Helsingfors 1980.
- Holinger, P., Violent Deaths in the United States. An Epidemiologic Study of Suicide, Homicide and Accidents. New York 1987.
- Hytönen, Viljo, Suomen valtion paloviinapolitiikka v. 1826-1866. Helsinki 1912.
- Häggman, Kai, Från självklarhet till ideologi - Familjen som den bildande klassens ideal i 1800-talets i Finland. Den problematiska familjen. Red. Panu Pulma. HArk 97. Helsinki 1991.
- Hämäläinen, Pekka, Suomen työväenliikkeen agitaatio-organisaatio ja siihen kuuluneen matkapuhujajärjestelmän toiminta Pohjois-Savossa vuoteen 1907. Suomen historian pro gradu. TAY 1991.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi, Luokka ja kieli vallankumouksen Suomessa. Hist. Tutk. 107. Forssa 1978.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi, Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikana. Mongoleja vai germaaneja - rotuteorioiden suomalaiset. HArk 86. Helsinki 1985.
- Imhof, Arthur, E., Bildbetrachtung eines Historikers. Icke skriftliga källor. XXI Nordiska historikermötet Umeå 1991. Huvudtema I. Umeå 1991.
- Imhof, Arthur, E., Lebenserwartungen in Deutschland von 17. bis 19. Jahrhundert. Weinheim 1990.
- Immonen, Hannu, Stolypin, terrorismi ja Suomi. HAik 1991.
- I., H., Taikausko Suomessa 1800-luvulla. Jyväskylä 1895.
- Jaakkola, Jouko, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850-1917. Suomen historian lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto 1982.

- Jaakkola, Risto, Veli Verkko, Moraalistatistikko ja Suomen ensimmäinen kriminologi. Oikeushistorian laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1986.
- Jauhiainen, Marjatta, Uskomustarinat. Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista. Toim. Irma-Liisa Järvinen, Seppo Knuuttila. Pieksämäki 1982.
- Julkunen, Raija, Työprosessit ja pitkät aallot: Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen. Tampere 1987.
- Juva, Mikko, Suomen kansan uskonnollisuus 1600- ja 1700-luvulla. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja. 1953-54. Helsinki 1956.
- Juva, Mikko, Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600-1808). Varsinais-Suomen historia VII:3-4. Turku 1955.
- Kaarninen, Mervi, Kaarninen, Pekka, Pitkäniemen sairaala. Tampere 1990.
- Kaila, Martti, Itsemurhien korvattavuudesta. Lakimies 1943.
- Kansanaho, Erkki, Suomen evankelisluterilaisen kirkon itsehallinto. SKST 55. Helsinki 1954.
- Kemiläinen, Aira, Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa. Mongoleja vai germaaneja. Rotuteorioiden suomalaiset. HArk 86. Helsinki 1985.
- Kortteinen, Timo, "Työläis aristokratia" ja työväestön sisäinen jakautuminen. Talous- ja sosiaalhistorian laudatur-tutkielma. Helsingin yliopisto 1980.
- Koskiahho, Vesa, Tampereen Finlaysonille 1860-luvulla muuttaneen työväestön demografinen rakenne. Suomen historian pro gradu. Tampereen yliopisto 1991.
- Kuuliala, Viljo-Kustaa, Entisajan talonpoikaisyhteisö ja kirkko. Porvoo 1960.
- Kälvemark, Ann-Sofie, Hotet mot familjen. Historisk Tidskrift 1978.
- Lagus, W., G., Om barnamord. Helsingfors 1851.
- Lehtinen, Erkki, Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla. (1600 - n. 1680). Helsinki 1961.
- Lehtonen, Aleks, Die Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia. (SKST) 32. Helsinki 1931.
- Lento, Reino, Väestöpoliittisen ajatustavan synty ja tähänastinen kehitys Suomessa. Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä. Väestöliiton vuosikirja I. Porvoo 1946.
- Lindelius, N., Trends in Suicide in Sweden 1749-1975. Acta Psychiatrica Scandinavica 1979.
- Lindström-Best, Varpu, Defiant Sisters. A Social history of Finnish Immigrant Women in Canada. Studies in Ethnic and Immigration History. The Multicultural History Society of Ontario 1988.

- Lybeck, K., J., Fosforihappoisen kalkin hyöty raskaudessa. *Duodecim* 1/1888.
- Lönnqvist, Jouko, Itsemurhakuolleisuus ja itsemurhien ehkäisy Suomessa. *Suomalainen itsemurha*. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist ja Markku Salokari. Helsinki 1989.
- Lönnqvist, Jouko, Kohtalokas ratkaisu. *Tiede* 2000 1/1987.
- Lönnqvist, Jouko, Suicide in Helsinki. An epidemiological and socialpsychiatric Study of Suicides in Helsinki 1960-1961 and 1970-71. Espoo 1977.
- Manninen, Merja, Kaupunkilaisnaisen asema Suomessa Ruotsin vallan aikana. *Naiskuvista todellisuuteen*. Hämeenlinna 1984.
- Moilanen, Olavi, Elämän puhuteltavana. Tutkimus ahdistuksen käsittelystä herännäisyyden alkuvaiheissa ja tämän vuosisadan Kainuussa. Paltamo 1987.
- Mosse, George, L., Nationalism - Sexuality. Respectability and abnormal Sexuality in modern Europe. New York 1985.
- Mäkelä, Klaus, Rakenne, muuntelu, merkitys ja muutos. *Kieli, Kertomus, Kulttuuri*. Toim. Tommi Hoikkala. Helsinki 1987.
- Nieminen, Armas, Taistelu sukupuolimoraalista. Turku 1951.
- Nordström, T. A time Series Analysis of the Swedish Suicide Rate 1915-1968. *Institutet för social forskning. Särtryckserie 206*. Stockholm 1987.
- Nygård, Toivo, Prostitutio Suomessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. *Studia Historica Jyväskyläänsä* 40. Jyväskylä 1990.
- Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. *Historiallisia Tutkimuksia* 150. Jyväskylä 1989.
- Ohlander, Ann-Sofie, Kärlek, död och frihet. *Historiska uppsatser om människovärde och livsvilkor i Sverige*. Stockholm 1986.
- Oppenheim, Janet, "Shattered Nerves". *Doctors, Patients and Depression in Victorian England*. New York. Oxford 1991.
- Pajuoja, Jussi, Itsemurhat ja laki. *Suomalainen itsemurha*. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist, Markku Salokari. Helsinki 1989.
- Peltonen, Ulla-Maija, Virkavalta ja muistitieto - Punaisten elämäkerralliset muistelmat vuodesta 1918. *Väki voimakas* 4. Suomi 1917-1918. Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen. Tampere 1990.
- Perä-Rouhu, Esa, Arvoton elämä. Tutkimus talouden ja itsemurhan suhteesta. *Lisensiaattitutkimus. Kansanterveystieteen laitos. Tampereen yliopisto* 1992.
- Pesonen, Niilo, Terveiden puolesta sairautta vastaan. *Terveiden- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla*. Porvoo 1980.
- Piirainen, Veikko, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Forssa 1958.

- Pirinen, Kauko, Itsemurhan ongelma kirkon opettajien ja kirkkolainsäätäjien pohtimana. Vartija 1967.
- Pirinen, Kauko, Schaumanin kirkkolain synty. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia (SKHT) 132. Rauma 1985.
- Plummer, Ken, Documents of Life. An Introduction of the Problems and Literature of a Humanistic Method. Contemporary Social Research: 7. 1983.
- Provine, William, B., Genetics and the Biology of Race Crossing, Science CLXXXII. 1973.
- Provine, William, B., The Origins of Theoretical Population Genetics. Chicago and London 1971.
- Pulkkinen, Heli, Naisen asema Suomen 1800-luvun maatalousyhteisössä muistitietokeräyksen mukaan. Pro gradu -tutkielma Suomen historiassa. Jyväskylän yliopisto 1988.
- Pulma, Panu - Turpeinen, Oiva, Suomen lastensuojelun historia. Kouvola 1987.
- Pösö, Tarja, Naisesta naisvanki. Tutkimus naisten rikollisuudesta. Tampere 1987.
- Rettelstøl, Nils, Suicide in Norway. Suicide in different Cultures. Edited by Norman Farberow. Baltimore 1975.
- Rimpiläinen, Olavi, Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa. SKHST 84. Helsinki 1971.
- Ronkanen, Kaija, Oikeusoppineiden rikosoikeudellisten käsitysten suhde valistukseen 1700-luvun loppupuolen Saksassa. Yleisen historian lisensiaatintyö. Jyväskylä 1971.
- Räisänen, Heikki, Raamattu. Kokemusten kirja. Tiede 2000. 5/1989.
- Salomaa, J., E., Filosofian historia I. Porvoo 1965.
- Salonen, Kari, Itsemurhan tieteellisiä selityksiä ja selittämisen ongelmia. Itsemurha. Toim. Raija Alho. Helsinki 1970.
- Sarajas, Annamari, Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen. Porvoo 1962.
- Searle, G., R., Eugenics and Politics in Britain 1900-1914, Science in History 3. Leyden 1976.
- Seppänen, Paavo, Suomalainen yhteiskunta. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 166. Helsinki 1977.
- Siltala, Juha, The Dimension of Change in Psychohistory. Studia Historica 33 Miscellanea. Ed. Antero Tammisto - Katariina Mustakallio - Hannes Saarinen. Vammala 1989.
- Siltala, Juha, Itsetuho kulttuurin kielenä. Julkaisematon esitelmä Itsetuho-seminaarissa. 16.9.1989.
- Siltala, Juha, Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta. Keuruu 1992.
- Soikkanen, Hannu, Vanha ja uusi yhteiskunta. När samhället förändras - Kun yhteiskunta muuttuu. HArk 76. Helsinki 1981.

- Stäudlin, Carl, Friedrich, Geschichte der Vorstellungen und Lehren vom Selbstmorde. Göttingen 1824.
- Ståhlberg, K., J., Kuolemanrangaistuksen vaiheista Suomessa, Rauhaa kohti. Helsinki 1934.
- Sulkunen, Irma, Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 134. Helsinki 1986.
- Sundbärg, Gustav, Beväckeringsstatistik Schwedens, 1750-1900. Stockholm 1907.
- Sundin, Jan, Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850. Kontroll och kontrollerade. Umeå 1982.
- Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983.
- Taussi-Sjöberg, Marja, Utslagna kvinnor i bondesamhället. Kontroll och kontrollerade. Umeå 1982.
- Taylor, Steve, Durkheim and the study of Suicide. New York 1982.
- Tenkku, Jussi, Oikeus ja elämänarvo. Helsinki 1963.
- Thompson, E., P., Time, Work Discipline and industrial Capitalism. Past and Present. 1967.
- Turpeinen, Oiva, Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866 - 1868. Hist. Tutk. 136. Helsinki 1986.
- Turpeinen, Oiva, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1802-1877. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 90/1975. Helsinki 1975.
- Turpeinen, Oiva, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1878-1917. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 110/1977. Helsinki 1977.
- Töttö, Pertti, Sosiologia teoriana modernista yhteiskunnasta. Tampere 1989.
- Valkonen, T., Martelin, T., Occupational Class and Suicide, an example of the elaboration of a Relationship. Department of Sociology, University of Helsinki. Research Reports 222. 1988.
- Waris, Heikki, Helsinkiläisyhteiskunta. Helsingin kaupungin historia. III-osa. Ajanjakso 1809-1875. Helsinki 1951.
- Waris, Heikki, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Helsinki 1952.
- Webb, John, B., Willard, William, Six American Indian Patterns of Suicide. Suicide in different Cultures. Edit by Norman Farberow. Baltimore 1975.
- Weeks, Joffrey, Sexuality and its Discontents Meanings, Myths & Modern sexualities. Somerset 1986.
- Widerberg, Karin, Kvinnans rättsliga och sociala ställning i Sverige 1750-1976. Lund 1978.
- Vilkuna, Kustaa, Isien työ. Veden ja maan viljaa, arkityön kauneutta. Helsinki 1976.
- Wilska, Matti, Kansanomaisesta kasvatuksesta, etupäässä Karjalassa

- tehtyjen tutkimusten mukaan. Pieksämäki 1948.
- Wirkkala, Ilmari, Suomen hautausmaiden historia. Porvoo 1945.
- Virrankoski, Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historian tutkimuksessa. Turku 1970.
- Wrede, R., A., Oikeuskehitys Suomessa jälkeen vuoden 1809. Helsinki 1954.
- Vuori, Hannu, Lääketieteen historia - Sosiaalihistoriallinen näkökulma. Jyväskylä 1979.
- Ylikangas, Heikki, Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830-1840-lukujen taitteessa. Keuruu 1979.
- Ylikangas, Heikki, Mennyt meissä. Porvoo 1990.
- Ylikangas, Heikki, Puukkojunkkareiden esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790-1825. Keuruu 1976.
- Åström, Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Helsingin kaupungin historia. IV osa. Jälkimmäinen nide. Helsinki 1956.